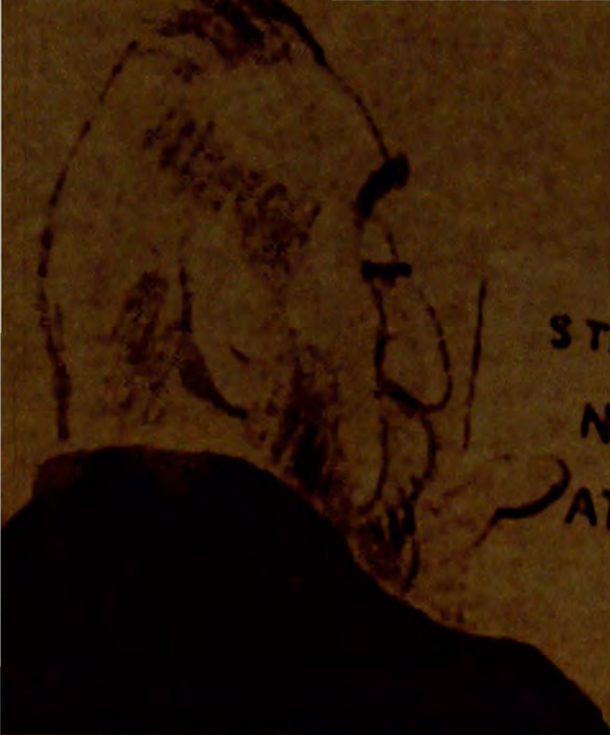

TELEGRAM
STATSMINISTER MICHELSEN.
NU GJÆLDER DET
AT HOLDE SAMMEN.

BJØRNSON

NORSK
PRESSE
HISTOR
ISK FOR
ENING ■

1905 - Nu gjælder det at holde kjæft

Pressehistoriske skrifter nr. 5 2005

**1905 -
Nu gjælder det at holde kjæft**

Pressehistoriske skrifter

5/2005

Redaksjon for Pressehistorisk skrifter:

Hans Fredrik Dahl

Martin Eide

Guri Hjeltnes

Rune Ottosen

Idar Flo (redaksjonssekretær)

© Forfattarane 2005

Trykk: Lobo Media AS

Omslagsutforming: Thomas Lewé

Karikaturen av Bjørnson og Michelsen er tegnet av Gustav Lærum og stod i *Vikingen* nr. 25, 24. juni 1905.

ISSN 1503-9161

ISBN 82-92587-04-7

Utgitt av Norsk pressehistorisk forening

med støtte fra Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFF)

Abonnement er gratis

Pressehistoriske skrifter

IMK

Universitetet i Oslo

Postboks 1093 Blindern

0317 Oslo

Tlf: (+47) 70 07 52 22

Faks: (+47) 70 07 52 01

E-post: idar.flo@hivolda.no

Internett: www.pressehistorisk.no

KJÆRE LESER!.....	5
1905: MEDIEBILDET I ET GLOBALT PERSPEKTIV	7
<i>Av Hans Fredrik Dahl</i>	
Global nyhetsformidling og telekommunikasjon	7
Den internasjonale situasjon våren 1905	10
Beslutning og påvirkning i 1905	11
Opinionsskillet Norge-Sverige.....	13
Litteratur	17
MICHELSENS OG NANSENS PRESSESTRATEGIER I KAMPEN FOR UNIONSOPPLØSNINGEN....	18
<i>Av Rune Ottosen</i>	
Christian Michelsen som mediestrateg	18
Magnus Andersen, Kysten og Morgenavisen	19
Fridtjof Nansen som internasjonal pressetalsmann.....	26
Nansen i The Daily Mirror	32
Konklusjon	35
Litteratur:	36
UNIONSOPPLØSNINGEN OG SVENSKES AVISERS HOLDNING TIL NORGE	37
<i>Av Charlotte Sørensen</i>	
Innledning	37
Holdninger til Norge i november og desember 1904.....	37
Bruddet i konsulatforhandlingene.....	39
Kongens sanksjonsnektelse og 7. juni beslutningen	41
Holdninger til Norge under Karlstadforhandlingene	43
Holdninger til Norge ett år etter 7. juni beslutningen	45
Konklusjon.....	46
Litteratur og kilder.....	47
FINMARKEN: AVHOLDSBLAD, BOLSJEVIKORGAN OG PARTIAVIS	48
<i>Av Leif Wold-Karlsen</i>	
Forord.....	48
Slik begynte det!	49
Partistrid	50
S. M. Gundersen	51
Venstre- og avholdsorgan.....	52
Sosialisten Oscar Ruud	53
Illegal virksomhet.....	54
Hammerfestbasen	55
Vardøbasen	55
Vardøsaken	57
Adam Egede-Nissen	59
Vincenz Gaarder.....	61
Familien Nygaard	62
Eier og redaktør	63
Vardøsak to	64
Avisa Murman	66
Medarbeidere	67
Aleksandr Sjilapnikov	67
Kathrine Bugge.....	68
Falsk våpenlarm.....	69
Bolsjevikorgan	70
Sovjetrepublikk?	71
"Kaptain" Palludans nordlige rute	72
Richard Bodin	74
Bodin og NKP.....	75
Journalisten Bodin	76
Samvirkemannen	76
Fiskerinæringens talerør.....	77
Vin istedet for korn.....	77
Finmarken blir partiavis	78
Linjene klarer	80
Okkupasjon og gjenreiseing.....	80
Overvåkingsorgan?.....	80

NUORTTANASTE – KRISTELIG MÅNEDSBLAD OG SAMISK NYHETSAVIS..... 83

Av førstelektor Arne Johansen Ijäs

Noen fakta om bladet	84
Omfanget av det verdslige nyhetsstoffet	85
Nyhetsnotiser	86
Innenriksnotiser	86
Utenriksnotiser.....	88
Artikler	89
Inserater.....	90
Samepolitiske innlegg	90
Alaskabrevene.....	93
Leserinlegg fra bygdene.....	93
Redaksjonelle kommentarer.....	94
Annonser og kunngjøringer.....	95
Bruk av bilder og illustrasjoner.....	95
Konklusjon.....	96
Litteratur	97

PRESSEKLIPPET 98

Heureka – en trykkpresse for norske forhold? 98

PRESSMINNER..... 101

FRA FOLKEDYPET, LANGS MANGSLUNGNE STIER, TIL 'DEN FJERDE STATSMAKT'!..... 101

Av Eivind Berdal

Realskole og gymnas i Sogndal	103
Journaliststudium i Amerika	104
Blant meksikanske sesongarbeidere	106
Reporter i prærieby.....	106
Ingen emigrasjon	107
Internasjonal politikk i Oxford.....	108
En geskjeft med internasjonalt tilsnitt	109

LANG VEI 112

Av Eva Fosse

Touch	112
NKS med Carl Just.....	113
Ammehjelp og nyfeminisme.....	113
Til Høyres pressebyrå.....	113
Norpress	115
Tillitsverv	116
Flytting og nedleggelse	116

Kjære leser!

Lei av 1905? Det er unektelig blitt mye jubileumsstoff i pressen dette året. Kronikker, reportasjer, innlegg om bruddet mellom Norge og Sverige; dertil referater fra seminarer og stevner over hele landet, med omtaler av "markeringer" av alle slag: til sammen metervis av stoff fra den minste lokalavis til den største riksdekkende. Og ennå er det noen måneder igjen av det store jubileumsåret, der blant annet det skjellsettende Karlstad-forliket høsten 1905 skal markeres.

Ingen enkeltperson kan i dag ha oversikt over hva pressens bidrag til 1905-jubileet har vært. Et inntrykk sett fra en vanlig lesers side, er at 1905-stoffet har vært både sjeldent rikholdig og at det utgjør et imponerende materiale i bredden - fra lokale reportasjer om folkeavstemningene i august og november 1905 og hvordan de gjenspeiltes i lokalavisene, til lærde diskusjoner om historiske og juridiske finesser vedrørende løsrivelsen fra Sverige. Til det siste kan diskusjonen i Klassekampen mellom professor Ola Mestad og forfatteren Tor Bomann-Larsen om hvorvidt 1905 innebar en revolusjon eller ei, kanskje anses som et høydepunkt. Men tilsvarende ordskifter kan ha foregått i flere aviser.

Stilt overfor pressens overdådige tekstmasse er det berettiget å spørre: hvordan bevare dette stoffet på en hensiktsmessig måte for ettertiden? Spesielt det svære erindringsmaterialet som er brakt fram, burde utvilsomt samles og konserveres på en eller annen måte, for det representerer en kollektiv innsats fra landets redaksjoner og skribenter som først kommer til sin rette ved å bevares helhetlig.

Situasjonen minner om frigjøringsjubileet i 1995, da markeringen av at det var femti år siden okkupasjonens opphør løsnet en ren flodbølge av erindrings- og tilbakeblikkstoff i landets presse. Veteraner ble intervjuet, perspektivserier skrevet, flere enn noen gang siden 1945 kom til orde for å fortelle om okkupasjonens forløp og følger for landets lokalsamfunn. Mye av dette ble utgitt i bok- eller hefteform, og fikk slik et forlenget liv ut over avisspaltene.

Heldigvis var den gang den rette person på plass for å katalogisere og redigere en bibliografi over dette. Tom B. Jensen, en utrettelig samler av alt som har med årene 1939 - 1945 å gjøre, komplerterte og utga en bibliografi der erindringsskriftene er registrert kommune for kommune landet rundt. Bibliografien "Norsk lokalhistorisk krigshistorie om 2. verdenskrig" (Historisk forlag 2002) teller godt 400 sider og gir uvurderlig oversikt over den lokale erindringsaktivitet både i 1995 og i tidligere.

Tilsvarende burde en person nå - eller retttere sagt til neste år, når jubileet er over - fange opp og publisere en Norsk lokalhistorisk 1905-bibliografi, med oversikt over innlegg og reportasjer i landets presse og like fult som i skrifter produsert ved lokale trykkerier, kunne finne sin lagring i varig form.

En bok som fortjener en fremskutt plass ikke bare i en slik bibliografi, men i vår oppmerksomhet rundt 1905 allerede nå, er et samlebind redigert av tre forskere ved Høgskulen i Volda som levende belyser hvordan avisene på nord-vestlandet dekket unionsoppløsningen og kongevalget i 1905. "Lokale røyster i 1905" (Høgskolen i Volda 2005, 215 s.) går kysten rundt i denne landsdelen og gir inngående referater og analyser av hvordan lokalavisene den gang stilte seg til de store, nasjonale spørsmål, sett fra nordvest. Redaktørene Kari Hasle, Jens Johan Hyvik og Harald Taffjord har mye å ta av, for avisfloraen på de kanter av landet var som kjent særdeles rik den gang. Nå får vi 1905 – Norges første og kanskje største mediehefting - belyst gjennom ledere og inserater i Sogns Tidende, Sogningen, Fjordenes Blad, Møre, Sunnmørsposten, Søndmøre Folketidende, Romsdals Budstikke, Romsdalsposten, Jordbrukeren, Nordmør og Romsdals Amtstidende. Synspunktene både på oppløsningen og på forfatningsspørsmålet gir fascinerende innblikk i hvordan meningsdannelsen foregikk dette året.

Også dette heftet av Pressehistoriske Skrifter gir bidrag i 1905-retning. Ved siden av en oversikt over året 1905 det store, mediehistoriske bildet, vil leseren finne artikler om britiske aviser og Fridtjof Nansens lobbying i London, og om holdningen til Norge i 1905 i svenske aviser. Det øvrige stoffet i heftet er gruppert rundt nordnorsk pressehistorie, med Leif Wold-Karlsens beretning om avisen Finmarken, samt Arne Johansen Ijäs' historikk over den første samiske avis i Norge, Nuorttanaste. Hefkets to presseminner er skrevet av Eivind Berdal og Eva Fosse.

Som tittel på heftet har vi satt "Nu gjælder det at holde kjæft" – det angivelige svar Michelsen skal ha sendt Bjørnson på dikterens telegrafiske appell om at det gjaldt å stå sammen sommeren 1905. Den kyndige vet at historien om denne telegramvekslingen er apokryf. Men den er så god at den får stå sin prøve i denne sammenheng, fordi budet om å "holde kjæft" griper et hovedpoeng nettopp i avisenes rolle rundt unionsoppløsningen.

Redaksjonen

1905: Mediebildet i et globalt perspektiv

Av Hans Fredrik Dahl

Begivenhetene i Norge i 1905 utgjør en nasjonal hendelse av grunnleggende betydning for norsk historie. Det vet vi alle. Men de samme begivenhetene føyer seg samtidig inn i, og er på mange vis del av og avhengig av, den større, internasjonale historie. En énsidig beslutning fra en stats nasjonalforsamling om å si opp en grunnlovsfestet union med en annen stat, får naturligvis umiddelbart internasjonale følger. En slik beslutning påvirker jo maktforholdene i verden, hvor lite det aktuelle landet enn er. Og en beslutning som den Norge tok i og med valget mellom kongedømme og republikk, spiller inn i en tilsvarende internasjonal sammenheng. Et land kan sjelden foreta et valg av en radikalt ny forfatningsform uten at andre stater melder sin interesse.

Dette internasjonale perspektiv må også gjelde for begivenhetens plass i det større nyhets- eller mediebilde. Hvor viktig enn unionsbruddet og konge/republikkvalget fremstår som for Norge internt, så ble disse begivenheter formidlet og fikk derved sin mening gjennom medier som jo også var opptatt av andre ting denne sommeren 1905. Det er dette større mediebildet vi skal ta opp i det følgende; hvordan nyhetene om og fra verden spilte inn i vårt eget 1905. Og la oss da straks slå fast at det større bildet i denne forbindelse, det er et globalt, et verdensomspennende mediebilde. Kommunikasjonsmidlene var per 1905 så langt utviklet at formidlingen av hva som skjedde hos oss, faller inn i virkelig globalt nyhetsbildet, som også fikk betydning for sakens utfall. "Utenrikspolitiske hensyn spilte en avgjørende rolle i den norske regjeringens overveielser i 1905," skriver en 1905-historiker.¹ Og disse utenrikspolitiske hensyn angikk forhold som på denne tiden berørte verden globalt – med en hel streng av stater direkte involvert i gjensidig samhandling: USA, Japan, Korea, Kina, Tyrkia, Marokko, Egypt – i tillegg til de vel etablerte europeiske stormakter, fra Russland i Øst til Storbritannia i vest.

Også for sitt innhold følger den hjemlige norsk-svenske krisen sommeren 1905 en dynamikk som egentlig bare kan forstås internasjonalt. Det oppsto mellom de to nasjoner et opinionsskille som må forstås som en spenning av høyeste orden, preget av trussel om krig og krigsutbrudd – slik vi kjenner det fra Europa i 1870 og igjen i 1914. Det mediebildet som forelå i våre to land ved atskillelsen, var slik at det trakk den nasjonale opinion på hver side i helt motsatte retninger, med avisene i første linje.

Global nyhetsformidling og telekommunikasjon

Utgangspunktet må være nyheten i dens helt korte form: telegrammet. Per 1905 er det internasjonale nyhetstelegram en meddelelsesform som er fullt utviklet og etablert. Nyhetstelegrammer fløy kloden rundt, formidlet i første rekke av de store nyhets- og telegrambyråene Havas, Reuters og Wollf. De ble trykt og gjengitt i aviser, men også levert med bud til abonnenter, eller slått opp som veggaviser i nyhetsredaksjonenes vinduer. Telegrammet som form formidlet begivenheter i saklig og konsentrert form, i hvert fall i hovedsak slik. De gir grunnlaget for den egentlige "nyhet" slik vi forstår

¹ Worm-Müller 1947: 83.

den i dag: som en informasjon om faktiske forhold, ikke vesentlig fortolket og utbrodert, men formulert først og fremst refererende.

Bakgrunnen for denne nyhetsform er telegraflinjene, som i perioden 1860-1900 ble utbygd slik at de strakte sine nett verden over. Alt i 1866 ble den første transatlantiske kabel lagt, fra Irland til Newfoundland; senere fulgte et helt nett av andre. I 1884 inngikk europeiske og amerikanske stater en internasjonal kabeloverenskomst, som regulerte bruken av kabellinjene under Atlanterhavet nærmere. Fra århundreskiftet kom så Det fjerne Østen med i nettet. Hovedlinjene her var anlagt av det danske selskapet Store Nordiske Telegrafelskab og løp fra Nagasaki til Vladivostok, fra Shanghai via Peking til Moskva, og fra Manila til San Francisco. Med denne utbyggingen var nettet globalt.²

Hva dette innebar for nyhetsformidlingen, kan vises ved det antallet internasjonale reportere som offisielt ble akkreditert de krigførende land i de to store kriger rundt århundreskiftet 1900. Ved den spansk-amerikanske krig januar-august 1898 var fire hundre reportere i virksomhet, de fleste fra aviser og byråer i USA. Ved den russisk-japanske krig, som varte fra februar 1904 til august 1905, var vel 200 internasjonale reportere akkreditert. Færre enn forrige gang, kan man si, men tenk da på avstanden! Telegrammene fra krigsskueplassene i Mandsjuria eller Koreastredet kostet i overføring 1 dollar pr. ord fra kontinent til kontinent, i tillegg til de 'lokale' takster. Det ble også for første gang i historien overført telegrammer ved hjelp av radiotelegrafi – det var the Times som gikk i bresjen for denne nye kommunikasjonsform, til en pris av ikke mindre enn 6 dollars pr ord.³ – Man forstår av disse priser at telegrammer måtte avfattes tørt og nøkternt.

Telegrammene fra det fjerne Østen spilte direkte inn også i nordisk politikk. Da Kong Oscar satte det sammensatte norsk-svenske statsråd i Stockholm den 14. oktober 1904, åpnet han rådets forhandlinger med å lese høyt fra telegrambunken. En norsk statsråd forteller: "Da kongen kom inn [i møtesalen], hvisket han til meg: "Nå får russerne bra stryk, du!" Før han satte møtet leste han med ublandet glede opp fra telegrammer om russiske nederlag ved Jentai."⁴

Den russisk-japanske krig vakte en enorm oppmerksomhet i samtiden. De 18 månedene den varte, ble som et ras av publisitet. Avisene brakte i tillegg til telegrammene, omfattende reportasjer, og begge parter øste ut propagandamateriale. Særlig vakte den japanske innsats på propagandafronten oppmerksomhet. Japan distribuerte bl.a. et eget krigstidsskrift i månedlige utgaver utgitt på flere europeiske språk illustrert av eminente kunstnere. Ekspertene fulgte intenst med. Det var første gang på flere tiår at to teknologisk jevnbyrdige stater brakte sammen, og våpenutviklingen var gått langt siden siste krig. Men også det store publikum var engasjert. Det var århundrer siden en asiatisk makt hadde overfalt en europeisk stormakt, og Japan høstet overraskende nok knepne seire både til lands og til sjøs. Det lyktes japanerne å beseire de to halvdelar av den russiske stillehavsflåten etter tur. Og da Russlands baltiske flåte omsider hadde rundet halve jorden og nådd fram til de østasiatiske farvann ved Koreastredet, ble den slått den også. På land ble det kjempet over vide områder, fra Liao-tung til Mandsjuria, med alt fra sabler til tungt artilleri, i

² Desmond 1978: Chpt 9.

³ Desmond 1978: 386 ff., 418 ff.

⁴ Bastiansen 2001: 105.

slag som brakte nye, fremmede navn til europeiske overskrifter: Yalu, Mukden, Shaho, Heikutal. I nyhetsfilm, grafikk og ord ble krigens skildret i alle de moderne massemedier som hadde komme til i løpet av 1890-tallet.⁵

Informasjonsbehovet var så stort at den ledende nordiske avis *Politiken* begynte å utgi et fast ekstrablad – opprinnelsen til den senere avis *Ekstrabladet*,⁶ Svenske aviser brakte svære mengder stoff, spesielt om Japan og japanske forhold; *Svenska Dagbladets* julenummer i 1904 var helt og holdent viet ”Japan och dess kultur”. ”Japanintresset flammar upp”, ble det konstatert i samtiden.⁷ Det fantes også enkelte nordiske korrespondenter til stede på krigsskueplassene etter hvert som disse beveget seg over kartet, den fremste var nordmannen Benjamin Nørregaard, høyskoleutdannet artillerioffiser, som hadde bodd i det fjerne Østen siden 1895 og som nå forsynte avisene i Norden og Storbritannia med omfangsrike, dramatiske og svært kompetente skildringer fra bombardementet på Chemulpos til slaget ved Mukden. Nørregaard skrev også flere bøker om krigen, og står i norsk pressehistorie som den kanskje fremste krigskorrespondent noen sinne.⁸

Ved siden av telegrafene, betydde telefonen mye for nyhetsformidlingen. Mens telegrafene knyttet kontinentene sammen og gjorde krigen levende, forbandt telefonlinjen de agerende nasjonale aktører til hverandre på en nærmere måte enn før. Det nye, tette samband mellom de politisk handlende ga unionskrisen en ny og hissig dynamikk, sammenliknet med tidligere regjerings eller unionskriser i Norge. I 1884, for eksempel, foregikk den politiske krisekommunikasjon i Christiania først og fremst til fots. En historiker skriver om forholdene den gang:

For en oppmerksom iakttagere meldte det seg et nytt trekk i bilde fra slutten av mai [1884]. De politisk ledende menn gav seg ut på vandring til hverandre, ofte fra de tidlige morgentimer av, gikk forgytves, la en billett igjen om man kom tilbake, fant en tilsvarende i sitt eget hjem, la med et sukk av gårde på ny, omgikk, støtte underveis på nye, til konferanser egnede personer, og havnet hyppig i store, helt improviserte konsilier.

En statsråds krisedag i 1884 besto dermed av en uavbrutt serie av til dels meget lange fotvandring, fra han ”forferdelig tidlig” måtte stå opp om morgenen, til han utmattet gikk til sengs om aftenen.⁹

Sammenlikn da hva en mediehistoriker skriver om krisen i 1905, om hvordan telefonen forvandelt politikken i Norge¹⁰:

”Noe av det spesielle ved 1905 var rett og slett at svært mange aktører deltok i spillet – og at de befant seg på så mange ulike steder samtidig. Når noen foretok strategiske vurderinger eller beslutninger ett sted, forandret de straks situasjonen for de andre. Da måtte de reagere. Reaksjonen forandret igjen situasjonen for de andre, osv. På den måten gikk etterretninger omvurderinger og beslutninger på kryss og tvers gjennom telegraflinjer og telefontråder. At avklaringene skjedde så raskt, kan bare forklares ved at politikken ble formidlet gjennom telekommunikasjon. 1905 kan anses som det kanskje fremste eksempel på hvordan politikken fikk nye rammebetingelser ved telegrafnettet og telefonlinjene. 1905 ville aldri blitt det året det ble, om ikke aktørene hadde koordinert sine strategier gjennom politiske telegrammer og telefonsamtaler.”

⁵ Knightly 2002: 64f.

⁶ Bramsen 1983: 134f.

⁷ Burgman 1965: 243f.

⁸ NBL (I) bd.10: 298f. Nørregaard 1908 passim.

⁹ Olaf Gjerløw, sit Dahl 1982: 111.

¹⁰ Bastiansen 2001: 107 f.

Også den rene nyhetsformidling skjedde nå pr telefon. Da meldingen om den svenske utenriksministers såkalte 'lydrikepunkter' vedrørende konsulatsaken ble omtalt i Aftenposten den 27. nov. 1904 – det var de som styrte de to land ut i den krisen som først fikk sin løsning i 1905 – da ankom den avgjørende melding om den svenske utenriksministers meddelelse til Norge pr telefon. Det var avisens Stockholmskorrespondent som hadde snappet den opp og ringt den inn til redaksjonen i Kristiania. "Et journalistisk scoop" kalles dette i en ny studie av pressen i 1905 - avgitt pr rikstelefon.¹¹

Den internasjonale situasjon våren 1905

Om den nye informasjonsteknologien skapte nye forutsetninger for informasjons- og mediebildet, så ble dette bildet selv preget av et ras av begivenheter som fant sted i den internasjonale situasjon i 1905. Den var virkelig global, i vår moderne betydning av ordet, denne situasjonen. Krigen i Østen mellom Russland og Japan, så fjern og fryktelig at dikteren Hans E. Kinck kalte den "en verdenskrig",¹² ble nemlig raskt fulgt av andre begivenheter:

I siste uke av januar 1905 mottok verden nyheten om oppstandene i Russland. Den "blodige søndag" i St Petersburg 22. januar fulgtes av opprør og tumulter over hele riket, der revolusjonære sloss mot kontrarevolusjonære. I sør og øst-provinsene kom det til bondeopprør, i Kaukasus til en serie streiker. Over hele det russiske riket gikk urobølgene, helt til tsaren gjennom det såkalte oktobermanifestet kröp til korset og lovet vidtgående reformer. Den blodige søndag selv kom som foreløpig kulminasjon av en uro som hadde startet allerede året før, da dårlige nyheter fra Mandsjuriafronten ga stoff til gjæring. Revolusjonen av 1905 var fremkalt som en konsekvens av krigen, det kunne ingen være i tvil om.

I februar 1905, samtidig med at bruddet i konsulatforhandlingene mellom Sverige og Norge blir definitivt, gikk så krigen i Østen inn i en avgjørende fase. Den 21. februar innledes slaget om Mukden; det var samme dag som det norske storting nedsatte sin spesialkomite for å bringe konsulatsaken til en løsning. I Mandsjuria blir den navngjetne russiske general Kuropotkin slått av japanernes Kawamúra; russerne mister 100.000 mann, japanerne 70.000 gjennom en serie trefninger som først er til ende 10. mars, dagen før ministeriet Michelsen tiltrådte i Norge. Aldri under en moderne krig har så store infanteristyrker stått mot hverandre.¹³

Russland var altså i ferd med å bli slått i Østen, samtidig som landet ble revet opp av indre uro. Nederlaget ved Mukden etter de seksten dagers slag, og bøndenes hjemmeopprør som bare tiltok i omfang, sendte sjokkbølger inn over Europa. En av verdens ledende stormakter, den sterkeste landmilitære makt siden Napoleonskrigene, var satt ut av spillet. Som på et biljardbord begynte kulene å rulle i maktbalansens spill. Russlands svekkelse ble en strategisk faktor av første orden i forholdet mellom statene i 1905.

Ikke minst gjaldt dette i Norge, der et viktig unionspolitisk argument nå skiftet fortegn. Ennå i februar 1905 talte Høyres statsminister Francis Hagerup i Norge om faren fra Øst: "Rusland har sine øine rettet på vore nordlige landsdele (...) et fremstøt

¹¹ Gran 2005: 61.

¹² Norsk riksmålsordbok 1983:796.

¹³ Groos 2004: 719.

kan komme nårsomhelst (...) jeg kan ikke værgе mig for den frygt at unionsopløsning i hvilkensomhelst form vil bidrage til at påskynde realisering af de russiske planer”.¹⁴ Dette var den tradisjonelle, konservative, svensk-vennlige formel. Russerfrykten utgjorde noe av limet i unionen, sett fra høyresiden. I mars, etter slaget ved Mukden, var den ikke lenger et gyldig argument. Noe russisk fremstøt var da utenkelig. Om Russland i det hele tatt hadde planer for Norden, lå de langt unna realisering.

Men også på annen måte kom Russlands svekkede stilling til å spille en rolle for de norske aktørene i 1905. For å belyse hvordan, må vi bevege oss et par uker fremover i tid, til den 20. mars 1905. Da ble det kjent at Tysklands keiser Wilhelm II aktet å besøke Tanger på Marokkos østkyst under sin Middelhavscruise denne våren. Nyheten slo ned som en bombe. At keiseren så demonstrativt ville besøke Tanger, betydde at han aktet å sette sin fot på Frankrikes mest ønskede koloniland. Det var en advarsel til Paris, fremsatt fordi Frankrikes faste partner Russland nå var svekket, som innebar de alvorligste sikkerhetspolitiske implikasjoner. Denne første Marokkokrise mars-april 1905 syntes å true med å utløse en ny fransk-tysk krig.¹⁵ Krisen ble mildnet, ved at den franske regjering lot sin betydningsfulle og høyt profilerte utenriksminister Delcassé falle og erstattet ham med en forsiktigere statsråd som var mer egnet til å berolige Berlin. Men var det nok til å avverge krigen? En norsk 1905-historiker oppsummerer hva dette betød for oss:

Marokko-krisen, hvor Tyskland, mens Russland var svekket av krigen med Japan, søkte å sprengе den fransk-engelske entente, hadde alt fra våren [1905] av brakt krigens skygge nærmere over Europa. Den 6. juni, dagens før 7. junibeslutningen måtte Frankrike under Tysklands press oppgi sin utenriksminister Delcassé. De utenrikspolitiske hensyn spilte derfor en avgjørende rolle under [den norske] regjeringens overveielser.

Beslutning og påvirkning i 1905

Nå kan vi med rette spørre: Hvordan, på hvilken måte, spilte utenrikspolitikken så avgjørende inn – hvilke beslutninger i 1905 var det egentlig som ble påvirket utenfra?

Vi vet jo at det var to store beslutninger det dreide seg om – oppsigelsen av selve unionen, som ble vedtatt av Stortinget i juni og bekreftet i folkeavstemningen i august 1905, da regjeringen spurte velgerne om de var enige eller ikke i “den stedfundne unionsopløsning”. Deretter fulgte i folkeavstemningen i november - om man ønsket prins Carl av Danmark som konge av Norge eller ikke, og der en nei-stemme i praksis (skjønt ikke formelt, som voteringstema,) var en stemme for republikken. 21 prosent stemte for republikk. Dette kan synes som to helt forskjellige tema, to ulike beslutninger, som vanligvis fremstilles slik at den første, om unionsbruddet, fulgte av den interne svensk-norske konfliktens egen logikk og dynamikk, slik den hadde utviklet seg fra 1890-årene, mens forfatningsspørsmålet derimot fremstilte seg slik at hensynet til utlandet spilte en vesentlig rolle. Det var av omsyn til vår stilling internasjonalt at vi måtte ta kongedømmet og ikke den opprørske republikk, ble det sagt, enda til av slike tidligere fremtredende republikanere som og Bjørnson og Nansen. I virkeligheten var de to beslutninger nøye vevd sammen. Sammenvevingen skjedde i perioden mellom 2. mai og 6. juni 1905, da statsminister

¹⁴ sit. Kaartvedt 1995: 356.

¹⁵ Craig 1978: 318.

Michelsen presenterte sin aksjonsplan for regjeringen og fikk drevet igjennom det vedtaksforslag som den 7. juni skulle fremlegges i Stortinget - et dobbeltvedtak, i virkeligheten. Punkt 1 slo fast at unionen var oppløst ved at kong Oscar var opphørt å fungere som norsk konge fordi han ikke maktet å skaffe landet en regjering; punkt to slo fast at den krise som oppsto ved at Norge sto uten konge, skulle søkes løst ved et tilbud til den svenske kongefamilie om at en av dens prinser skulle få den norske trone – det såkalte Bernadotte-tilbudet.

Både regjeringen og Stortinget ble fullstendig overrumplet av dette. Begge steder var stemningen for republikk betydelig, og i alle fall: tanken om å kople de to temaer sammen i ett, uten debatt og uten utredning, ble av mange ansett utilstedelig. Men Michelsen tvang vedtaket igjennom i den dobbelte form. Han og hans rådgivere var nemlig i de første dager av juni 1905 blitt sikre på at kongedømmet var veien, og ikke republikken, på grunn av den internasjonale uro etter Marokko og Delcassés fall. Hensikten var dobbel: For det først å få til at det ensidige unionsbruddet fra norsk side kunne passere uten å vekke for stor uro blant maktene, i den farlige situasjon som forelå. For det annet å sikre veien for en mulig konge i det hele tatt, idet ingen av Europas kongehus ville kunne tenkes å avgi noen prins til Norge uten at kong Oscar og hans hus var spurt først. Men Michelsens Bernadottetilbud hadde også en tredje, implisitt forutsetning, som knytter de to delene sammen. Etter at tilbudet først var gått til Sverige, *måtte* det aksepteres i Danmark. Dersom også Kong Christian sa nei, ville man nemlig måtte spørre seg for i et tredje land. Men et tredje valg ville uvegerlig trekke Norge inn i det europeiske konfliktfeltet Tyskland-Russland-England. Det var det som var skjedd i Europa 1870 – at konfliktene rundt et i og for seg ikke svært betydelig tronfølgerspørsmål (i Spania), hadde eskalert til full krig mellom Preussen og Frankrike. En tronfølgertvist om Norge – om hvilket kongehus som skulle få tilbudet; et som var favorisert av Tyskland, av Russland eller av England eller hvem – ville kunne fremme den ”krigens skygge” som nærmet seg Europa. I den urolige stormaktssituasjon som forelå i mai-juni 1905, ville det lett kunne fremstå som uheldig om Stortinget ville foretrekke republikken – selv om Michelsen selv opprinnelig holdt på eller sa han holdt på republikken han også. Michelsens junilinjé forutsatte derfor at tilbudet til Danmark ble akseptert. Som vi vet, gikk det som han ville.

Selve beslutningslogikken i 1905 viser altså hvor nøye krisen var koplet opp mot den internasjonale situasjon. Det interessante spørsmål i vår forbindelse er da dette: Hva var egentlig informasjonsgrunnlaget for denne kalkulerende politikk fra norsk side? *Hvordan* spilte den ”krigens skygge” som falt over Europa inn i planene? Dette er et viktig spørsmål, som nettopp angår medienes plass i begivenhetene i 1905.

Normalt når en stat orienterer seg i forhold til andre makter, betjener den seg av det nettverk av kontakter og informasjoner som det internasjonale diplomati utgjør. Utsendingene fra de forskjellige land snakker med hverandre, informerer hverandre, bringer lekkasjer og vurderinger, påvirker hverandre gjennom den strøm av diplomatiske informasjoner som til syvende og sist havner på desken i vedkommende lands utenriksdepartement.

Norge hadde ikke noe slikt system i 1905. Norske tjenestemenn deltok nok på omtrent lik linje med svenske i det felles diplomatiske korps og konsulatvesen. Men den grunnleggende informasjonsstrømmen derfra gikk ikke til Kristiania, den gikk til Stockholm. Det var den største staten i denne unionen som hadde hånd om

utenriksstyret, hvilket ikke er så uvanlig i unioner internasjonalt sett. Det betyr at når Michelsen og hans rådgivere orienterte seg i tidens tilspissende konflikter, så gjorde de det ut fra det generelle nyhetsbildet i tiden, slik det forelå i allment tilgjengelige telegrammer og aviser. Det er alminnelig antatt at dette førte til en viss *bias* i retning Storbritannia og Frankrike. Det er sagt at “våre aksjonsmenn var godt orientert om Vest[makten]es innstilling”, men at de visste atskillig mindre om hva som rørte seg i Tyskland, for ikke å snakke om i Russland. Dette i motsetning til kong Oscar, som hadde representanter og nære kontakter begge steder.¹⁶ På denne måten kan vi si at mediebildet generelt slo inn i norsk politikk – det allmenne inntrykk skapt av i første rekke vestlige aviser og nyhetsbyråer. Vel hadde statsministeren et par profesjonelle diplomater til rådighet – Sigurd Ibsen og Frits Wedel Jarlsberg i første rekke. Begge disse var innstilt på monarkiet som løsning, av hensyn til Norges omdømme i det internasjonale samfunn, og Wedel skrev til Michelsen fra Madrid alt før den 7. juni at prins Carl i Danmark måtte være det opplagte kongsemnet for Norge. Men ut over dette synes ikke disse to å ha spilt noen spesiell rolle i den avgjørende fase mellom Marokko-krisen og 7. junibeslutningen, i alle fall ikke i vurderingen av det internasjonale trusselbildet. Det var den allmenne nyhetsformidlingen Michelsen måtte orientere seg etter – inntrykket av begivenhetene, slik de veltet inn via telegrammene utenfra. Som skipreder med fartøyer i utenriks fart var dette ikke noen ny beskeftigelse for ham.

At det var det generelle nyhetsbildet som la informasjonsgrunnlaget, fikk følger. Det er sannsynlig at de norske aktørene overvurderte faren for krig i Europa; det vil man lett gjøre, når man bare holder seg til telegrammene, og når man er henvist til å resonnerer ut fra et føre-var-hensyn. Ut fra nyhetstelegrammene kunne man ikke vite at det mellom den franske og den tyske regjering forelå direkte forbindelseslinjer som i praksis minsket faren for at konflikten skulle eskalere ganske betydelig. For eksempel ble utskiftingen av utenriksminister i Frankrike, som vakte en stor sensasjon i opinionen og som ble tolket som et truende signal i forholdet mellom de to land, foretatt etter hemmelig utveksling av synspunkter mellom den franske statsminister og den tyske rikskansler, via deres faste, hemmelige kanal.¹⁷ Et årvåkent diplomatisk informasjonsnett kunne kanskje ha gitt den norske statsminister et litt annet inntrykk enn at det nå trakk opp til storm i Europa. Om alt dette er vi forøvrig henvist til spekulasjoner. Christian Michelsen etterlot seg ikke nedtegnelser i form av møtereferater, samtalenotater eller kladder, som kan belyse hvordan han fra dag til dag tenkte og hvorfor han egentlig handlet som han gjorde. Historikerne er henvist til å slutte ut fra kjente forhold til hva som sannsynligvis har passert bak kulissene.¹⁸

Opinionsskillet Norge-Sverige

Med til mediebildet i 1905 hører også forholdet mellom mediene og opinionen. Det tegner seg her en meget påfallende forskjell mellom Norge og Sverige, en forskjell som vi egentlig bare kan forstå om vi ser ut over Nordens grenser og ut i verden.

Sverige og svensk opinion opplevde unionskrisen og 1905 som en tilnærmet “normal” politisk prosess. Det vil si at opinionen formes etter hvert som begivenhetene

¹⁶ Maseng 1953: kap 2.

¹⁷ Dahl 2005: 129.

¹⁸ Wyller (1975) : 80 ff.

utfolder seg, og at stadiene i den politiske utvikling avtegner opinionssvingninger etter et på forhånd delvis forutsigbart mønster. Aktørene kan altså regne med at den og den hendelse vil utløse den og den reaksjon, og så videre. I de svenske mediene går det gjennom hele prosessen en bred og vekslende debatt om forholdet til Norge, med synspunkter fordelt over hele det normale politiske spektrum fra sosialdemokratenes sympati med Norge, til den storsvenske pressens dårlig skjulte trusler.

Helt annerledes da i Norge. Her foregår ingen suksessiv opinionsdannelse med trinnvis utvikling eller debatt mellom posisjonene. I Norge hersker opinionsmessig den store ensretting, som særlig er bemerkelsesverdig på pressens område, idet alle avisredaksjoner fullt og helt underkastet seg regjeringen og statsraison'en. Vi har mange vitnesbyrd om dette alt i samtiden. Den ytterliggående venstremann og aksjonist Johan Castberg skrev i sin dagbok 5. juni 1905 at pressen så langt hadde spilt en hovedrolle i "opinionens hurtige og sterke vext" til fordel for full oppløsning av unionen. Når denne tids historie en gang skal skrives, har den norske presse krav på en fremtredende plass i opinionsdannelsen, påpekte han.¹⁹

Professor Yngvar Nielsen, en av Aftenpostens lederskribenter og en nær venn av kong Oscar, skrev om denne selvpålagte disiplin at den "på ubegripelig kort tid [har] vunnet en styrke som lot den føles på alle områder":

Allerede den 6. juni finnes det i korrespondanser fra fremmede journalister som var kommet til Norge hentydninger til den beundringsverdig gjennomførte disiplin som Norges politikere og presse hadde pålagt seg [...] All politisk reportasje ble innstilt, ikke bare som unyttig og overflødig, men som noe som bent frem kunne medføre skade for fedrelandet. Pressen betegnes i vår dager ofte som en statsmakt, iallfall som en makt i staten. I 1905 inntok den norske presse som sådan er ærefull og innflytelsesrik stilling og den gjorde dette i hovedsak ved sin selvbeherskelse og også ved sin taushet.²⁰

Den selvpålagte disiplin ga seg utslag i en selvsensur fra pressens side som helt suspenderte de vanlige normer for opinionsdannelse og meningsmangfold. Nå var det ensretting som var idealet. Og den var, som Francis Hagerup sa, så effektiv som om tsaren av Russland selv med hele sitt sensurapparat skulle stått bak det hele. Ingen alternativ meningsdannelse var mulig under et slikt press. Resultatet var da også at folkeavstemningen i august ga det for regjeringen ønskede resultat. Regjeringen ba om at velgerne skulle si ja til unionsbruddet, og det gjorde de!

Hvordan skal vi forklare denne påfallende forskjell mellom pressen og opinionen i Sverige og Norge? I det ytre var jo våre politiske tradisjoner like fullt som mediesystemene i de to land, svært like – ja de hadde lært av hverandre, og var innrettet etter nesten identiske forhold. Foreningsdannelser, lavkirkelige tradisjoner, politiske partier, nærings- og interessegrupper, partipressen og nyhetssystemet – alt dette var likt.

Men noe var altså helt forskjellig i 1905. I Sverige hadde offentligheten følelsen av å gjennomleve Norgeskrisen som en politisk prosess, med vanlig politisk meningsdannelse for og imot de forskjellige standpunkt. I Norge derimot, rustet offentligheten seg til *krig* – til muligheten av væpnet oppgjør mellom de to land. Og det er et allment trekk ved partipressen i denne perioden, at når det politiske system i

¹⁹ Gran 2005: 113f.

²⁰ Y. Nielsen, sit. i Gran 2005: 157.

et land innretter seg mot mulig krig, da nedbygges øyeblikkelig meningsforskjellene, da inntreer en periode av uhørt sterkt press mot ensretting.

Den norske marxisten Erling Falk ga noen år senere en levende skildring av det generelle i denne prosess:

I fredstid står en nasjon splittet i innbyrdes fiendtlige grupper og partier. Det er et motsetningsforhold til stede mellom bonde og borger, mellom statstjenestemann og forretningsstand, og der lever et uutslukkelig hat mellom arbeider og arbeidsgiver. [...] Så truer en nasjonal fare. På få dager, på timers varsel tenker og handler nasjonen som en enhet [...] vitenskapsmenn og kunstnere som inntil fornylig høyaktet og beundret sine store utenlandske kolleger, bryter uten varsel ut i hysteriske og ondsinnede angrep på sine gamle venner. Arbeiderne oppdager plutselig at proletarer i andre land er bedratt og forblindet og dessuten behersket av forbryterske hensikter, og at kampen mot den nasjonale fiende i virkelighet er en kamp mot reaksjon og tyranni.²¹

Dette skjedde både i Frankrike og Tyskland i 1870, da selv de mest kritiske og utforsigelige ånder i den offentlige debatt, slike som filosofen Friedrich Nietzsche som aldri ellers lot seg temme, over natten stilte opp som en lojal soldat for sin regjering - og med begeistring gikk til krig mot Frankrike. Under kolonistridighetene i 1890-årene, da særlig Storbritannia og Frankrike ofte kom i konflikt om fremme områder, utviklet pressen i begge land en form for ensrettende journalistikk som er gått ned i opinionshistorien under betegnelsene ”Jingoism” – et krav om betingelseløs oppslutning om regjeringen i den krise som truet med å ende med krig. I 1914 er dette særdeles tydelig mønster: Over natt forstummet all kritikk av regjeringene internt, og avisene bøyd seg for statsraison’en. Til og med sosialistene, som hadde sverget hverandre internasjonal troskap og lovet aldri å skyte på hverandre, gikk syngende i krigen.

Norge i 1905 opplevde en suspensjon av meningsdannelsen som helt ut følger dette mønster – vi kan av mangel på andre begreper kanskje kalle den krigsstemning eller om man vil, krigspsykose. For hva ventet ikke dem som stemte eller ble mistenkt for å stemme nei i folkeavstemningen i august – da militære styrker var mobilisert på begge sider? De ble flere steder pepet ut, æresskjelt i pressen som nedspyttet, huiet hjem av flokker som forfulgte dem fra valglokalet. Det er rapportert om store folkemengder utenfor enkelte ”nei-menns” hus ut over kvelden den 13. august. Mengden skrek skjellsord, rev ned gjerdet og trampet inn i hagen, kastet stein og brølte ”forræder!” til den som hadde tilkjennegitt en egen mening. Og dette ble fortiet av mediene. Det er merkelig at avisene i Norge ikke forteller noe om de voldshandlinger som finner sted, skrev en svensk avis - da den rapporterte om familien fra Drøbak som hadde måttet søke tilflukt i Strömstad etter å ha blitt jagd fra byen, fordi far stemte nei. En overlærer fra Drammen ble regelrett avsatt fra sin stilling da han i en svensk avis påtalte hvordan enhver opposisjon ble utsatt for ”terroristisk undertrykkelse”. Den slags ble ansett som forræderi.²²

Den helt ulike opinionsdannelse i Sverige og Norge i 1905 viser at unionskonflikten hadde skapt et vannskille mellom de to land som ville være vanskelig å forklare, uten å vise til de generelle mønstre i det internasjonale mediebildet i tiden rundt forrige århundreskifte, den gang pressen hadde en tung, mobiliserende makt i tillegg til sitt informasjonspotensial. Historien om Norge og 1905 kan på mange måter

²¹ Erling Falk 1923, sit. Dahl 2001: 266.

²² Sørensen 2001: 418, Gran 2005: 160f.

synes nasjonal eller endog lokal – det finnes meningsfulle studier av 1905 på lokalt nivå.²³ Men den er også på flere måter internasjonal, ja global, og må for å forstås ses som del av et større, internasjonalt pressemønster.

²³ Hasle m.fl. 2005.

Litteratur

Henrik G. Bastiansen (2001): *Herom har jeg nærmere telegraferet til Kongen. Telegram og telefon i norsk politikk 1850-1940*. Oslo: Norsk Telemuseum.

Bo Bramsen (1983): *Politikens historie set indefra*. Bd. 1 København: Politiken.

Torsten Burgman (1965): *Svensk opinion och diplomati under rysk-japanske kriget 1904-05*. *Studia Historica Upsaliensa XVIII*. Stockholm.

Gordon A. Craig (2001): *Germany 1866-1945*. New York: Oxford University Press

Hans F. Dahl (1982): *Massemedia*. I Dahl og A.M. Klausen, red., *Det moderne Norge*. Oslo: Gyldendal bd 3: 111.

- (2001), *De store ideologiers tid*. Norsk idehistorie bind 5. Oslo: Aschehoug.

Hans F. Dahl (2005): *Norge i verden. 1905 i globalt perspektiv*. Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift nr. 2: 115-136

Robert W. Desmond (1978): *The Information Process. World news reporting to the Twentieth Century*. University of Iowa Press

Gunnar Gran (2005) *Til kjølen skiller oss ad. Unionsoppløsningen i svensk og norsk presse*. Kristiansand: IJ-forlaget.

Poul Groos (2004) *Den russisk-japanske krig*, (Dansk) Militært Tidsskrift 133(4): 699-727.

Kari Hasle m.fl. red. (2005) *Lokale røyster i 1905. Unionsoppløysinga i aviser på Nord-Vestlandet*. Volda: Høgskulen i Volda.

Alt Kaartvedt (1995), *1814-1905. Unionen med Sverige*, i Bjørge m fl. *Selvstendighet og union. Norsk utenrikspolitikk historie bd 1*, Oslo: Universitetsforlaget.

Philip Knightley (2000) *The first Causality. The War Correspondent as Hero and Myth-maker*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Einar Maseng (1953) *1905 og 1940. En leksjon i maktpolitikk*. Oslo: Tanum.

Øystein Sørensen (2001) *Kampen om Norges sjel*. Norsk idehistorie bd 3. Oslo: Aschehoug.

Ths. Chr. Wyller (1975) *Christian Michelsen. Politikereren*. Oslo: Dreyer

Michelsens og Nansens pressestrategier i kampen for unionsoppløsningen

Av Rune Ottosen

Kampen om unionsoppløsningene i avisspaltene skjedde i en periode da nyhetsjournalistikken var i etableringsfasen som sjanger.¹ Partipressen var en realitet og virket bestemmende for avisenes prioritering av nyhetsstoffet så vel som det politiske stoffet. Utenriksstoffet var fragmentert og ofte tilfeldig prioritert og redigert. I perioden etter 1905 forventet landets regjering og utenrikstjeneste lojalitet fra landets aviser om Norges utenrikspolitikk. Det ble invitert til ukentlige informasjonsmøter der hovedstadens redaktører ble innviet i sentrale utenrikspolitiske saker. De som brøt taushetsløfte ble utsatt for kritikk fra sine kolleger og sanksjoner fra den politiske ledelse (Ottosen 1996:53). I tiden før 1905 var situasjonen mer åpen.

I denne brytningstiden var avisene nok i villrede hvordan de skulle bruke sin dagsordenfunksjon og makt. Gunnar Gran viser i sin bok *Til kjølen skilte oss ad* at sentrale norske aviser som Dagbladet og Aftenposten var tilbakeholden med å innta rollen som pådriver i prosessen som førte fram til unionsoppløsningen. Gran skriver at norsk presse la bånd på seg for ikke å provosere svenskene unødig. Samtidig viste aviser på begge sider av kjølen tilbakeholdenhet for ikke å bidra til en krig som egentlig svært få ønsket (Gran:151). Opinionen i Norge var såpass samstemte i sitt ønske om unionsoppløsning at den tidligere unionsvennlige Aftenposten hadde vært nødt til å justere sin kurs. Opplaget var tross alt viktigst den gang som nå, og det hersket ingen tvil om hva flertallet i det norske folk ønsket. I denne perioden hvor avisene var i villrede hvordan de skulle bruke sin makt var arenaen åpen for sterke personligheter som visste å bruke sin makt og innflytelse over pressen.

To sterke personligheter bidro hver på sin måte med det som med et moderne ord vi kan kalle en mediestrategi. Christian Michelsen og Fridtjof Nansen var begge sterke pådrivere for oppslutningen om det de definerte som det riktige nasjonale standpunkt. Jeg vil i denne artikkelen gå gjennom "pressestrategien" til de to sterke personlighetene.

Christian Michelsen jobbet langsiktig overfor pressen med Morgenavisen i Bergen som sin viktigste base. Fridtjof Nansens opererte først og fremst på den internasjonale arena, selv om han også hadde gode kontakter i det norske pressemiljøet. Først noen ord om Christian Michelsen og pressen.

Christian Michelsen som mediestrateg

De nære forbindelsene mellom Christian Michelsen og Morgenavisen har sin klare plass i kampen om unionsoppløsningen. Man kan si at Morgenavisen ble født av den politiske situasjon ved århundreskiftet. Det er kjent at Michelsen allerede rundt 1902, da Morgenavisen ble grunnlagt, var klar over at unionsspørsmålet måtte løses etter andre linjer enn de som hittil hadde blitt fulgt. Det var hans klare oppfatning at dette

¹ Artikkelen bygger på et foredrag på seminaret "Ny forskning om avisenes rolle ved unionsoppløsningen". Fritt Ords lokaler, mandag 14. mars 2005.

var en nasjonal oppgave som måtte heves over partipolitikken. Denne oppfatningen kom klart til uttrykk allerede fra Morgenavisens første nummer. Det er ikke for sterkt å si at Morgenavisen var Michelsens talerør, og at avisa ble opprettet for å ha denne funksjonen.

Selv om Christian Michelsen sjelden skrev i avisa under fullt navn, oppfattet han det som "sin" avis. Han oppsøkte jevnlig redaksjonen, og brakte stadig med seg artikler, disposisjoner og tips. Det hendte også at han grep direkte inn i redaktørens avgjørelser og overprøvde disse (Brosing 1952:30-35). Men først og fremst brukte Michelsen Morgenavisen til å komme med utspill og markeringer i den storpolitiske kampen på en måte som mange vil si krenket avisas redaksjonelle uavhengighet. Den andre siden av dette er at Morgenavisen på denne måten utvilsomt var med på å påvirke historien.

Omstendighetene rundt opprettelsen av avisa sier også litt om hvor lav terskelen var for å opprette avis på den tiden, hvis man hadde vilje og kapital. Michelsen hadde som kjent begge deler. Han var skipsreder med syv skip i sin flåte, og var byens største skatteyder med en formue på 1.1 millioner, og en årsinntekt på 200 000 kroner (Fasting 1968:137). Det var nærmest en ufattelig høy inntekt på den tiden.

Det hører med til dette bildet at dette på mange måter var redaktørenes epoke i norsk pressehistorie. Avisen var som regel på fire sider, stoffmengden var begrenset, og redaktøren preget dermed avisa direkte i langt større grad enn i dag. Mange av datiden redaktører var meget godt skolert, hadde høy utdanning og hadde et bevisst forhold til hele dynamikken i unionsprosessen. Samtidig tilsa avisens størrelse at utgiftene til trykking og distribusjon var begrenset. Nyhetsmengden var begrenset og avisene klarte seg med få, og ofte dårlig lønnete medarbeidere. Trykkingen kunne med letthet settes bort, og dersom man ville investere i trykkeriutstyr, var det lett å få til finansierungsordninger på avbetaling. Det var raske skiftninger i redaktør- og eierforhold (Høyer 1995). Hvis vi ser på bakgrunnen for etableringen av Morgenavisen kan den via flere omveier føres tilbake til opprettelsen av Norges Sjøfartstidende (Norges handels- og sjøfartstidene fra 1912).

Magnus Andersen, Kysten og Morgenavisen

Sjøkaptein Magnus Andersen, senere sjøfartsdirektør, var en initiativrik og rastløs mann. Som sjømann hadde han fattet interesse for pressevirksomhet i USA. Andersen etablerte Norges Sjøfartstidende i 1890. Avisen gikk til å begynne med godt, men redaktøren røk uklar med en del av skipsrederne av politiske grunner. Det var en av grunnene til at han gikk av som redaktør. Hans radikale holdning i konsulatsaken og spørsmålet om eget rent norsk flagg var en medvirkende årsak til hans avgang. Senere ble hans standpunkter til fordel for restriktiv lovgivning og statlig kontroll av sikkerheten gjennom den såkalte sjødyktighetsloven et annet stridsspørsmål. Noen år senere startet Andersen ukebladet Gaa Paa som gikk inn etter kort levetid, før han ga seg i kast med et tredje prosjekt som ble mer vellykket, under navnet Kysten i 1901. Det var utfordrende oppgave å etablere seg som en radikal konkurrent til sin gamle avis Norges Sjøfartstidende, shippingmiljøet har som kjent aldri pekt seg ut som spesielt radikalt. Andersen sloss i motbakke helt til han en dag fant ut at han ville søke allianse med spisreder Christian Michelsen. Selv om Michelsen var radikal på andre områder, hadde han liten sans for Andersens radikalisme når det gjaldt skipsfarten. De

var også svært forskjellig av lynne, bakgrunn og karakter, men det som bandt dem sammen var felles pågangsmot og viljestyrke. De forente seg rundt en ide, nemlig å flytte Kysten til Bergen for å erobre den ledige “nisjen” i Bergens avismarked som den nye morgenavisen. Bergen hadde på det tidspunktet to borgerlige² og en upolitisk avis³, alle tre var aftenaviser. I tillegg var det to ukeaviser, en arbeideravis⁴, og en landsmålsavis⁵ i byen. Andersen flyttet til Bergen og satset ekspansivt, med natttelefonering av nyheter fra Oslo, nytt typografiutstyr med latinske bokstaver, en egen klisjeanstalt for illustrasjoner. Avisen satset friskt med utgivelse syv dager i uken.

Knut Domaas, senere redaktør av Handels- og Sjøfartstidende, ble ansatt som nattredaktør, og har beskrevet det dynamiske og ekspansive miljøet i denne nyskapningen (Domaas 1952).

På høstparten 1902 kom sammenstøtet mellom Michelsen og Andersen. Årsaken til konflikten har aldri blitt oppklart. Magnus Andersen påsto at det var politiske årsaker, Christian Michelsen hevdet at det var økonomiske grunner til uoverensstemmelsen. Domaas mener de hadde litt rett begge to. De finansielle problemene for Morgenavisen i oppstartsfasen var åpenbare. Det var lagt opp til to utgivelser daglig, noe det neppe var økonomisk grunnlag for.

På denne tiden var Michelsen i gang med å danne Samlingspartiet som en sammenslutning av Høyre, Moderate og deler av Venstre. Han hadde store politiske planer og det passet ham å få et organ for partiet i Vestlandets hovedstad. Om han hadde tenkt seg at Kysten skulle bli den store satsingen den gang flyttingen til Bergen ble bestemt kan ingen si. Men det er lett å se at bladet under Magnus Andersens ledelse ikke var egnet for denne oppgaven. Da Kysten flyttet tilbake til Kristiania, var det nærliggende å fortsette med det ene nummer som morgenavis. Utgiftene ville så automatisk gå ned og man kunne drive avisen med balanse (Domaas 1952: 54-55)

Enden på denne uoverensstemmelsen ble altså at Andersen dro tilbake til hovedstaden. Senere (1912) ble Kysten slått sammen med Norges Sjøfartstidende på tross av sterk mistillit i begge leire. Også her spilte Michelsen en avgjørende rolle ved å stile sine aksjer i Kysten til disposisjon for fusjonen (Domaas 1952:56).

Morgenavisen ble altså etablert som morgenavis i 1902 med A. Stilloff som redaktør, mens Domaas fortsatte som nattredaktør. Stillhoff var opprinnelig tannlege, og var ikke spesielt interessert i politikk. Det var muligens en av grunnene til at Michelsen kom til å satse på han som den første redaktøren av Morgenavisen. En mann som var dyktig skribent, og som var uten egne politiske ambisjoner, var en kombinasjon som passet Michelsen utmerket (Fasting 1968:180).

Den 8. september 1902 kom så det første nummer av det nye blad med følgende korte fødselsanmeldelse:

“Morgenavisen er en Fortsættelse av Kystens Nyhedsnummer og vil fremdeles betsræbe sig for at være et utpræget Nyhedsblad med vaagent Øie for alt som hænder af Interesse baade indenfor og udenfor Landets Grænser. Ved Hjælp af vort Telegramstof fra Bladets Kontor i Kristiania holder vi stadig Forbindelse med Ydenverdenen. [...] Morgenavisen vil - til bedtse for ærlig Overbevisning og personlig Selvbestemmelsesret lægge mindst mulig Vægt paa Part- og Storpolitik, da det er vor Mening, at den

² Bergens Tidende og Bergens Aftenblad.

³ Bergens Folkeblad.

⁴ Arbeidet.

⁵ Nordhordalands Avis.

golde Partipolitik og det politiske Princip-rytteri, vi i lange Tider har havt saa nok af, i mange Henseender har været til afgjort Skade for Land og Folk. (Sitert fra Hambro 1952:8-9).

Denne “upolitiske” programerklæringen var delvis et “falskt flagg”, og mer uttrykk for Christian Michelsens brudd med de etablerte partiene, et brudd som var et faktum alt i 1894 da han som stortingsrepresentant for Venstre sammen med Høyre stemte mot Venstres forslag om at ansettelse av nye professorer ved Universitetet skulle legges fram for Stortinget.

Avisen “flagget” ikke åpent med Christian Michelsens sentrale rolle i etableringen, noe de antagelig ikke hadde tapt på siden Michelsen var en anerkjent og populær mann så vel i Bergen som i landet forøvrig. Det var imidlertid ingen stor hemmelighet på byen at Michelsen en sentral rolle i nyetableringen. Det var ikke noe nytt at Michelsen skjønte betydningen av pressens makt, og han var ikke bare aktiv i å etablere organer som kunne tjene hans politiske interesser, han hadde også vært med på å stanse “uønskede” publikasjoner. Høsten 1900 hadde han sammen med andre næringsdrivende klart å stanse skandalebladet *Revyen* som den ikke ubegavede journalisten Joachim Lampe stod bak. Da Michelsen og flere andre av Bergens ledende forretningsmenn hadde sett seg lei på dette provoserende bladet, innkalte de et møte på Børsen høsten 1900. Der ble de ganske enkelt enig om en felles annonseboikott, og dermed var *Revyen* drept. (Hambro 1952:10)

Leserne kunne ane Christian Michelsens tilstedeværelse i spaltene da Morgenavisen i oktober 1902 hadde en stor nekrolog over Christian Michelsens far, byens børskommisær med samme fornavn som sin sønn, trykt med dobbelt skutt sats på avisas forside.

Fra og med årgangen 1903 ble hans rolle i avisa enda mer tydelig. 1903-årgangen ble startet med et referat fra hans foredrag i Den liberale Forening 2. januar, der han tok skrittet fullt ut og erklærte åpent brudd med Venstres politikk. På dette tidspunktet erklærte han ikke åpent at det var et nytt parti han hadde i tankene, “utbryting overlot han til fotfolket” som Kåre Fasting uttrykker det (Fasting 1968:188-189).

Neste skritt i mobiliseringen for partidannelsen skjedde i forbindelse med feiringen av Edvard Griegs 60 årsdag den 16. juni 1903. Bjørnstjerne Bjørnson var kommet til byen og bodde privat hos Michelsen. Under borgermiddagen til ære for Bjørnson to dager senere tok tidligere stortingsrepresentant Wollert Konow⁶ bladet fra munnen og tok et gedigent oppgjør med Venstre. Han tok til orde for en ny samling av liberale elementer innen Venstre og Høyre. Avisene var dagen etter fulle av stoff om oppgjøret. Morgenbladet brukte ti spalter på dekingen. Dagbladet kalte festen for “renegatmiddagen for Bjørnson”. Men loddet var kastet og mobiliseringen for “Samlingspartiet” fram til stortingsvalget gikk for fullt i Morgenavisens spalter. Bergens liberale velgerforening ble stiftet med Bjørnson til stede på stiftelsesmøte. Høyre og den liberale velgerforening stilte fellesliste til valget, og over 100 av venstres valgmenn fra det forrige stortingsvalget i 1900 hadde forlangt seg strøket av partiet. Samlingspartiet seiret stort ved valget. Fra Bergen ble Kristofer Lemkuhl, Chr. Kahrs, baker Brynildsen og Jørgen Brunchorst valgt. Christian Michelsen ble valgt som første representant for Søndre Bergenhus. Blehr regjering måtte gå av, og

⁶ Wollert Konow ble senere statsminister 1910–12 i samlingsregjering av Høyre og Frisinnede Venstre.

Hagerup dannet sin annen regjering med Michelsen som medlem av statsrådsavdelingen i Stockholm. Herfra kunne mobiliseringen til neste etappe i kampen for unionsoppløsning starte - hele tiden i nært samarbeid med Morgenavisen.

Men det var ikke bare storpolitikk og den nasjonale kampen som preget spaltene. Folkeopplysning var også et bærende element i redigeringa av avisa. Det skjedde i spaltene gjennom dyktige medarbeidere som Haakon Shetlig og Koren Wiberg som skrev om arkeologi, historie og lokalhistorie, navn som Stillhoff, Just Bing og Kyrre Grepp skrev om teater kunst og kultur. Avisen hadde jevnlig bidrag fra prominente spaltister som Bjørnstjerne Bjørnson, Vilhelm Krag, Armauer Hansen og Jørgen Brunchorst. Men avisa bidro enda mer direkte til folkeopplysningen ved å åpne sine redaksjonslokaler for allmennheten. Den 14. oktober stod følgende oppslag i avisa:

“Til vore Læsere

I vort Expeditionslokale, Walckendorffsgate 12, første Etage, har vi aabnet et Læserum til fri Afbenyttelse for Publikum fra Klokken 9 Morgen til 7 Aften. De i dagens Løb ankomne Telegrammer findes opslaaende her. Ligeledes er her udlagt en hel Del inden- og udenlandske Aviser, ligesom man ogsaa vil have Anledning til at telegrafere og skrive Breve”.

Redaksjonslokalene ble dermed også et samlingssted der blant annet strategien for unionsoppløsning ble diskutert. I tråd med folkeopplysningstanken ga Morgenavisen i 1903 et “Haandbog for Avislæsere”. Det var et slags leksikon på 144 sider, der det stod trykt instruktive artikler om forskjellige emner - geografi, historie kunst, økonomi. Det var også et eget kapittel med forklaring på vanskelige ord som kunne forekomme i spaltene.

Endelig var avisas opptatt av å spre lokalpatriotiske bevissthet. Det var stoff om det lokale næringsliv, nytt om byens strømforsyning, om utsmykking av Håkonshallen, om istandsettelse av Rosenkrantzårnet o.l.

Christian Michelsen bidro fra sin nye posisjon i Stockholm til å framskynde konsulatsaken. Svensk-norske forhandlinger resulterte i det såkalte “Kommunikeet” fra 24. mars 1903, som Hagerup brukte til å utarbeide et forslag til lov for norsk konsulatvesen. Den 28. mai 1904 ble lovforslaget oversendt til regjeringen Boström. Det ble møtt av Boströms motforslag som er best kjent som “De seks lydrikepunkter”. Disse sjokkerte selv de varmeste unionsvennene. Utspillet kom ikke som noen stor overraskelse for Christian Michelsen. Han kjente den storsvenske mentaliteten fra sin tid som medlem av Konsulatkomiteen i 1891, og som formann i Konstitusjonskomiteen 1892-1894. Han skjønte nå i hvilken retning dette bar, og kom med en framsynt uttalelse til Stortinget 27. april 1904, der det bl.a het:

“[...] hvis disse Forhandlinger brister, fordi vort Krav om at staa ubundne ikke kan naaes, da vil der blive Tale om ganske nye linjer og nye Maal i norsk Politik, som gaar længere ens Spørsmålene om Konsulat- og Udenrigstyre. Hvis nogen tror, at man lige overfor en saadan Eventualitet vil falde tilbage paa atter nye Forhandlinger og kun Forhandlinger, tager man Feil.” (Sitert fra Brosing 1952:32)

Dette ga grobunn for spekulasjoner om at Michelsen ville trekke seg som statsråd. Men Michelsen var tålmodig og lot tiden arbeide for seg, ingen var imidlertid i tvil om motsetningsforholdet mellom ham og statsminister Hagerup. Også i denne tiden brukte han Morgenavisen flittig som redskap. I en redaksjonell artikkel 16. mai 1904, tolv dager før Hagerups utkast til konsulatlov ble oversendt Boström, skrev han bla.:

“Samlingspartiet har sit Mandat klart angivet. Det er den fredelige Forhandling med eller uden Resultat - til Forhandlingerne er ført tilende. Skulde det vise sig, at vi ikke kan komme til Enighed, saa er Skylden Sveriges. Det er Sverige som afbryder Forhandlingerne og fritager os for en videre Forpliktelse til at forhandle. *Dermed staar Samlingspartiet, hvad det Politik for Fremtiden angaar, frit og ubundet.*” (Sitert fra Brosing 1952:32-33)

Det som Michelsen her uttrykker skulle bli norsk politikk trekvart år senere, og da med Christian Michelsen selv som den selvskrevene leder. Den 11. januar toner Morgenavisen flagg før regjeringens offisielle politikk er klar når det gjaldt svaret på Boströms “lydrikepunkter”:

“Vi har nu forhandlet saa ofte og saa længe med de Svenske, at vi er blevet træt af deres jongløragtige Forhandlingsfærdigheder.

Det norske Folk vil ikke længer Forhandling. Det vil Handling. Og vore ledende Mænd i regering og Storting har kun tilbage at bestemme *Maaden* hvorpaa der skal handles og *Hastigheden* hvormed der skal gaaes frem. Det kan ikke længer blive Tale om at bøie unna og give Kjøb paa Bekostning af vor nationale Selbestemmelsesret. Er vi en Nation, faar vi ogsaa handle som en Nation, og skaffe os den Ret, som man nægter os.”

I tillegg til denne typen åpen agitasjon trykket Morgenavisen i januar 1905 en artikkelserie under tittelen “Vor Selvstændighedskamp i de sidste tyve Aar”. Stil, form og innhold peker i retning av Michelsen som forfatter. Selv om det ikke er dokumentert at han førte den i pennen, må det i alle fall ha skjedd i nært samarbeid med ham. Artikkelsen var ikke bare et oppgjør med en forsiktig linje overfor broderfolket, men med hele unionen som sådan. Innledningsvis heter det:

“Det maa ansees som fastslaaet, at ved Hjælp af Forhandling kan vi ikke opnaa den i Rigsakten udtrykkelige hævdede Ligestilling i Unionen ... Det norske Folk vil dermed være stillet overfor den Nødvendighed at maatte finde andre midler til Hævdelse af sin Selvstændighed [...]”.

Etter en historisk gjennomgang av hele konsulatsaken følger konklusjonen:

“Forhandlingerne kan derfor nu faktisk betragtes som afbrudte, og Nordmændene staar altsaa endelig overfor de to Alternativer, enten at opgive sin Selvstændighed eller ogsaa som et frit Folk at tage Sagen i sin egen Haand. Overfor de to Alternativer skulde Valget ikke synes at falde vanskeligt.” (Brosing 1952: 33-34)

Morgenavisen hadde altså avskrevet unionen alt ved årsskifte 1904/1905. Ikke bare det, artikkelserien ser ut til å ha hatt direkte innflytelse på formuleringene i innstillingen fra den spesialkomiteen som ble opprettet av Stortinget 18. februar 1905 som skulle ta stilling til hva som skulle gjøres etter at forhandlingene ikke førte fram.

Men Morgenavisen var ikke alene om sin kritiske innstilling til regjeringen Hagerup. Utover vinteren 1905 gikk Morgenbladet også åpent ut mot regjeringen. Det lå hele tiden i kortene at denne avgangen kunne bane veien for en ny regjering med et mer enhetlig syn på konsulatsaken. Bergens Aftenblad tok bladet fra munnen 25. februar:

“De medlemmer af regjeringen, som modsætter sig aktion, bør (...) snarest indgive sin demission, hvorved de gjenværende medlemmer stilles frit og får som naturlig opgave at forestå dannelsen af den nye regering (af Høire og Venstre med øieblikkelig aktion som program”. (Sitert fra Skogland 1968:79)

Morgenbladet var ikke like direkte, enten det nå skyldtes mangel på vilje eller mot til å si det alle skjønnte de mente. De hadde avgitt følgende ulne formulering i replikk til

BAs artikkel: “en reservation mod derved at have erklæret os enig i alle de deri fremholdte synsmåder” nr. 105, 25. februar 1905 (sitert fra Skogland 1968:79)

Da Hagerup til slutt kastet inn håndkle den 28. februar, og innleverte sin avskjedssøknad, uttrykte Aftenposten sin forbitrelse, mens Morgenbladet lakonisk slo fast at krisen “i længere tid i indviiede kredse har (været) anseet for uundgåelig”. (nr. 111, 28. februar 1905, Sitert fra Skogland 1968:79).

Etter at statsrådene Michelsen og Schønning trakk seg 28. februar, måtte Hagerup levere inn sin avskjedssøknad. Den 1. mars var Morgenavisen raskt ute med et ekstranummer der det i oppslaget het: “Hele regjeringen har i dag indgivet sin Demisjon. Kronprinsregenten er efter Forlydende af Hagerup tilraadet at henvende sig til Michelsen om Dannelse af den nye Regjering.”

Utviklingen gikk nå raskt, Stortinget vedtok 6. mars. “aksjonslinjen” med 100 mot 17 stemmer. Samme dag ga spesialkomiteen med 16 mot 3 stemmer sin innstilling til Regjeringen om å opprette eget norsk konsulatvesen. Dagen etter så kronprins Gustaf, som regjerte under kong Oscars sykdom, seg nødsaget til å be “aksjonslinjens” fremste talsmann om å danne regjering. Regjeringen Michelsen var et faktum.

Den 23. mai vedtok Stortinget loven om eget norsk konsulatvesen. Den 27. mai nektet kong Oscar å sanksjonere loven, og samme dag innleverte regjeringen sin avskjedssøknad.

Den 2. juni, samme dag som Michelsen redegjorde for Stortinget omkring sanksjonsnektelsen på Stortinget, skrev Morgenavisen:

“Krisen har nu udviklet sig derhend, at man ikke kan se nogen anden Udgang paa den end Unionens Opløsning.

Svenskene har stillet Kongemagten Valget mellem Norge og Sverige, og Kongemagten har valgt Sverige. Efter svensk Paalæg har Kongen været nødt til at fornægte Norges Suverænitet.

Dermed har han sat sig selv ud af Funktion, idet han ikke længere kan skaffe sig et norsk Raad.”

Igjen er det umulig å si med sikkerhet om artikkelen er ført i pennen av Michelsen selv, men at den er skrevet i nær kontakt med ham synes sikkert (Brosing 1952:35). Den dannet i alle fall en naturlig opptakt til 7. junibeslutningen i Stortinget som lød slik:

“Da Statsraadets samtlige Medlemmer har nedlagt sine Embeder, da Hans Majestæt Kongen har erklæret sig ude af Stand til at skaffe Landet en ny Regjering, og da den konstitutionelle Kongemagten saaledes er traadt ud af Virksomhed”,

er

“Foreningen med Sverige under en Konge opløst som følge af, at Kongen har ophørt at fungere som norsk Konge.”

Dansken F.V. Jensen som fulgte det hele fra galleriet på Stortinget forteller i sin bok “Begivenheder jeg oplevde” at han utbrøt da det skjedde: “Der opløser de pinedød Unionen i en Bisætning”. Denne bisetningen hadde i prinsippet Morgenavisen allerede uttrykt fem dager tidligere.

Morgenavisen holdt den gangen til i Klaus Hanssens hus i Torvalmenningen 22. Fra tidlig på formiddagen 7. juni samlet det seg mange folk utenfor. Klokken 11 ble vinduene slått opp, og det ble kastet flyveblader ut av vinduet med fet skrift: ”NORGE ER ET FRIT RIGE. Foreningen med Sverige er opløst.” Under fulgte 7. juni-erklæringen i sin helhet og under stod det: ”Stortingets Adresse til Kongen. hvori

han meddeles avskjed, mens Norges trone blir stillet til disposisjon for en prins av huset Bernadotte.” (Broising 1952:36)

Den 8. juni har Morgenavisen en oppsummering der begivenhetene dagen før blir skildret:

“Tirsdag (6. juni) forstod vi, at Afgjørelsen nærmede sig, og vi lod vor Privatkorrespondent holde Vagt i Stortinget Nat til Onsdag.

En Stund over Midnat meldte han, at det afgjørende Møde var bestemt til Afholdelse Onsdag Form. kl. 10. Ud paa Morgensiden kom der saa Melding om, at der vilde blive fattet afgjørende Beslutninger som Følge af, at Kongen ikke vilde sanktionere Konsulatloven og ikke saa sig istand til at dane en norsk Regjering.

For at skaffe Publikum hurtigst mulig Besked, tog vi de Forholdsregler, som var nødvendige. I Sætteriet, i maskinsætteriet og ved Pressen var alt i Beredskab. Stenografen ventede vid Telefonen, og vor Korrespondent i Kristiania vidste, hvad han havde at iagttage.

Kl. vel 10 begyndte Folk at samle sig udenfor Morgensavisens Vinduer. Folkemassen øgede efterhvert, og Spændingen ligedan.

Da de første Eksemplarer af vore Ekstrablade, indeholdende Stortingets Beslutning om at erklære Unionen opløst, samt Stortingets Adresse til Kongen, blev strøet ud, kunde Folkemassene i første Øieblik ikke helt beherske sig. Vore Lokaler blev simpelthen stormet af Folk, der sloges om Ekstrabladerne, og Trængselen i Gange og trapper blev saa stor, at det ligefrem saa farligt ud. I sidste Øieblik fik vi slaaet Døren til Sætteriet i Laas, og da vi nu begyndte at strø ud Ekstrablade fra Vinduerne i Redaktionslokalerne i anden Etage, samtidig med at Avisgutter og Bybud, som vi havde i Beredskab, ad Bagtrappen kom sig ud paa Gaden og strøede ud Ekstrablade der, gav Trængselen sig noget.

Da Folkemængden efterhaanden blev klar over Rækkevidden af dagens Begivenhed, begyndte Hurraene at runge. Der blev udbragt Leve for Fædrelandet, for Stortinget og for statsminister Michelsen.

Paa forskjellige Steder i Byen var heist Flag paa halv i Anledning af Konsul Børs' Begravelse. da Stortingets Beslutning blev bekjendt, fløi Flaggene øieblikkelig i Top.

Forretningslivet stansede ud paa Dagen omtrent af sig selv, og Folkelivet paa Gaderne artede si som paa en 17. mai. Da Brigademusiken kom til Parken, fandt Begeistringen Udslag i kraftig Hurraer og Afsyngelse af Fædrelandssange...”

Dette ble innledningen på en dramatisk periode der både Sverige og Norge forberedte seg på en militær avgjørelse. Nasjonalismen blomstret som aldri før i Norge, og en folkeavstemning 13. august avgjorde med 368.208 mot 184 stemmer å oppløse unionen. Den 31. august ble forhandlingene om unionsoppløsningen innledet i Karlstad. Det var til dels dramatiske forhandlinger som foregikk i en intens atmosfære. Et viktig stridspørsmål i forhandlingene var hvorvidt Norge skulle beholde eller avvike sine nybygde grensefestninger. Til slutt kom man fram til et kompromiss, og Stortinget godkjente forhandlingsløsningen 9. oktober.

Fridtjof Nansen som internasjonal pressetalsmann

Fridtjof Nansen samarbeidet i denne perioden tett med Christian Michelsen. Nansen brøt med Venstre og sluttet seg til Samlingspartiet i 1903. Han ble en av fanebærerne i den norske selvstendighetskampen, og brukte pressen aktivt. Den 7. februar 1905 klargjorde han sitt syn i konsulatsaken i en artikkel i "Samtiden", "*nu* (gjelder) ikke lenger (saken) egne konsulter, men *Norges suverenitet*".

Etter dette ble han oppsøkt av redaktør Ola Thommessen i Verdens Gang som helt siden 1903 hadde vært i allianse med Christian Michelsen. Thommessen ble betraktet som en "sviker" i "Venstre" og forbitrelsen hadde vært så stor at enkelte representanter på Venstres landsmøte hadde foreslått å utelukke redaktøren fra selve landsmøte. Riktignok falt forslaget med stort flertall, men det ble likevel en symbolsk markering på at Venstre og Verdens Gang hadde skilt vei (Thommessen 1991:128-130).

Det var slett ikke unaturlig at Thommessen etter sin politiske nyorientering søkte råd hos Nansen i unionspolitikken. Da Thommessen telefonerte sin gamle venn Erik Werenskiold og uttrykte sin usikkerhet i noen utenrikspolitiske spørsmål fikk han et klart råd som han fulgte: "Gå til Nansen". Etter konsultasjoner med Nansen på Poløhøgda trykte Verdens Gang fem store artikler som betydde mye for opinionsdannelsen (Fridtjof Nansens dagbok fra 1905 Forordet XVII).

I en artikkel 11. februar med tittelen "Veien" tok Nansen til orde for en øyeblikkelig løsning på konsulatsaken. Nå fulgte fire nye artikler slag i slag, alle med like korte rammende titler: "Mænd" (13. februar), "Mod" (18. februar), "Letsindighed" (24. februar) og "Vilje" (2. mars).

Dette var delvis polemikk og angrep mot Hagerups politikk. Det var små finter til Bjørnson som Nansen mente gikk for langt i sin "forhandlingslinje". Artiklene vakte stor begeistring i folket, men noen uttrykte bekymring over at han kunne føre nasjonen ut i krig. Hagerup var forferdet og innkalte Nansen til samtale og beskyldte han for ansvarsløshet: "Vi kan få krig og vi er ikke forberedt". Bjørnson uttrykte bekymring i et brev til Christer Collin: "Nansens "Mænd"!!! og "Mod" var slemme, det er dog for meget isbjørn i ham" (Forordet til Nansens dagbok 1955: XVIII)

Ved siden av Christian Michelsen er det vel knapt noen enkelt person som har hatt så stor betydning i kampen for unionsoppløsning som Fridtjof Nansen. I nært samarbeid med Christian Michelsen oppholdt han seg i London under de avgjørende forhandlingene med Sverige høsten 1905. Her talte han etter beste evne Norges sak, bl.a. gjennom å holde kontakt med avisredaktører, og ved at han selv skrev i engelske aviser. Han hadde utvilsomt spilt en viktig rolle som nasjonal "helt" gjennom Framferden i en periode på 1890-tallet da nasjonen virkelig trengte å styrke sin selvtilitt. Han var også svært aktiv når det gjaldt og mane til nasjonalt samhold og fasthet i unionskampen. Men selv om han i tiden fram til 7. juni vedtaket hadde vært mer kompromissløs enn de fleste, var han svært opptatt av å finne en smidig, og framfor alt fredelig løsning i forhandlingene med svenskene (Sørensen 1993:84-85). Hans internasjonale rolle hadde kanskje aller størst betydning. På denne tiden lå Norge helt i skyggen av Sverige internasjonalt. Utenriksministeren og de fleste sendemenn var svenske, og Norge hadde nesten ingen talsmenn på egen hånd.

Nansen kunne som en av de få verdenskjente nordmenn dra veksler på sine kontakter og sitt ry. Samtidig var han en tiltalende personlighet som innga tillit gjennom sitt vinnende vesen. Som en representant for Folkeforbundet senere uttrykte det: "Denne mannen er mer verd for sitt land enn en hel armé (Jacob S. Worm-Müllers forord til Nansens dagbok VI)

Denne posisjonen utnyttet han til å reise rundt for å tale Norges sak for de to stormaktene Tyskland og Storbritannia. I mars gjorde han et mislykket forsøk på å få audiens hos Wilhelm II. I London derimot ble han tatt i mot med åpne armer. Han traff en rekke politikere, bl.a. statsminister Arthur Balfour. Han skjønte også betydningen av å bruke pressen, og var et ettertraktet intervjuobjekt etter at han kom til byen 22. mars 1905. Han skrev en rekke artikler i avisene, først og fremst i The Times. I samarbeid med utenriksredaksjonen i avisa skrev han en lengre artikkel som stod på trykk 25. mars.

I følge Charlotte Westereng Syversen som har skrevet hovedfagsoppgave i historie om Sven Hedin, var artikkelen i realiteten forfattet av det norske innenriksministeriet (Syversen 2003:46). Her gjorde han rede for det historiske forløpet for unionsstriden og Norges posisjon i konsulatsaken. Artikkelen ble oversatt og trykt i Le Temps i Paris og Kölnische Zeitung. Nansen var ikke noe ukjent navn for leserne til The Times. Alt i 1893 hadde han offentliggjort en nasjonalt orientert artikkel der han slo fast at unionen var påtvunget Norge i 1814, men at nordmenn flest aldri "ville oppgi en tøddel av vår selvstendighet" (Forordet Nansens dagbok s. X). Han skrev flere artikler utover 1890-tallet - noen av dem ble omtalt og oversatt i norske aviser. En av artiklene ble oversatt i Verdens Gang 19. november 1889 med følgende introduksjon av Ola Thommessen: "Siden avdøde statsminister Ole Richter hevdet Norges sak i The Times og ved siden av Bjørnstjerne Bjørnsons utrettelige virksomhet i den utenlandske presse, er der ikke kommet frem et viktigere innlegg enn Nansens" (Innledning, Fridtjof Nansens dagbok:XI).

Skriveriene i norsk og internasjonal presse gjorde Nansen mektig upopulær i Sverige. Han mottok anonyme brev og en venn fra det vitenskapelige arbeidet returnerte hans signerte fotografi. Mange gamle venner lot ikke høre fra seg på årevis. Hans gamle venn Sven Hedin hadde fått i oppdrag svenske myndigheter å motarbeide Nansens lobbyvirksomhet og utnyttet sine internasjonale kontakter på Sveriges side. Dette var en medvirkende årsak til at den svenskvennlige keiseren nektet å treffe Nansen. Men Hedin og Nansen ble ikke fiender av den grunn. I et takkekort for Nansens egen bok om unionen, skrev Hedin at han var glad for at kampen ikke hadde satt skår i deres vennskap. Da Nansen opererte som ivrigst i London, var det Hedin som fikk i oppdrag å svare Nansen, bl.a etter råd av Sverige-vennen Sir Rennell Rodd, som var britisk ambassadør i Stockholm. Han brukte som begrunnelse overfor det svenske utenriksdepartementet at Hedin var like godt kjent i Storbritannia som Nansen. Slik kom de to verdenskjente oppdagelsesreisende og gamle vennene til å stå på hver sin side i en internasjonal pressepolemik om unionsoppløsningen.

Hedin svarte på Nansens første innlegg i et skarpt innlegg i The Times 1. april, Nansen svarte kort 4. april, men hadde et lengre innlegg 12. april der han tok for seg Hedins resonnement punkt for punkt. Nansen lot seg intervju i flere aviser, og gjennom sin gamle venn T. L. Gilmour fikk han innpass i spaltene til Morning Post som var aristokratiets og hoffets organ. I en artikkel som kom til å bety mye for

opinionsdannelsen på de britiske øyer minnet han om at det norske folk med rette følte seg stolt over sin tusenårige historie som eget rike. Han beskrev nordmenns frihetstrang, og framhevet at de ikke ville tåle noen fornærmele av sin rett. Han ga intervjuer til en rekke aviser, Daily News, Standard, Weekly Disptach, Daily Express. Også i andre land dukket det opp intervjuer fra Londonkorrespondenter. Milanoavisen Il Secolo og Chicago Daily News var blant disse. Han fikk audiens hos statsministeren, og han ble innkalt til samtaler med utenriksminister lord Landsowne i "Foreign Office", og var en ønsket foredragsholder i prestisjefylte miljøer som "Geografisk Selskap".

Nansen hevdet selv at han møtte forståelse for Norges sak, men det ble også uttrykt bekymring om det hele kunne ende med krig mellom Sverige og Norge. Enkelte historikere har hevdet at England støttet Norges sak i unionspolitikken fordi de ønsket å ha et splittet Norden som kunne utnyttes i rivaliseringen mellom stormaktene i Europa. Siden Sverige hadde nære bånd til Tyskland som på denne tiden seilte opp som Englands hovedmotstander, kunne man tenke seg at et atskilt Norge kunne knyttes nærmere England i en slik rivalisering (Greve 1974). Den britiske historikeren T.H. Derry som har studert britiske aviser fra 1905, og som publiserte to artikler i Aftenposten om emnet (7. og 8. juni 1955) finner ikke noe holdepunkt for en slik machiavellisk rolle fra britisk side. Tvert imot tyder alt på at britene så en fortsatt union som den beste løsning. Dette var synspunkter som kong Edward VII hadde gitt åpent uttrykk for under et opphold i Paris i april-mai 1905, der han bl.a. møtte den norsk-svenske ambassadøren Åkermann. The Times ga også på lederplass 7. april (altså etter Nansen og Hedins første innlegg), uttrykk for at unionen "måtte beholdes for enhver pris" (Fridtjof Nansens dagbok 1955:XXXVI). Det var altså ikke slik at den britiske stemningen var pro-norsk hele veien, men Nansens utrettelige arbeid bidro til å snu stemningen, spesielt etter 7. juni-vedtaket. Etter at Nansen var kommet tilbake til Norge i mai 1905, opprettholdt han skriftelig kontakt med sine avisvenner i London. Etter 7. juni-vedtaket fikk han f.eks. forespørsel fra avisen "Standard" om en telegrafisk kommentar. Nansen gjorde som han var blitt bedt om, og skrev bl.a. "Da det ikke er noen vei tilbake, er det vårt håp at det svenske folk også vil forstå at dette var den beste løsning av den unionelle krise og at dette var den eneste måte, hvorpå en lykkelig fremtid for begge nasjoner kan sikres". I et takkebrev fra Standards skrev redaktøren han at "I think that you will be glad to know that it has had a very good effect throughout England". (Fridtjof Nansens dagbok 1955:XXXIX)

Nansen var heller ikke snauere enn at han blandet seg inn i de britiske avisenes valg når det gjaldt hvilke journalister som skulle dekke unionssaken. I mai fikk Nansen en henvendelse fra direktør Michael Hansson som var formann for den nyopprettede opplysningskomité for utlandet om at The Times hadde en svensk korrespondent i Stockholm som var norsk-fiendtlig. Kunne Nansen bruke sin innflytelse til å få en mer "pålitelig" korrespondent til Stockholm fra den prestisjefylte avisa? Nansen skrev straks til direktør C. F. Moberly Bell i The Times som i mars hadde invitert ham til middag. Den 22. mai svarte Bell at utenriksredaktøren Valentine Chirol ville sende sin assistent den unge Hugh Blakiston, og han tilføyde: "Personally all my sympathies are with Norway on the main question, but I think to use a proverbial expression you are "burning the whole house in order to enjoy your roast pig". (Fridtjof Nansens dagbok 1955:XXXVIII)

I løpet av sommeren fikk han sin gode venn og journalist Gilmour fra Morning Post til å komme over til Skandinavia. Både Blakiston og Gilmour holdt Nansen underrettet om stemningen i Sverige - og begge uttrykte bekymring på Norges vegne over konsekvensene ved å kjøre en for steil linje overfor Sverige". Men da redaktøren av Politiken, Franz von Jessen kom til Norge den 6. juni for å intervju Nansen var han kompromissløs "Ja, Afgjørelsens øieblik er nå kommet. Unionen har ophørt at være til".

Journalister fra en rekke andre land stod i kø i disse hektiske dagene for å få intervju. Nansen sa sjelden nei, og ga intervjuer til journalister fra Tyskland, Østerrike, England, Ungarn, Sveits og Russland. I samarbeid med Erik Colban i den norske utenriksavdelingen i unionsadministrasjonen skrev han en liten "propagandabok" med tittelen "Norge og foreningen med Sverige". Bjørnson som hadde fått tilsendt et eksemplar av boken skrev et takkebrev der det bl.a het:

"Den er i sproget meget mindre norsk en i "Fram", men grei og *næsten* fri for gjentakelser. Hvordan du i inledningen har kunnet undlade å nævne Olav den hellige er mig en gåde, og hvordan du i slutten har kunnet trykke op igjen at det bare var sanktion, vi ønsket, er ænnu større. Dette har jeg å utsætte, men jeg er innerlig taknemlig for den som for alt dit arbeide i denne lange og svare tid, om og linjevalget ikke var æfter mit sinn. Dette er det mindre vigtige. At vi blir kvit Sverige er hovedsaken, og her kan du inse at dit navn er udødeligt som i Nordpolisen, der smelter det og fornyer det hvært evige år til tidernes ænde. Ingen er taknemligere for det æn din gamle tro væn." (Fridtjof Nansens dagbok 1955:XL)

Boka kom i oversettelse på engelsk, tysk og fransk. Anmeldelser av boka fra aviser over hele Europa tyder på at boka fikk stor utbredelse, og spilte en ikke ubetydelig rolle i opinionsdannelsen til fordel for Norge. Det kunne komme godt med, for utover sommeren utviklet det seg en spent atmosfære mellom de to landene. Det var frykt for svensk mobilisering og krig. Igjen aktiviserte Nansen sitt internasjonale nettverk, og kommuniserte tett med statsminister Christian Michelsen. Nansen hadde ord på seg for å være republikaner, og han var selv i mange sammenhenger nevnt som en mulig president, men det var han som fikk forespørsel om å være mellommann for å spørre om prins Carl (senere Haakon VII) og prinsesse Maud kunne tenke seg å komme til et fritt Norge som det nye kongeparet. Slik oppsummerer han samtalen i et brev til sin kone Eva: "De ble meget fornøyde da de fikk vite at jeg meget ønsket å få dem til Norge. De hadde vært redde for at jeg ønsket å få republikk og bli president. Det tror man i alminnelighet i utlandet. Herre Gud, folk kan visst ikke tenke seg annet enn at alle mennesker gjerne vil ha et presidentskap."

Det klare mandatet fra folkeavstemningen 13. august hadde også styrket Norges aksjer. Det framgår av Nansens dagbok at han deltok på møter i de innerste regjeringssirkler for å legge opp taktikken i forhold til de kommende forhandlinger med svenskene. Da det oppstod krisestemning i forbindelse med Karlstad-forhandlingene 6. september fordi svenskene forlangte at de norske grensefestningene skulle fjernes ved en eventuell unionsoppløsning, dro Nansen igjen på en utenlandsturne for å tale Norges sak. Han ankom London den 11. september. Fra første stund gjenopptok han sin lobbyvirksomhet overfor embetsverk og presse. Det første han gjorde var å oppsøke utenriksredaktøren i The Times, Sir Valentine Chirol, og ifølge Nansens egen dagbok, bidro det til at det allerede dagen etter stod en leder til fordel for Norge.

Nansen var i telegrafisk kontakt med statsminister Michelsen for at de kunne holde hverandre gjensidig oppdatert om utviklingen.

Nye møter mellom Nansen og journalister førte til ledere. Som Nansen selv uttrykker det i dagboken for 13. september: "Om morgenen stod følgende ledere i Times og Morning Post som altså var resultat af gårsdagens konferencer. Flere av Nansens uttalelser i dagbøkene viser at han likte å skryte av at han nærmest kunne diktere hva som skulle stå i lederen. Han beskriver bl.a følgende om sitt møte med fungerende redaktør Wilkinson i Morning Post:

"Vi hadde en lang conference først om aftenen ved 7-tiden, og så bad han mig komme igjen om natten for at instruere den mand, som han vilde betro at skrive en leder efter mine oplysninger. "Morning Post" hadde forøvrigt hat en meget norskvenlig leder netop den morgenen som han trodde jeg hadde set, men som han indså ikke var heldig, da den gik for vidt i vor favør på flere punkter" (Fridtjof Nansens dagbok 1955:26).

Et senere møte med den betrodde lederskribenten samme kveld tyder igjen på at det nærmest var Nansen selv som dikterte lederen: "Jeg kom igjen om aftenen ved 1/211 tiden og gav den som skulde skrive utførlig fremstilling af stillingen og hvad som burde sis. Han kjente imidlertid særdeles lidet til det hele, og der blev en del misforståelser som kunde været undgået om jeg hadde set korrekturen før det gik i pressen."(Fridtjof Nansens dagbok 1955:28).

Det var ikke bare slik at Nansen kunne "skrive" ledere i engelske aviser, han ga inntrykk av at han også hadde innflytelse på om avisene skulle ta inn svenske motinnlegg:

"I de følgende dage hadde jeg oftere samtaler med Wilkinson, som var en underlig vreden natur; men som jeg alligevel, merkelig nok, kom godt ud af det med, og som syntes at ha fåt en del til overs for mig. Han fortalte at professor Hjärne hadde været hos ham og bedt om å få en artikel ind i "Morning Post". Jeg sa at jeg syntes han burde får det, var det noget galt i den, kunde vi jo klemme ham for det efterpå. Han fortalte at Hjärne hadde sagt at de ikke hadde mobilisert i Sverige og git det udseende af at det var en feilaktig fremstilling, når det ble sagt at de hadde så mange tropper samlet. Jeg bad ham bare spørre ham når han kom igjen, hvor mange tropper de i Sverige hadde under våben. Det vilde han gjøre, og vilde si til ham at han var meget misfornøiet med at han på den vis hadde forsøgt at føre ham ba lyset. Dette gjorde også Wilkinson en dag senere, da Hjärne kom tilbage. Han måtte da tilstå at de muligens hadde 60.000 mann under våben. Hvorover Wilkinson ikke var blid. Imidlertid fik Hjärne et brev ind i "Morning Post": Men på lidet fremtrædende plads og med slet utstyr. Artiklen var forøvrigt høist uskadelig."

Det framgår videre av dagboken at Nansen prioriterte omgang med høyere embetsmenn og de mest innflytelsesrike avisredaktørene. Hans problem var ikke å få oppmerksomhet, men snarere å holde pågående pressefolk på avstand. Han følte det åpenbart vanskelig å vite hvor grensen gikk for hva han kunne si, han hadde tross alt førstehånds kjennskap til forhandlingenes gang gjennom telegrammer fra statsministeren, som den drevne "pressetalsmann" han var lekket han ut passende posisjoner til de mest innflytelsesrike medier:

"Søgte i de følgende dage også nogen gange Blakiston (fra The Times min anm.) og engang Westminster Gazette. Men fandt det ikke umagen værd at befatte mig med de andre blade, penny og half-penny papers, da de har for liden indflydelse. Efter at de imidlertid midt ude i ugen hadde udfundet at jeg var i London mangled det ikke på anmodninger om interviewer, og udtalelser. Klubben var de første dage efterpå beleiret og portieren hadde sine arme nød med at holde dem borte. Jeg fandt det imidlertid ikke passende for mig at gi nogen avis interview eller i det hele at optræe offentlig i pressen,

da jeg sad inde med for mange oplysninger. Enkelte reportere, f.eks. for den Amerikanske presse, og tildels også Reuters Bureau gav jeg oplysninger og satte dem in i sagens stilling på betingelse af at mit navn ikke måtte nævnes. Hvor hårdt det end holder for dem, måtte de gjøre dette (Fridtjof Nansens dagbok 1955:30).

Som en motvekt mot Nansens innflytelse, hadde den svenske regjeringen sendt professor Hjärne og Kaptein Gustaf O. Wallenberg for å få fram Sveriges synspunkter. Skal vi tro Nansens dagbok hadde de ikke særlig hell med seg:

“Professor Hjärne og ingeniørkaptein Wallenberg hadde forøvrigt været længere tid i London før jeg kom, for at drive politisk propaganda for Sverige, men var ikke kommet offentlig frem i pressen før nu efter at jeg kom. De hadde vistnok hat sit stræv med at nå frem. Nu slap Hjärne ind i blade som Standard, Daily Mail og lignende uden indflydelse. Begge disse aviser søgte imidlertid ved alle midler at lokke mig til at skrive der, men uden held” (Fridtjof Nansens dagbok 1955:31).

Hjärne, som over alt propaganderte “Sveriges fredsvilje”, ble etter råd fra Nansen sitert på at Sverige ikke ville stille krav om at Norge skulle oppgi de historiske festningene under Karlstad-forhandlingene. Hvor mye dette bandt den svenske regjeringen senere er det umulig å si noe om, men The Times skrev i alle fall på lederplass 13. september bl.a.:

“ ... It is, however, to some extent reassuring to learn from Professor Harald Hjärne, who as a member of the special committee of the Swedish Riksdag, has access to the best sources of information, that Sweden does not ask for the demolition of any historic strongholds in Norway. She objects only to the keeping up of the new frontier fortifications which the Norwegians have built during recent years. So long as fortress is rendered ineffective for military purposes, Sweden's object is gained, and she would only lay herself open to the suspicion of endeavouring to humiliate Norway, if she insisted on the razing of ancient walls of Fredriksten and Kongsvinger. ...”

Lederen munner ut i advarende pekefinger:

“We cannot believe that either nation will be guilty of the criminal folly of attempting to settle the question at issue by force of arms; but if obstinacy triumphs over reason, the guilty party may be assured that its offence will meet with the strongest condemnation in this country”.

Hjärne benektet i et leserbrev 13. september at Sverige hadde til hensikt å kreve demontering av de historiske festningsverkene, og avsanner også rykter om en svensk styrkeoppbygging på 60.000 mann. Baron Bildt fulgte opp med et innlegg om fortene dagen etter. Den 15. september krevde Nansen en klargjøring:

“Let us arrive at a clearer understanding as to what these words mean. Do they mean that Sweden will allow Norway to keep the fortresses Fredriksten and Kongsvinger in their present state, in which case we shall easily come to an agreement, or do they mean that Sweden demands that we should demolish the modern constructions at these two fortresses, thus transforming them into ruins, although we may keep the old buildings? If so, this entirely alters the situation, and we decidedly think that in this case Sweden is going beyond the limit of what is fair and reasonable”.

Aftenen etter ordnet redaktør Wilkinson i Morning Post med et møte mellom Nansen og to tjenestemenn (en av dem var Wilkinsons svoger) fra britiske UD som “tilfeldigvis” skulle støte på dem under en middag i Royal Societies Club. Der ble Nansen oppdatert på britenes linje, hvorpå redaktør Wilkinson inviterte Nansen til en fortrolig samtale i redaksjonen. Nansen refererer det slik i sin dagbok:

“[...] han fortalte da, at hans svoger hadde sagt i dyb fortrolighed, havd han fandt det vanskelig at si til mig direkte, at den svenske regering hadde meddelt Foreign Office at de ikke hadde fiendtlige hensigter mod Norge, men bare måtte lade sådan for at “Play to the gallery”. Det var bare bluff altsammen.”.

Denne viktige “etterretningen” kunne Nansen samme natt telegrafere til Michelsen. I intervjuer med britiske journalister understreket Nansen at han ikke hadde noe offisiell status under sitt London-opphold, men journalistene tok ikke dette for god fisk. Daily Mail skrev 16. September:

“He is understood to be for all practical purposes representing Norway”. Samtidig fortsatte forhandlingene i Karlstad og Nansen mottok følgende telegram fra Michelsen 17. september: “Fortrolig. Betragter de største vanskeligheder nu i princip overvundne og håber at en foreløbig overenskomst kan ventes opnået om nogen dage.

Hilsen Michelsen. (Fridtjof Nansens dagbok 1955:49-62)

Ryktene om Nansens virksomhet gikk het i hovedstaden og redaktør Thommessen i Verdens Gang sendte følgende telegram: ”Hertil telegraferes du uttalt til Daily Mirror at efter overenskomst Karlstad nye dele Fredriksten Kongsvinger ikke røres. Er det riktig Du sagt dette?” Nansen melder lakonisk i dagboken: “Svarede starks tilbake at jeg ikke hadde set nogen fra Daily Mirror engang” (Fridtjof Nansens dagbok 1955:66). De siste dagene før avtale gikk i orden var det en intens diplomatisk aktivitet der valget av konge og en eventuell nøytralitetsone på grensen mellom Norge og Sverige under britisk garanti ble mye diskutert. Helt til forhandlingene var sluttført opprettholdt Nansen den intime kontakten med de mest innflytelsesrike avisene, og helt fram til han reiste fra London 5. oktober hadde han innflytelse over hva som stod i ledere og kommentarer. Senest i dagboken for 4. oktober står det: “Idag følgende leder i Morning Post, som jeg læste og rettet i korrektur i går kveld.” lederen er en lang redgjørelse for de avsluttede forhandlingene. Samme dag fikk han telegram fra statsminister Michelsen hvor han ønskes velkommen hjem. Helt fram til avreisen fra London om morgenen 5. oktober holder han kontakt med norske aviser. Samme dag som han reiser telegraferte han til redaktør Thommessen et svar på en forespørsel om å få bruke en artikkel i VG. Nansen svarer at han synes den er “for tynd til at den bør brukes”. Ombord på båten “Queensborough” fra London telegraferer han til redaktør Nils Vogt i Morgenbladet og ber han opprettholde kontakten med The Times å “telegrafere utførlig” om situasjonen i gamlelandet, og han ber også om stoff om “den republikanske agitation” for som han skriver “at give stof til en leder som skal komme næste dag”.

Selv om Nansen altså vender hjem etter sitt iherdige og målbevisste forsøk på å tale Norges sak gjennom pressen, vil han sikre at andre fortsetter der han slapp - om en bare pr. telegraf. Det er vel tvilsomt om det lyktes i samme grad, alt tyder på at det var Nansens enorme prestisje i kraft av sin bragder som vitenskapsmann og som sammen med hans personlighet bidro til å åpne redaksjonsdørene og avisspaltene.

Nansen i The Daily Mirror

Som nevnt var det The Times og Morning Star som var de viktigste opinionsdannere og hovedangrepsmålet for lobbyister som Nansen og Hedin. Disse avisene var utvilsomt viktige for å påvirke britiske myndigheter. Men hva med folk flest, var de informert om det dramatiske spillet om Skandinavias framtid. Allerede den gang

hadde vi tabloider som henvendte seg til et bredere publikum. Hva disse skrev kan være en indikator på hva slags informasjon som nådde bredere lag av folket. Jeg har gått gjennom en fulltekst database over Daily Mirrors utgivelser fra 1904 og har kunnet danne meg et bilde av hva denne avisa fanget opp av Nansens virksomhet⁷. Nansen som berømt oppdagelsesreisende og kjendis var åpenbart viktigere for Daily Mirror enn den politiske pådriver Nansen var, og det politiske innholdet i Nansens lobbyvirksomhet kommer så å si ikke til uttrykk.

Det skillet vi historisk har hatt i britisk presse mellom tabloidaviser og broadsheet morgenaviser så vi allerede den gang. Hvis man ser dekningen av Nansen over en tiårsperiode i tabloidavisen Daily Mirror, dukker han i hovedsak opp i sladrespaltene som foredragsholder og selskapsløve. Det diplomatiske spillet og polemikken mellom Hedin og Nansen våren 2005 gjenfinnes ikke i Daily Mirrors spalter, som la mer vekt på Nansens kjendisstatus. Den 25. mars 1905, samme dag som Nansens historiske epos om unionsforholdet Norge-Sverige stod på trykk i The Times hadde The Daily Mirror en notis der Nansen dementerer at han har planer om foredragsturne i England om forholdet til Sverige. Etter det er ikke Nansen nevnt før i forbindelse med de to eneste førstesideoppslagene om unionsstriden rundt konfrontasjonen rundt Karlstadforhandlingene. Både den 15. og 16. september har The Daily Mirror faren for krig mellom Sverige og Norge som sine hovedoppslag. Begge artiklene er rikt illustrerte forsideoppslag med portrettbilde av Nansen øverst på siden. Bildene er interessant av flere grunner også fordi den nye oppfinnelsen, fotografiet, hadde en plass i dette. Det var nettopp i 1905 at Aftenposten for første gang presenterte et fotografi i sine spalter. Vi stod mao ved et veiskille når det gjaldt illustrasjoner da fotografiet tok xylografiets plass.

Omtalen av Nansen tok ikke slutt i The Daily Mirror etter at unionsoppløsningen var et faktum. Det er en interessant omtale av ham etter at han ble utnevnt som Norges ambassadør i England fra 1906. Fotografiet skulle også stå i sentrum for en annen historie der Nansen dukket opp, denne gangen med den norske kongefamilien i sentrum.

The Daily Mirror kunne fortelle en historie rundt fotografiet som prydet førstesiden på avisa 23. november 1906 i forbindelse med den norske kongefamilien besøk i England. Ifølge avisa var lille kronprins Olaf begeistret for dette møte med fotokunsten, av historien framgår det at dette må ha vært en av de første gangene han ble fotografert: "The Crown Prince was highly delighted when he learned that he was to be photographed. It was a new game, in which his mother and father were both to play, and he entered into it with heart and soul", heter det. En hel artikkel inne i avisa omtaler episoden under tittelen "Prince Olaf Puzzled. His Tiny Highness's Trouble When sitting for his Photograph", er en skildring av hvordan den lille kongefamilien strevde med å instruere den lille tronearvingen hvordan man skulle oppføre seg foran et kamera. Det var som kjent noe kongefamilien skulle bli vant med etter hvert.

⁷ Takk til firmaet Zissor som har stilt sin hittil upubliserte database til disposisjon for dette prosjektet.

The Daily Mirror

THE MORNING JOURNAL WITH THE SECOND LARGEST NET SALE.

No. 968.

Published at 10, P. O.
Box 1, London.

FRIDAY, NOVEMBER 23, 1906.

One Halfpenny.

ENGLAND'S ROYAL GUESTS—KING HAAKON, QUEEN MAUD, AND PRINCE OLAF.

Two photographers, with two cameras, were engaged at once in taking official groups of the King and Queen of Norway and the little Crown Prince. The fact that there were two cameras pointed at him worried the little Prince, and he could not make up

his mind which to look at, so he tried to look first at one, then at the other. Finding this unsatisfactory, he finally compromised by gazing between the two. (Don't, Rich mend.)

Den norske kongefamilien på Daily Mirrors førsteside, 23. november 1906. Gjengitt med tillatelse fra firmaet Zissor.

Konklusjon

Tanja Hammerstad konkluderer i sin hovedoppgave med at de britiske ministrene i Skandinavia på denne tiden, Sir Alan Johnstone og Sir James Rennell Rodd spilte en viktig rolle i kulissene i det svensk-norske dramaet denne sommeren. Det ble aldri utformet noen britisk note som la press på Sverige, men det var ikke tvil om at den britiske utenriktstjenesten gjennom møtevirksomhet med blant annet den svenske kronprinsen presset Sverige til å vise moderasjon. Dette skal ha gjort sterkt inntrykk på den svenske regjeringen. Britene ga ikke åpent støtte til Norges krav om selvstendighet, men presset på svenskene om å finne en fredelig løsning på konflikten hadde i praksis den funksjon at den bidro til oppløsning av unionen (Hammerstad 2003:141-142).

To sterke personligheter, Christian Michelsen og Fridtjof Nansen bidro på hver sin måte til å påvirke begivenhetenes gang under kampen om unionsoppløsningen i 1905. Christian Michelsen etablerte Morgenavisen og brukte den aktivt i opinionsdannelsen. Gunnar Gran viser i sin gjennomgang av Dagbladet og Aftenposten at avisene drev en viss form for selvensur for ikke å provosere svenskene unødig. Kanskje var det desto viktigere at Morgenavisen ikke la fingrene i mellom i sin åpne unionsfiendtlighet.

Fridtjof Nansen brukte sin internasjonale prestisje for å påvirke utenlandske aviser i en norsk-vennlig retning. Hans rolle som "påvirkningsagent" overfor britiske aviser som antagelig hadde en viss betydning for måten britiske aviser framstilte unionsstriden. Hvilken rolle Nansens virksomhet spilte for at Norge fikk den britiske regjeringens posisjon er vanskelig å bedømme med sikkerhet. Vi vet ikke hva britisk presse hadde skrevet om unionsoppløsningen uten Nansens funksjon som "pressetalsmann" og "påvirkningsagent". Vi må anta han overdriver sin rolle i dette spillet i sine egne dagboksnotater. Han var som kjent en meget selvbevisst man. Dagboken som kilde må derfor leses kritisk. Men at hans bidrag har hatt betydning for å øke sympatien for Norges sak i utlandet kan det neppe herske tvil om.

Litteratur:

Brosing, Gustav 1952. "Christian Michelsen, Morgenavisen" og 1905 i *Morgenavisen og 1905*. Utgitt ved Morgenavisens 50-års jubileum 1952 Bergen: A.S. John Griegs Boktrykkeri.

Domaas, Knut 1952. "Den gang da--. I Morgenavisen og 1905" i *Morgenavisen og 1905*. Utgitt ved Morgenavisens 50-års jubileum 1952 Bergen: A.S. John Griegs Boktrykkeri.

Fasting, Kåre 1968. *Hundre års kavalkade- Bergens Tidende 1868-1968*. Bergen: BT/J.W. Eides Boktrykkeri.

Gran, Gunnar 2005. *Til Kjølen skilte oss ad. Unionsoppløsningen i svensk og norsk presse*. Kristiansand: IJ/Høyskoleforlaget.

Greve, Tim 1974. *Fridtjof Nansen 1905-1930*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Hambro, C. J. 1952. "Hvorfor Morgenavisen ble til" i *Morgenavisen og 1905*. Utgitt ved Morgenavisens 50-års jubileum 1952 Bergen: A.S. John Griegs Boktrykkeri.

Høyer, Svennik 1995. *Pressen mellom teknologi og samfunn. Norske og internasjonale perspektiver på pressehistorien* fra Gutenberg til vår tid*. Oslo: Universitetsforlaget.

Ottosen, Rune 1996. *Fra fjærpenn til Internett. Journalister i organisasjon og samfunn*. Oslo: Aschehoug forlag.

Skogland, Leif 1968. "Morgenbladet", Høire og Samlingspartiet 1902-08. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo.

Syversen Westereng, C. 2003. *Sven Hedin: Svensk nasjonal helt eller politisk "storskrävlaere". En analysen av Sven Heedin som oppdagelsesreisende nasjonalhelt og politisk aktør*. Hovedoppgave i historie Universitetet i Oslo.

Sørensen, Øystein 1993. *Fridtjof Nansen. Mannen og myten*. Oslo: Universitetsforlaget.

Thommessen, H. P. 1991. *Verdens Gang og redaktør O. Thommessen - fra Johan Sverdrup til Christian Michelsen*. Hovedfagsoppgave, Universitetet i Trondheim, Dragvoll.

Wahl, T. 2002. *Svensk og norsk diplomati og propagandavirksomhet i Storbritannia i tiden rundt unionsoppløsningen i 1905. En analyse av svensk og norsk holdningsdannende virksomhet i Storbritannia og den innvirkning på utfallet av unionskonflikten*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.

Unionsoppløsningen og svenske avisers holdning til Norge

Av Charlotte Sørensen

Innledning

I den siste tiden, spesielt det siste året har det blitt skrevet mye om unionen mellom Sverige og Norge som ble oppløst for 100 år siden. Det har blitt fokusert på ulike dimensjoner og temaer, det virker nesten som om kildematerialet er uuttømmelig. Dette bidraget innenfor temaet bygger på min masteroppgave som skal være ferdig høsten 2005. Av plasshensyn vil jeg her konsentrere meg om avisenes holdninger til unionen og konsulatsaken, reaksjonene på 7. juni vedtaket, de svenske vilkårene for en oppløsning av unionen og litt om avisenes interesse for Norge sommeren 1906.

Jeg har tatt for meg tre svenske aviser: *Dagens Nyheter* (DN), *Nya Dagligt Allehanda* (NDA) og *Social-Demokraten* (Soc.-Dem.), respektive en liberal, en konservativ og en sosialdemokratisk avis. Formålet er å kartlegge holdningen til disse avisene og se om de endrer seg over tid.¹ Jeg vil også se på om de meningene som kommer frem er redaksjonenes holdninger eller om det finnes leserinnlegg som avviker eller underbygger redaksjonens holdninger. Var det plass til vanlige menneskers mening, og hvordan ble disse i tilfellet brukt?

De periodene jeg har tatt for meg er november og desember 1904, februar og mars 1905, mai og juni 1905, september 1905 og mai og juni 1906. Perioden i 1904 og de tre periodene i 1905 er valg ut fra unionspolitiske hendelser, perioden i 1906 er tatt med for å sette interessen for Norge i et bredere perspektiv. Hvordan omtalte de Norge etter unionsbruddet, var avisene fremdeles opptatt av det som hadde skjedd det foregående året?

Holdninger til Norge i november og desember 1904

I november 1904 var det unionsjubiléum, og i den forbindelse skrev avisenes redaksjoner artikler som tok for seg den 90 år lange unionstiden.² Det ble skrevet generelt om unionens utvikling, hvilke holdninger de hadde til den og hvordan de så for seg unionens fremtid. Dette er utgangspunktet mitt for å kartlegge avisenes syn på unionen frem mot 7. juni 1905.

De tre avisene betegnet forholdet mellom unionspartene Sverige og Norge som vanskelig, men de betraktet unionen som så viktig at ingen av dem ønsket en oppløsning. DN skrev ikke direkte at unionen var sikkerhetsmessig viktig, men den ble klart tillagt en stor betydning når det gjaldt sikkerheten til de to landene. Avisen mente det var viktig, for hele Norden, at konflikten ble løst og dersom det var nødvendig ha to utenriksministere. Avisen skrev ingenting om hvordan dette burde ordnes, bare at utenrikspolitikken måtte være enhetlig.³ For NDA var ikke unionen like viktig, men avisen hevdet at Sverige kunne forhindre en oppløsning dersom det ikke var ønskelig.

¹ I masteroppgaven vil jeg også se på hvorvidt avisenes holdninger stemmer overens med de respektive politiske partiene, eller om de i noen tilfeller har andre holdninger.

² DN, fredag 4. november 1904 i A-nummeret, "Förbrödringens dag." NDA, fredag 4. november 1904, "Unionens 90-årsdag." Soc.-Dem., fredag 4. november 1904, "Nottio år."

³ Sannsynligvis dreier det seg om den såkalte unionskanslerlinjen. Det vil si at hvert land hadde sin egen utenriksminister som var underordnet en felles unionskansler.

Her ble sikkerhet brukt i forbindelse med forholdet til Norge, unionen gav en garanti mot at Norge skulle kunne skape utenrikspolitiske vanskeligheter for Sverige. Soc.-Dem. mente det var nødvendig med en omorganisering av unionsformen. Avisen hevdet at det burde bli skapt en ny ordning som gav de to landene egne konsulatvesen, og at dersom det ikke lyktes ble unionen sannsynligvis oppløst. Det er tydelig at NDA holdt seg til Kieltraktaten som det grunnleggende unionsdokument når avisen hevdet at Sverige hadde overhøyhet i unionen. DN og Soc.-Dem. hadde samme oppfatning som ble fastholdt av norske rettslærde, at det var en union som var dannet av to suverene riker. Disse motsatte syn, av statsviteren Evert Vedung betegnet som henholdsvis "lydrikeslæren" og "likestillingsteorien", ligger som et fundament under avisenes holdninger til Norge.⁴

Utenriksminister Alfred Lagerheim og statsminister Erik Gustaf Boström hadde vært uenige om hvor langt de skulle gå nordmennene i møte når det gjaldt kravet om egne norske konsuler. Den 7. november 1904 leverte utenriksminister Lagerheim inn sin offisielle avskjedssøknad på grunn av denne uenigheten innad i den svenske regjeringen. Boströms harde linje hadde seiret. Det var klart at Sverige ikke ville gi etter for det norske kravet om egne konsuler uten at det ble stilt strenge krav overfor Norge. Mot slutten av 1904 var det tydelig at konsulatsaken ville bli vanskelig å løse.

Soc.-Dem. ønsket at konsulatsaken skulle bli løst. Dersom Norge fikk egne konsuler ville en av Venstres kjernesaker forsvinne, og den sosialdemokratiske avisen trodde det ville føre til at Venstre ville miste terreng på bekostning av Det Norske Arbeiderpartiet. Avisen trodde at en fremgang for de norske sosialdemokratene ville være en fordel også for det svenske sosialdemokratiske partiet. DN håpet også på at Norge skulle få eget konsulatvesen, den liberale avisen trodde at det ville føre til at det ikke ble reist et krav om eget norsk utenriksstyre. Det var akkurat det NDA fryktet, og av den grunn var de motstandere av eget norsk konsulatvesen, i følge avisen var ikke Sverige bundet til en konsulatskilsmisse.⁵ NDA mente at dersom Norge fikk eget konsulatvesen ville unionen ikke lenger ha noen verdi. Soc.-Dem. og DN mente at Boströms fremtidige politiske karriere var avhengig av å få en løsning på konsulatsaken og at den svenske regjeringen av den grunn burde ønske å søke en løsning på saken.

På slutten av 1904 var det tydelig at konsulatsaken ville bli vanskelig å løse, og det ble skrevet en del om unionen og forholdet til Norge. Det var redaksjonene som skrev disse artiklene, ingen av dem var leserinnlegg. Avisene gav klart uttrykk for sitt syn på unionen og hva de mente om et eget norsk konsulatvesen. Alle de tre avisene tillia unionen sikkerhetsmessig betydning. DN og Soc.-Dem. mente Norge hadde rett til å få eget konsulatvesen, noe som ble sterkt avviste av NDA. Av de tre avisene skrev Soc.-Dem. minst om unionen i denne perioden. DN og spesielt Soc.-Dem. kritiserte

⁴ Danielsen, Helge: "Fædrelandssind" og "Fosterlandsskhet". Nasjonsoppfatninger i de norske og svenske høyrebevegelsene 1885-1905, Oslo 2003, s. 180.

⁵ De konservative hadde vært motstandere av initiativet som Lagerheims tok i 1902 til å gå med på en utredning som angikk bare konsulatspørsmålet. Resultatet kom i form av marskommunikeet i 1903 som ble tolket svært forskjellig i Norge og Sverige. I dette kommunikeet ble det konkludert med at det ikke fantes noen tekniske hindringer for opprettelse av to frittstående konsulatvesen. De svenske forhandlerne mente imidlertid at nordmennene var bundet ved den eksisterende felles utenriksordningen. De konservative mente at det ikke gikk å komme til enighet på grunnlag av komiteens innstilling. Det måtte forhandles om hele unionsforholdet. Vedung, Evert: *Unionsdebatten 1905. En jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och Norge*, Stockholm 1971, s. 13 ff.

den svenske regjeringen for ikke å komme med informasjon om de politiske beslutningen.

Bruddet i konsulatforhandlingene

I februar 1905 brøt konsulatforhandlingene sammen og aktstykkene fra disse ble offentliggjort. Avisene kunne da formidle deres tolkninger av det som hadde skjedd, og de tok stilling til hvem de mente hadde forårsaket bruddet.

I dagene etter at forhandlingsprotokollen ble offentliggjort var de tre avisene opptatt av innholdet i den og brukte en del spalteplass på å kommentere det, med et unntak var også dette redaksjonelle artikler. Etter å ha lest de samme protokollene stod NDA mot DN og Soc.-Dem. i tolkningen av dem. NDA mente at Sverige ikke hadde brutt noe løfte,⁶ konsulatsaken måtte ordnes i forbindelse med utenriksstyret. NDA trykte, som den eneste av de tre avisene, et leserinnlegget som tok for seg skyldspørsmålet i forbindelse med bruddet i konsulatforhandlingene.⁷ Leserinnlegget ble skrevet før det ble kjent hva som hadde skjedd under forhandlingene, men etter offentliggjørelsen formidlet avisens redaksjon den samme holdningen. Det er lite sannsynlig at avisen i denne situasjonen ville trykke en artikkel som ikke stemte overens med redaksjonens holdninger. At NDA stilte seg på den svenske regjeringens side allerede før det fantes informasjon som kunne underbygge dette standpunktet viser hvor regjeringsvennlig avisen var. Et annet uttrykk for at NDA støttet den svenske regjeringen var den sterke avvisingen av de beskyldningene som ble rettet mot statsminister Boström. DN var til å begynne med avventende og mente at begge partene hadde skyld i bruddet. Etter at redaksjonen hadde lest aktstykkene grundig fikk nordmennene sympati for sitt standpunkt og skylden for bruddet ble lagt på Boström. Soc.-Dem. mente også at det var den svenske siden som var skyld i bruddet, og gikk sterkt ut mot Boströms forhandlingstaktikk. NDA mente at de svenske forhandlerne ikke hadde gjort noe galt, mens DN og Soc.-Dem. konkluderte med at Norge hadde rett til å klage på den svenske oppførselen.

Etter at konsulatforhandlingene brøt sammen trodde den svenske pressen at det kunne gå mot en norsk aksjon på konsulatsaken. NDA hevdet at en eventuell norsk aksjon på konsulatsaken ville være forfatningsstridig. Kongen måtte ta hensyn til begge land, og gjøre det han mente var det beste for unionen. I følge den konservative avisen var det best at det fortsatt var felles konsulatvesen. DN var den avisen som uttalte seg klarest når det gjaldt sannsynligheten for at Norge skulle gå til aksjon, avisen var sikker på at det kom til å skje. DN mente at kongen ikke burde sette seg mot Stortingets vilje, men trodde at Norge gjorde rett i å anta at kongen ville nekte å sanksjonere konsulatloven. Den liberale avisen mente at Norge hadde rett til å få et eget konsulatvesen, i følge avisen var det nødvendig for at unionskrisen skulle bli løst. Både DN og NDA begrunnet sine holdninger med at det var det beste for unionen. I Soc.-Dem. var det bare en artikkel som tok for seg dette temaet, i denne ble det henvist til synspunkter i andre aviser uten at disse ble kommentert. Det er ingenting som tyder

⁶ NDA mente at Sverige aldri hadde gått med på å løse konsulatsaken isolert fra spørsmålet om utenriksstyret. Se fotnote 4.

⁷ NDA, fredag 7. februar 1905, "Reflexioner öfver konsulatförhandlingarnas afbrytande.". Leserinnlegget var signert "Svensk vän af Norge och unionen."

på at den sosialdemokratiske avisen skulle ha endret sitt syn på at Norge burde få egne konsuler, som ble partistrategisk begrunnet på slutten av 1904.

NDA betraktet fremdeles unionen som så betydningsfull at den ikke burde bli sprengt på grunn av uenighet i konsulatsaken. Den konservative avisen mente at det burde undersøkes om det ville la seg gjøre å løse konflikten innenfor unionens rammer, men det ble uttrykt pessimisme når det gjaldt hvorvidt det var mulig å komme til enighet. Sverige burde ikke komme med tilbud om nye forhandlinger, og landet hadde rett til å hindre Norge i å handle slik at det skadet unionen. NDA ønsket at unionen skulle bestå, men den kunne ikke beholdes for enhver pris. Foreningen måtte være en realunion, tanken på en personalunion ble avvist. Soc.-Dem. ønsket å beholde unionen, men de to landene måtte være likestilte. Avisen mente også at om Norge ville ut av unionen, så kunne ikke Sverige hindre det. For DN spilte det ikke noen rolle om de to landene hadde felles institusjoner, eller om de hadde særskilte institusjoner så lenge de var regulert gjennom lover. Så lenge utenrikspolitikken var felles var den liberale avisen villig til å gå langt for å beholde unionen. De tre avisene ønsket fremdeles å opprettholde unionen, men de så at kunne bli vanskelig. DN og Soc.-Dem. viste stor vilje til å komme nordmennene i møte når det gjaldt kravet om større likestilling i unionen. NDA ønsket også å opprettholde unionen, men det måtte skje på svenske premisser. Den konservative avisen var ikke villig til å etterkomme de norske kravene.

Mer informasjon førte også til at avisene var skarpere når det gjaldt å kritisere og å komme med beskyldninger mot hverandre. NDA var den avisen som rettet mest kritikk mot andre aviser. DN ble kritisert for å stå på feil side i konsulatspørsmålet, NDA hevdet at DN stod på nordmennenes mest svenskfiendtlige fløy. Den konservative avisen mente at Soc.-Dem. gav uttrykk for den sosialdemokratiske ledelsens syn, og at dette ikke ble støttet av folket. Dette er muligens årsaken til at DN ble sterkest kritisert. DN mente at NDA var storsvensk, det vil si at Sverige var overordnet Norge i unionen. Soc.-Dem. kritiserte ikke andre aviser i noen særlig grad, men den mente at NDA representerte overklassen og ikke det svenske folk. Det ble påpekt at Sveriges folk ikke ble hørt for de hadde ikke stemmerett. DN pekte også på at mange ikke hadde stemmerett. NDA betraktet seg for å være bærer av Sveriges offisielle mening. Den konservative avisen kritiserte også den norske pressen for å drive propaganda i utlandet.

Avisene hadde fremdeles tro på unionen, og de betraktet den fortsatt som betydningsfull. DN og Soc.-Dem. var villige til å strekke seg lengre enn NDA for å beholde den. I forrige periode var avisene interesserte i konsulatsaken, men i denne perioden var mengden materiale i avisene betydelig større. Fremdeles var det avisenes redaksjoner som skrev disse artiklene. Avisene så nå at konsulatsaken ville bli avgjørende for unionens fremtid, og spørsmålet om egne norske konsuler var derfor den dominerende saken i avisene. NDA stod mot DN og Soc.-Dem., den konservative avisen hevdet at dersom Norge fikk egne konsuler ville det bety slutten på unionen.

Kongens sanksjonsnektelse og 7. juni beslutningen

DN og NDA stod på hver sin side i spørsmålet om hvorvidt kongen burde sanksjonere den norske konsulatloven. DN mente at kongen burde sanksjonere konsulatloven. Avisen mente Norge hadde rett til å få eget konsulatvesen, og trodde ikke de ville kreve egen utenriksminister i forlengelsen av dette. DN mente også at om det kom et krav fra Norge om en egen utenriksminister, så kunne det skje dersom det ble lagd regler slik at utenriksstyret fremdeles var enhetlig. NDA mente at Norge ikke på egenhånd kunne beslutte at de to landene skulle ha egne konsulatvesen fordi beslutningen også gjaldt Sverige, det var derfor lovstridig. Avisen hevdet at dersom kongen sanksjonerte konsulatloven, ville det bety slutten på unionen. DN mente at kongens beslutning når det gjaldt sanksjoneringen av konsulatloven ikke ville ha noen betydning for unionen. I det materialet jeg har gått gjennom skrev NDA for første gang at Sverige måtte kreve kompensasjon for å gå med på en eventuell oppløsning av unionen den 20 mai.⁸

I norsk statsråd i Stockholm den 27. mai nektet kongen å sanksjonere konsulatloven. Som en reaksjon på dette leverte de norske statsrådene inn sine avskjedssøknader. Kongen ba dem om å bli sittende fordi han ikke kunne danne noen ny regjering. NDA hadde forventet at kongen skulle nekte å sanksjonere konsulatloven. Kongen hadde fulgt lovverket og den konservative avisen var tilfreds med beslutningen. DN mente at kongen burde ha sanksjonert loven, da kunne det kommet i gang forhandlinger om alle unionelle anliggender. Soc.-Dem. skrev ikke med rene ord hva de mente kongen burde gjøre, men avisen likte ikke at kongen motsatte seg den norske folkeviljen. Dette betyr at Soc.-Dem. mente han burde sanksjonert loven.

De politiske hendelsene i denne perioden påvirket avisenes syn på unionen. Fra å betrakte unionen som viktig, skjer det holdningsendringer i avisene. Den norske beslutningen om å opprette eget norsk konsulatvesen ville i følge NDA gjøre unionen så mye skade at den ikke burde opprettholdes. Avisen mistet troen på at unionen kunne bestå. Etter den sosialdemokratiske partikongressen i februar kom ikke Soc.-Dem med noen holdninger til unionen, det betyr sannsynligvis at de fremdeles, stod på det samme synet: at det ikke under noen omstendigheter måtte brukes tvang. Om Norge ønsket det burde de frigis fra unionen, arbeiderne ville fremdeles stå samlet og det var det som var det viktige. Med kongens sanksjonsnektning betraktet Soc.-Dem. unionen som avsluttet: "Den 27 maj 1905 afled stilla vid 90-års ålder kungsunionen mellan Sverige och Norge. Hvad nu återstår är begrafningen och boutredningen."⁹ Dette var den første setningen i avisens kommentar til kongens sanksjonsnektning. DN beholdt troen på unionen så lenge det lot seg gjøre. I begynnelsen av juni skrev avisen at en skilsmisse ville være en ulykke. Målet måtte være en fullstendig sammenslutning, men det kunne ikke oppnås mot det norske folks vilje. Da den norske beslutningen ble tatt den 7. juni, mistet også denne avisen troen på at unionen kunne reddes.

Soc.-Dem. mente at unionen var oppløst som en følge av 7. juni vedtaket og at Norge var et selvstendig land. I motsetning til NDA mente den sosialdemokratiske avisen at folket burde bestemme, og med beslutningen om å si opp unionen hadde nordmennene gjort det. DN mente kongens beslutning ble godt begrunnet. Avisen

⁸ NDA, lørdag 20. mai 1905 i A nummeret, "Skall Norge besluta för Sveriges del?"

⁹ Soc.-Dem., mandag 29. mai 1905, "Kungen har vägrat sanktion!"

hadde ingenting imot at unionen ble oppløst, men likte ikke måten det ble gjort på. I følge NDA kunne ikke Norge oppløse unionen gjennom en ensidig beslutning, det var en sak som måtte behandles i sammensatt statsråd. Betegnelsene som den konservative avisen brukte om handlingen var revolusjonær og forfatningsstridig.

Avisoverskriftene i forbindelse med 7. juni beslutningen og i dagene etter er betegnende for hvordan avisene betraktet hendelsen. "Unionen oppløst – Norge fritt!" var overskriften i Soc.-Dem den 8. juni. På førstesiden under fete bokstaver kunne avisen fortelle at unionen var oppløst. I dagene etter ble stoff som handlet om unionen skrevet under overskriften: "Unionens oppløsning". DN formidlet hendelsen under overskriften: "Norge går sin egen väg." Denne artikkelen ble også trykt på avisens førsteside, men var ikke så prangende som artikkelen i Soc.-Dem. Selve overskriften gav heller ikke noen indikasjon på hvordan avisen stilte seg til den ensidige norske oppsigelsen av unionen. I samme utgave trykte avisen en annen artikkel angående hendelsene dagen før under overskriften: "Statshvålfning i Norge." Dagen etter under overskriften: "Efter statskuppen." De to sistnevnte overskriftene gav uttrykk for at den liberale avisen mislikte måten Norge oppløste unionen på. I likhet med den sosialdemokratiske avisen kom holdningen til NDA også klart frem i selve overskriften angående Stortingets beslutning: "Stortinget gör revolution." Dagen etter bruker avisen overskriften: "Revolutionen i Norge." Den konservative avisen understrekte tydelig at den så på det norske opprøret som revolusjonært.

Da Stortinget besluttet å si opp unionen, ble den norske tronen tilbudt til en prins av huset Bernadotte. NDA så tilbudet som en ydmykelse, avisen ville ikke dele kongehus med Norge. En viktig grunn til det, var at kongen ville få en svak stilling i forhold til Stortinget som en følge av den demokratiske styreform. Soc.-Dem. så tilbudet som en vennlig handling. Norge kom med tilbudet for å vise Sverige og Europa at det ikke var en personlig motvilje mot huset Bernadotte, men kongehusets vanskelige dobbeltrolle som var problemet. DN mente at de ikke kunne kreve at kongen skulle godta Bernadottetilbudet. Det kunne mistolkes som at Sverige godtok det Norge hadde gjort og hjelpe landet med å få anerkjennelse i Europa. DN ønsket ikke å hjelpe Norge, men ville heller ikke skape hindringer. For den liberale avisen var det var viktig å få løst unionsspørsmålet slik at Sverige kunne konsentrere seg om innenrikspolitiske saker. Det var ingen av avisene som trodde tilbudet ville bli akseptert.

Stortingets beslutning om å oppløse unionen medførte at Oscar II ble avsatt som norsk konge. Dette førte til at den aldrende monarken mottok hyllingstelegram fra hele Sverige, hvor folk gav uttrykk for sin medlidenhet overfor kongen. Kongen ble samlingspunktet for det svenske folk, og på kort varsel ble det organisert en massehylling for kongen ved Rosendal slott på Djurgården den 8. juni. DN mente at hyllingen av kongen og de sympatiene som ble vist var ekte følelser. Avisen trykte slike hyllingstelegram to dager, men la også vekt på at nordmennene ikke hadde noe imot kongen personlig. Det ble lagt vekt på at hyllingene ikke var fremtidsrettede og ikke kunne bidra til å løse de kommende problemene. Mengden telegram var betydelig større i NDA. Avisen så med glede på alle lykkeønskingene som monarken fikk og tolket det som et tegn på at Sverige stod samlet. Soc.-Dem. var ikke mot hyllingene, men avisen gjorde det klart at sosialistene ikke deltok. De mente hyllingene var en

støtte til det gamle, det som hadde vært. De ønsket å konsentrere seg om det som skulle skje, og håpet at hyllingene ikke ville vanskeliggjøre et fredelig oppgjør.

Hovedsaklig var det, også i denne perioden, redaksjonene som stod for mesteparten av artiklene, men etter at Norge ensidig oppløste unionen trykte NDA noen leserinnlegg som i følge avisen skulle representere opinionen. Disse innleggene fremmet ultrakonservative syn, de gikk lenger i å kritisere Norge og ønsket langt sterke reaksjoner fra svensk side enn det redaksjonen i den konservative avisen offisiell gav uttrykk for. Først gang NDA trykte slike telegram påpekte redaksjonen at den ikke ubetinget stod bak de holdningene og synspunktene som ble hevdet i disse innleggene. Det ble imidlertid også påpekt at innleggene trakk frem ulike sider ved forholdet til Norge og inneholdt synspunkter til ettertanke.

Avisene brukte også spalteplass på hva utenlandsk presse skrev om den skandinaviske konflikten, og brukte dette til å underbygge sine meninger om at utlandet ikke burde blande seg inn i konflikten. Avisene var enige i at Norge og Sverige måtte unngå at fremmede makter ble involvert i oppgjøret, de trykte også uttalelser fra utlandet som bekreftet at det sannsynligvis ikke ville skje.

I denne perioden skjer det en holdningsendring i avisenes syn på unionen. Da Stortinget besluttet å opprette et eget norsk konsulatvesen mistet NDA troen på unionen. Da kongen nektet å sanksjonere loven mistet også Soc.-Dem. troen på unionen. Først med 7. juni beslutningen så DN at det ikke lenger var noe håp for unionen. Etter dette betraktet Soc.-Dem. unionen som historie. Måten Norge hadde brutt ut av unionen på skapte sterke reaksjoner i Sverige, og dette førte til at avisene ble mer samstemte i tiden etter bruddet. De var enige i at det måtte komme i stand forhandlinger i form av et endelig oppgjør. I denne perioden var mengden som ble skrevet om unionskonflikten veldig stor, i forhold til de andre periodene jeg undersøker er det den største mengden. Med unntak av leserinnleggene i NDA var det redaksjonene som skrev artiklene.

Holdninger til Norge under Karlstadforhandlingene

Den 9. juni tok den svenske regjeringen avstand fra den norske fremgangsmåten. Stortinget hadde oppløst unionen uten svensk medvirkning, og på det dypeste krenket Sveriges ære. Riksdagen samlet seg til ekstraordinær sesjon, "urtima riksdag", og denne riksdagen satt ned en komité som la frem sin innstilling den 25. juli. Norge måtte oppfylle noen formelle vilkår før Sverige kunne gå med på forhandlinger med Norge. For å godkjenne opphevelsen av Riksakten, måtte Sverige også få en del materielle krav oppfylt. Det kravet som det var mest strid om var rivingen av de norske grensefestningene.

Forhandlingene var hemmelige, så avisene visste ingenting om det som foregikk på de delegertes sammenkomster. De gav beskrivelser av forhandlingsbyen og lokalet, de fortalte når det var møter og beskrev ansiktsuttrykkene på forhandlerne før og etter sammenkomstene. Soc.-Dem. sendte ingen korrespondent til Karlstad av den grunn at de ikke ville få vite noe siden forhandlingene skulle være hemmelige: "Denna sekretess var ju alldeles själfklar, men hva skola efter detta de talrika tidningskorrespondenterna ta sig till, som samlats i Karlstad för att få veta märkligt nytt?"¹⁰ Det viste seg snart at forhandlingene kom til å ta lang tid, og den 6. september

¹⁰ Soc.-Dem., fredag 1. september 1905, "Karlstad-konferensen."

kunne NDAs korrespondent i Karlstad fortelle at de fleste aviskorrespondentene hadde reist fra byen.

NDA tok for seg en brosjyre som ble laget av professor Nils Edén i Uppsala. I brosjyren gav Edén en kort oversikt over Sveriges holdning til unionskrisen. Avisen skrev at han tok for seg de krav "kring hvilka hela Sverige står samladt och hvilka ovillkorligen måste uppfyllas, om Sverige skal kunna samtycka til unionens upplösning."¹¹ Det stemte også, for de tre avisene stilte seg alle bak de svenske vilkårene for en oppløsning av unionen. Hjalmar Branting, redaktøren i Soc.-Dem. og lederen for det sosialdemokratiske partiet, holdt en tale på et valgmøte i Stockholm den 9. september.¹² I talen forklarte han at sosialistene støttet den ekstraordinære riksdagens beslutningen fordi den var på linje med det sosialistene ønsket, nemlig en fredelig avvikling av unionen. DN skrev: "Till dessa kraf ha vi alla kunnat sluta oss, därför att de icke äro afsedda att förödmjuka, utan tydligt åsyfta att garantera den fred mellan de skandinaviska folken som vi ha rätt och plikt att begära i vederlag för den brutna unionen."¹³ Den liberale avisen mente de svenske vilkårene ville garantere fred mellom Norge og Sverige i fremtiden.

Det kravet som avisene var mest opptatt av, var rivingen av de norske grensefestningen. NDA betraktet grensefestningene som offensive. Det ble påpekt at Sverige selv enten måtte anlegge festninger mot grensen, eller så måtte de norske festningene bort. Å omorganisere forsvaret ville bli dyrt og tidkrevende, men det var ingen kostnader for Sverige å kreve de norske festningene rasert. Det var frykten for at Norge skulle alliere seg med en fremmed makt som var begrunnelsen for den konservative avisen og redaksjonens krav om at de måtte rives. DN og Soc.-Dem. la størst vekt på at Sverige ikke hadde til hensikt å ydmyke den norske nasjonalfølelsen, og at vilkårene ikke var strengt formulert eller hadde form av å være et ultimatum.

Soc.-Dem. mente at det ikke burde være vanskelig og også vende rivingen av grensefestningene til den demokratiske utviklingen, slik det ble gjort med folkeavstemningen. Rivingen av de nye grensefestningene ville være et praktisk bevis på at konflikten ville falle med unionen, og at de stolte på de to folkenes utvikling til demokrati for å virkeliggjøre et ordentlig broderskap, og ikke det tomme unionsbroderskapet. Den sosialdemokratiske avisen påpekte at urtima riksdagen ikke hadde stilt seg avvisende til den voldgiftstraktaten som det ble snakket om fra norsk side. Avisen trodde forhandlerne kunne bli enige om en fredssone. Soc.-Dem. mente at det var viktig å få bort grensefestningene, for det ville være et reelt bevis på fredelig og godt sinnelag hos det norske folk. DN påpekte at det ikke handlet utelukkende om selve anleggene, men opprettelsen av en festningsfri sone langs den søndre riksgrensen på så vel svensk som norsk side. Kravet om riving var ikke ment å ydmyke Norge, det var et folkelig selvbevarelseskrav. DN mente at en nøytral sone ville være en fredsgaranti for fremtiden. Det ville ha stor betydning for den moralske fredsgarantien som en forsonlig stemning ville gi. Avisen påpekte at det var nødvendig at begge sidene la godviljen til for at det skulle bli en lykkelig fred.

Avisene skrev litt om mobiliseringsrykter, men de ble sannsynligvis begrenset på grunn av oppfordringer om ikke å underbygge og fremme rykter som kunne

¹¹ NDA, lørdag 2. september 1905 i A-nummeret, "Det svenska programmet i unionskrisen."

¹² Soc.-Dem., lørdag 9. september 1905, "Valrörelsen i hufvudstaden."

¹³ DN, onsdag 13. september 1905 i A-nummeret, "Spänning."

vanskeliggjøre forhandlingene. Ingen av avisene ønsket en krig med Norge. NDA mente at dersom Norge angrep ville de svare, men Sverige ville ikke angripe Norge. Soc.-Dem. mente at en krig ikke ville gjenopprette Sveriges ære. Å starte en krig var den største vanære et land kunne påføre seg selv. DN gikk sterkt ut mot de ultrakonservative som ønsket å sette makt bakt de svenske vilkårene.

Under konsulatstriden var det sterke motsetninger mellom avisenes holdninger, men etter 7. juni var pressen i stor grad enig. Avisenes redaksjoner stilte seg bak de svenske vilkårene for å oppløse unionen. De ønsket opprettelse for den krenkende norske handlingen, og ikke i første rekke som kompensasjon for tapet av Norge. Den måten Norge brøt ut av unionen på førte til sterk harme i hele Sverige. De tre avisene hadde forskjellige begrunnelser for å støtte kravet om å rive grensefestningene. NDA mente de kunne bli en trussel i fremtiden dersom Norge skulle alliere seg med en fremmed makt. Sverige måtte også ha omorganisert forsvarsstyrkene noe som ville ha ført til omfattende kostnader. DN så på dette kravet som et spørsmål om en nøytral sone som også omfattet svensk territorium, og Soc.-Dem. mente det kunne styrke den demokratiske utviklingen i begge land.

Holdninger til Norge ett år etter 7. juni beslutningen

I de periodene jeg har tatt for meg så langt var det en relativ stor interesse for saker som dreide seg om Norge og unionen generelt. Jeg vil nå ta for meg perioden 20. mai til 20. juni 1906 for å se hva som skjedde med interessen for Norge etter at unionen ble oppløst. Hvilke saker var det de svenske avisene interessert i og hvor stor var denne interessen i forhold til det jeg har sett på tidligere?

Sommeren 1906 var det svært lite stoff om Norge i disse avisene. Ut fra det avisene skrev om nabolandene virker det som om de var litt mer interesserte i norsk politikk enn i dansk og finsk. Det de skrev om norsk politikk var imidlertid bare ren informasjon om bevilgninger og vedtak som var fattet av Stortinget uten å kommentere de enkelte sakene. Det ble også trykt politiske valgprogram, også disse uten noen kommentar fra redaksjonene. Ettårsdagen for 7. juni vedtaket ble omtalt i artikler i Soc.-Dem. og NDA,¹⁴ DN skrev ingenting om det som skjedde foregående år. Den konservative avisen var fremdeles bitter på det som hadde skjedd, mens Soc.-Dem. betegner oppløsningen av unionen som det beste som kunne skjedd. Det er tydelig at avisene fremdeles hadde forskjellige holdninger til Norge, og at de holdt fast ved tidligere standpunkter.

Den nye norske kongen skulle krones i Trondheim denne sommeren, og kroningsreisen ble dekket i de svenske avisene. Da det ble kjent at kong Oscar ikke ville være til stede ved kroningen, ble dette møtt med forståelse i den svenske pressen. De tre avisene påpekte at det ikke var politiske årsaker til at Sverige ikke offisielt skulle representeres ved kroningen.

Henrik Ibsens død var den saken som fikk størst oppmerksomhet i denne perioden. Avisene skrev daglig om forberedelsene til begravelsen. Størst oppmerksomhet fikk den avdøde forfatteren i NDA. I avisens B nummer den 26. mai var de to første sidene viet Ibsen, med en førsteside preget av portretter fra forskjellige tiår.

¹⁴ Soc.-Dem., torsdag 7. juni 1906, "Årsdagen." og NDA, fredag 8. juni 1906, "Den 7. juni i Norge."

Avisene viste større interesse for Norge enn de andre nabolandene, men i forhold til dekningen i 1905 hadde det vært en sterk nedgang. Avisene trykte samme type informasjon om Norge som de gjorde om Danmark og Finland. NDA hadde i motsetning til de to andre avisene noen artikler som bar preg av at forbitrelsen fremdeles var tilstedet.

Konklusjon

Soc.-Dem. trykte nesten ikke utenriksstoff. Den sosialdemokratiske avisen var stort sett opptatt av arbeidernes rettigheter. DN og NDA trykte en god del utenriksstoff, krigen mellom Japan og Russland ble spesielt godt dekket. Generelt sett var artikkelforfatterne i Soc.-Dem. flinkere enn de to andre avisene til å signere artiklene.

Det var stort sett redaksjonene som skrev artiklene som dreide seg om Norge og unionen. Avisene var opinionsdannere, det var ikke noen debatter i avisene. Det var bare et mindre antall leserinnlegg, og de fleste av disse fantes i NDA i tiden etter 7. juni 1905. De leserinnleggene som stod på trykk underbygde redaksjonenes meninger. En del av artiklene i NDA fremmet strengere vilkår overfor Norge enn redaksjonen. At avisen trykte disse innleggene, kan bety at avisen var åpen for ganske sterke reaksjoner på det som ble sett på som en krenkende handling.

De tre avisene stod på forskjellig side i konsulatsaken. DN og Soc.-Dem. ønsket at Norge skulle få egne konsuler fordi de trodde det ville føre til at unionen kunne fortsette. De ønsket en union hvor landene var likestilte. NDA mente Sverige var den ledende makten i unionen, og hevdet at dersom Norge fikk egne konsuler ville det bety slutten på unionen. Det viste seg umulig å finne en løsning på konsulatsaken som var tilfredsstillende for begge land. Dette førte til at avisene en etter en mistet troen på at unionen kunne fortsette.

Måten Norge hadde brutt ut av unionen på vakte stor forbitrelse i hele Sverige, og førte til at den svenske pressen stod samlet bak de svenske vilkårene for en oppløsning av unionen. Avisenes begrunnelser for å støttet det strengeste kravet, rivingen av de nye norske grensefestningene, var forskjellige. For NDA var begrunnelsen forsvaret av fedrelandet, DN så kravet som en fredsgaranti. Soc.-Dem. mente en rasing av festningene ville styrke demokratiet i de to landene.

Når jeg sammenlikner det som ble skrevet i svenske aviser i 1905 med det som ble skrevet sommeren 1906 var det en markant nedgang i antall artikler. Det viser at interessen for Norge stort sett dreide seg om saker som hadde tilknytning til unionen. Det var imidlertid en videreføring av holdningene. NDA viste fremdeles bitterhet når det gjaldt måten Norge brøt ut av unionen på. Soc.-Dem. mente at unionsoppløsningen var det beste for begge landene, mens DN hadde lagt dette temaet bak seg og fokuserte på innenrikspolitiske saker.

Litteratur og kilder

Denne fremstillingen er i hovedsak basert på materiale fra de svenske avisene: *Nya Dagligt Allehanda*, *Dagens Nyheter* og *Social-Demokraten*. På grunn av den store mengden materiale har jeg valgt ut fem perioder: november og desember 1904, 7. februar til 7. mars 1905, 20. mai til 20. juni 1905, 31. august til 30. september og 20. mai til 20. juni 1906.

Bakgrunns litteraturen som er brukt:

Danielsen, Helge: "Fædrelandssind" og "Fosterländskhet". Nasjonsoppfatninger i de norske og svenske høyrebevegelsene 1885-1905, Oslo 2003.

Vedung, Evert: Unionsdebatten 1905. En argumentasjonsanalys, Uppsala 1994.

Vedung, Evert: Unionsdebatten 1905. En jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och Norge, Stockholm 1971.

Weibull, Jörgen: Inför unionsupplösningen 1905, Stockholm 1962.

Wahlstrand, Arne: *Karlstadkonferensen 1905*, Uppsala 1953.

Finmarken: Avholdsblad, bolsjevikorgan og partiavis

Av Leif Wold-Karlsen

Leif Wold-Karlsen kontaktet undertegnede for noen år siden da han ville skrive om avisen Finnmarkens historie. Wold-Karlsen var da pensjonist, og var genuint opptatt av pressehistorie. Han arbeidet selv i Finnmarken i periodene fra 1930-37 og 1948-50. Vi hadde flere samtaler om hans tanker rundt dette bidraget til pressehistorien. Vi ble enige om at han skulle belyse noen interessante problemstillinger i perioden rundt avisens barndom, da forholdet til Russland og Sovjetunionen etter revolusjonen i 1917 hadde stor betydning. Den geografiske nærheten mellom Finnmark fylke og vår mektige nabo i øst, og det politiske slektskapet mellom redaksjonen og bolsjevikene var begge forhold som gjorde et nærblikk på avisens historie på begynnelsen av 1900-tallet særlig interessant. Leif Wold-Karlsen var også svært opptatt av den kalde krigen og Finnmarkens rolle under redaktørene Sverre Nilsen og Erling Arvola. Spesielt var Wold-Karlsen opptatt av Nilsens forbindelse med overvåkingstjenesten og kartlegging av kommunister. Framfor å skrive en samlet avishistorie ville, altså Leif Wold-Karlsen se med nærblikk på et par utvalgte perioder i Finnmarkens historie. Dessverre døde Leif Wold-Karlsen før arbeidet var ferdig, men vi har likevel valgt å trykke manuset slik det forelå da han døde.

Rune Ottosen for redaksjonen

Forord

Det har ikke vært min ambisjon å skrive "Finmarkens" historie fra A til Å. (Finmarken skiftet navn til Finnmarken i 1945). Min ambisjon har vært å beskrive den etter min mening viktigste periode i avisens hundreårige historie: "Finmarkens" historiske rolle i den russisk-sosialdemokratiske undergrunnsbevegelse fram til revolusjonen og samarbeidet med sovjetstaten etter revolusjonen.

Når jeg finner det både nødvendig og riktig å avslutte dette lille skrift med en kort, men ikke helt fullstendig skildring av Finnmarkens rolle som overvåkingsorgan under den "kalde krigens" dager, henger det sammen med at "overvåkingsperioden" bryter fullstendig med det som alltid har vært en av avisens hovedlinjer: Økonomisk og vennskapelig samarbeid med den store nabo i øst.

Den kommunistiske eller om man vil den bolsjevikiske epoke i avisas historie ble avsluttet da "Finmarken" i 1924 ble offisielt organ for DNA, men det skulle gå enda noen år før avisas kommunistiske tilhørighet var helt avviklet. Først etter partisamlingen 1927 ble Finnmarken en like solid forsvarer av arbeiderpartiets sosialdemokratiske politikk som den tidligere hadde vært forsvarer av partiets kommunistiske.

Både den siste førkrigsredaktør Peder Holt og den første etterkrigsredaktør Ivar Viken var "moderate sosialister" men tross sin kritiske innstilling til utviklingen i Sovjetrussland, var de positivt innstilt til økonomisk og vennskapelig samarbeid med den store nabo i øst.

Avisens periode som overvåkingsorgan var ikke bare et brudd med den positive innstilling Finmarken i første halvdel av dette århundre hadde hatt til Russland, det innebar også at avisen nå ble fjernstyrt. Mens Ivar Viken og tidligere redaktører suverent hadde styrt avisa uten innblanding fra sentralt hold, fikk den nå redaktører som var villig til å la seg fjernstyre av landspartiets mektige sekretær Håkon Lie og til å samarbeide med den politiske og den militære overvåkingen.

Under arbeidet med dette lille prosjekt har professor Rune Ottosen ved Høyskolen i Oslo, og generalsekretær Per Edgar Kokkvold i Norsk Presseforbund bistått meg med gode råd, og Stortingsbiblioteket og Arbeiderbevegelsens bibliotek og Arkiv skaffet fram nødvendig grunnlagsmateriale.

Slik begynte det!

Kampen om datidens "pol" - Brennevinssamlaget - ble en viktig utløsende faktor da radikale Venstre-folk i Vardø bestemte seg for å starte en radikal avis som motvekt til den konservative Vardø-Posten, som ikke hadde spalteplass til Samlagsmotstandernes synspunkter. Likevel var det nok ikke bare brennevinssaken som satte fart i planene om en radikal Venstre-avis. I Finmarkens første nummer (13. mai 1899) skriver redaktøren at formålet med avisa er: *at spesielt hævde Finmarkens og finmarkske interesser og at have et aabent blikk for alt det, der kan tjene til i aandelig og materiell henseende hæve denne landsdel.* Et klart signal om at avisas ledelse hadde ambisjoner om å endre de da rådende samfunnsforhold, og at den ikke bare var en avis for Vardø, men for "det hele amt". Det presiseres dessuten at Finmarken er et Venstreorgan som skal forfekte Venstres synspunkter om en demokratisk utvikling av det offentlige og kommunale liv.

Løftet om å kjempe for landsdelens interesser innfrir avisa så å si til punkt og prikke, men noe virkelig Venstreorgan ble Finmarken aldri. Det skyldes til dels den lokale Venstreledelse, men i like høy grad initiativtakernes politiske utvikling. Kampen om Samlaget hadde vist hvilke muligheter en samling av venstrekreftene hadde og hvor nødvendig det var å få et talerør for de radikale kreftene i hele "amtet".

Finnmark var ved det forrige århundreskiftet, som landet ellers, sterkt preget av sosial og politisk uro, og avisa Finnmarken kom etter hvert til å stå fram som talerør for fiskerinæringens, i første rekke fiskernes, interesser. Finmarken støttet fiskernes kamp mot kvalfangstinteressene, og den forsvarte pomorhandelen, da de private handelsmenn ville innskrenke den. Pomorhandelen (byttehandelen korn-fisk med russiske fiskere og regulær handelsvirksomhet, som en tid gjorde Vardø til Norges største kornimportør) var det store politiske stridsspørsmål.

I 1906 tar aviseierne konsekvensen av en politisk-økonomisk kamp mellom venstre og høyre og markerer avisens politiske ståsted ved redaktør Gundersens brudd med sitt gamle parti, og med at tittelhodet: *Fisker og arbeiderorgan* får dette tillegg: *Arbeidere i alle land Forenen Eder.*

At Finmarken fra nå av faktisk er et sosialdemokratisk organ og at redaktøren, etter bruddet med Venstre, ble den lokale arbeiderbevegelses ubestridte leder ga imidlertid ikke avisa status som partiorgan. Finmarken måtte i mange år nøye seg med status som sosialdemokratisk støtteorgan.

Årsaken var at avisa var privateid, først av et aksjeselskap, så av tollkontrollør Ingebrigt Nygaard, som kjøpte avisa i 1908 og ble redaktør i 1913. I hans tid ble

samfunnskritikken noe skarpere enn tidligere og parolen: *Forenen Eder* ble endret til: *Til kamp brødre. Hvor vi enn er, ute eller hjemme, vi er i fiendens land.*

Et klart varsel om at Finmarken ønsket å være noe mer enn et støtteorgan for Arbeiderpartiet. Partiets ledelse sto imidlertid fast på sitt standpunkt: Så lenge avisa var privateid kunne den ikke, offisielt, godkjennes som partiorgan.

I Arbeiderpartiets årsmelding ble Finmarken, helt fram til 1924, nevnt som støtteorgan, selv ikke etter at Vardø Arbeiderparti i 1919 kjøpte avisa for 12.500 kroner, og lokalpartiets suverene leder Jon Andrå var tilsatt som redaktør, ble Finmarken offisielt godkjent som partiorgan. Nå var det imidlertid ikke eierskapet men partistriden som var årsaken. I introduksjonsartikkel torsdag 2. oktober 1919 står det:

”Vardø Arbeiderparti har nu kjøpt ”Finmarken” av den tidligere eier tollkontrollør Nygaard og bladet vil fra i dag av bli utgitt for partiets regning.

Naar man i et saa vidt daarlig aar og mitt i svarte vinteren er gått til dette skritt som vil kreve ganske betydelige økonomiske ofre er det i erkjennelse av at hvis partiet skal greie sine mange og store oppgaver på en tilfredstillende maate maa det ha sitt eget presseorgan på stedet.

De sosiale kamper skjerpes fra dag til dag, og kampen mot det nye og ubønnhørlige som kommer, blir fra det synkende borgerskap og dets presseorganer altid mer bitter og hensynsløs. Ingen løgn eller forvrengning er for lav naar det gjelder aa verne den hellige mammonsmakt, enten det nu er i form av spritkapital, krigsindustrikapital eller annet. For en vaaken arbeiderklasse er det derfor nødvendig aa holde sitt forsvar i orden for aa være beredt til de kommende kamper. Ingen vet naar det store oppgjør staar for døren. La det ikke finne oss sovende.

Fiskerne og arbeiderne paa Vardø og rundt i distriktene maa heretter støtte sine egne organer paa alle maater. Hold bladet selv, faa andre til aa holde det, send nyheter, averter osv. Interessen vil være et maal for den voksende sociale forstaaelse og klassebevissthet.

Til partifeller i landdistriktene vil vi dessuten si: Bruk bladet flittig under de paagaande valgkamper. Det vil merkes paa valgresultatene hvis der spredes kommunalpolitisk opplysning til velgerne paa denne maate.

Ta fat i bygd og by! La oss løfte i flokk!

Desto fortære naar vi fram til maalet: Et socialistisk samfunn.”

Partistrid

På ekstraordinært landsmøte juli 1919 ble det vedtatt å melde Arbeiderpartiet ut av den sosialdemokratiske Internasjonale og inn i den kommunistiske Tredje Internasjonale. I Vardø førte det til en lokal partistrid som rammet avisa med stadig redaktørskifte.

Like etter landsmøtevedtaket måtte Andrå overlate redaktørstolen til en ung sosialdemokrat, fattigforstanderassistent Ivar Gravem, og Richard Bodin, som hadde vært Andrås stedfortreder, ble redaksjonssekretær. Etter vel en måneds redaktørtid måtte Gravem gi fra seg ansvaret til Trygve Nygaard (Ingebrigt Nygaards sønn) som etter fjorten dager ble avløst av Andrå. Hans funksjonstid ble svært kort og avløseren, J. Larsen, ble raskt avløst av en redaksjonskomité, der både Nygaard og Andrå var faste medlemmer. Bodin er imidlertid fortsatt redaksjonssekretær og spiller som

venstrefløyens ubestridte leder en viktig rolle i den maktkamp som nå er i gang, og som ender med at han blir ansvarlig redaktør i 1921.

Forholdet til det nye Russland, Sovjetunionen og kommunist-internasjonen preget i høy grad Finmarkens spalter i Bodins redaksjonstid. Bare fire dager etter at Bodin har overtatt redaktøransvaret, trykker Finmarken Martin Tranmæls innlegg på landspartiets ekstrasordinære landsmøte. En klar presisering av at Finmarkens og Arbeiderbladets redaktører sto på samme side i kampen om partiets internasjonale ståsted.

I slutten av 1922 var redaktør Tranmæl kommet til at partiet måtte forlate den kommunistiske internasjonale, mens redaktør Bodin var enig med sentralstyrets mindretall om at den som bryter med den revolusjonære verdensbevegelse begår en handling som bare er til glede og gagn for arbeiderklassens fiender.

Vardø Arbeiderparti fulgte Tranmæl, og det tok Bodin konsekvensen av. Den 7. november 1923 var Finmarkens førsteside oppslag: **Partiet sprengt**, og med en redaksjonell kommentar om at *dette sannsynligvis ville medføre personskifte i dette blad.*

Etter at Vardø Arbeiderpartis representantskap hadde vedtatt at Finmarken, som partiavis, skulle redigeres i samsvar med landsmøtets beslutning og at den ikke skulle propagandere til fordel for Norges Kommunistiske Parti, erklærte Bodin at han ikke kunne fortsette som redaktør.

Representantskapet besluttet så at inntil videre skulle Jon Andrå og Arne Kvernvik være avisas ledelse og anmodet samtidig Bodin om å overta både det forretningsmessige og det journalistiske ansvar inntil videre.

I sin avskjedskommentar (23.11.1923) skriver Bodin at innmeldelsen i den Tredje Internasjonale 1920 ble hilst med glede av de revolusjonære, og at utmeldelsen er en overilet handling. Men når det nå foreligger en ny situasjon må den drøftes: "Har vi så ikke glemt det vi mente i 1920, bringer vi hele partiet tilbake til Internasjonen igjen," skriver Bodin 23.11.1923.

S. M. Gundersen

Finmarkens første redaktør S. M. Gundersen (1846-1917) kom til Vardø i 1884 og ble i løpet av noen år en av de mest betydelige personer i byens historie. I sin første redaktørperiode 1899-1903 var han radikal Venstre-mann, men da han igjen overtok redaktøransvaret i 1906, sa han farvel til sitt gamle parti og meldte seg inn i den lokale avdeling av Arbeiderpartiet - Vardø Fisker og Arbeiderforening - hvor tre av de fem stifterne av avisa: Adam Egede-Nissen, Ingebrigt Nygaard og Kathrine Bugge allerede var medlemmer.

Gundersens hjertesaker var avholdsbevegelse, antimilitarisme og økonomisk rettferdighet, noe som arbeiderbevegelsen, etter hans oppfatning, i sterkere grad enn Venstre sto for. Men noen radikal sosialist, som Egede-Nissen og I. Nygaard, var Gundersen ikke. Hans politiske budskap var meget enkelt: Ingen skal leve i overflod mens andre lider nød og pengemangel skal ikke hindre ungdom fra å utvikle sine evner. Og budskapet ble framført i en vennlig og forsonlig tone: "Man skal tale vakkert om Gud," sa S. M. Gundersen når han gikk imot den sosialistiske ungdommens antikristendomspropaganda.

Venstrefløyens krav om utenomparlamentariske aksjoner passet ikke den sindige Sivert M. Gundersen, som forlot Venstre fordi han ville endre de rådende samfunnsforhold, men hadde lite tilovers for Martin Tranmæl og hans "Fagopposisjonen av 1911". Som den "sosialist av moderat kaliber" han ifølge Finmarken (28.3.1917) utvilsomt var, hadde han nok sluttet seg til den sosialdemokratiske opposisjonen ved partisplittelsen i 1921. Helt sikkert er det i allefall at S.M.G. ikke hadde stått på Bodins og Egede-Nissens linje i 1923. Likevel ble han Vardø Arbeiderpartis ubestridte leder de første åra av forrige århundrede.

Da Fisker-og Arbeiderforeningen i 1908 fikk like mange representanter i bystyret som Høyre og Venstre sammen, ble S.M.G., gjennom loddtrekning, Vardøs første Arbeiderparti-ordfører. I 1911 ble *Denne mægtige Kong Sivert, postbud av Guds naade aa full av ærgjærighet og maktbrynde* (Høyreavisas sure kommentar) til tross for borgelig flertall i kommunestyret, gjenvalgt som ordfører. En positiv økonomisk utvikling i S.M.G.s ordførertid, som førte til en betydelig forbedring i kommunens økonomi, fikk Høyreavisa til å endre oppfatning, og da han stilte til valg i 1916 var kommentaren: *Denne mand - det tør vi trygt uttale - har alles agtelse og respekt.*

Valget førte til arbeiderflertall. S.M.G. ble valgt til ordfører for en ny treårsperiode, men kort tid før han i 1917 skulle tiltre, døde han. Ifølge Finmarken var sørgetoget det største i manns minne:

"Hundreder av fattige småkårsfolk fulgte sin avdøde talsman til graven og i byens hytter og hus, hvor livsvilkaarene ikke tillot at noen fulgte med i sørgetoget var det nok av dem som sendte en oppriktig takk til S. M. Gundersen for hans utrettelige arbeide til gagn for de små.

Hans motstandere maatte altid gi ham den ros, at han var en nobel, varmt følende mand og blandt meningsfæller var han altid den selvskrevne og avholdte fører", var Høyreavisa Vardø-Postens kommentar etter gravleggelsen.

Venstre- og avholdsorgan

Under Gundersens første periode som redaktør var Finmarken et "venstreorgan som skal forfekte venstres synspunkter" og redaksjonelt ble det slått fast at "Savnet av et venstreorgan for Øst Finmarkens byer og bygder har lenge vært følt, men aldri sterkere end nu. Tiden er nemlig nå inne for vårt parti, der under sidste valgkamp evnede at erobre amtet og likeledes mønstre flertal blant byens urvælgere at holde den vundne position."

Den lokale Venstreledelse avviste imidlertid en søknad om moralsk støtte til avisforetaket, dels av frykt for at en av avisens stiftere, den radikale postmesteren Egede-Nissen, med Finmarken som talerør, kunne bli partiets stortingsrepresentant ved valget 1900, men utvilsomt også fordi en lokal folkeavstemning om brennevin "Samlagets" være eller ikke være, nettopp var avsluttet med seier for samlagsmotstanderne og stifterne av Finmarken.

"Samlagene" var private vin- og brennevinsutsalg som hadde sin politiske støtte i Høyre og det konservative Venstre. I slutten av 1800-tallet ble det, etter krav fra sosialdemokrater og radikale Venstre, folkeavstemning om forbud mot disse private alkoholbutikkene, og i Vardø var det Egede-Nissen og Finmarkens første redaktør, bakermester, postbud og fattigforstander S. M. Gundersen, som var

samlagsmotstandernes ledere. Etter en opprivende valgkamp skulle seieren feires i avholdslosjens lokaler, men da Egede-Nissen sto på talerstolen klar til å holde festtalen kom det ilbud med beskjed om at brennevinstilhengerne kastet stein mot vinduene i leiligheten hans.

Det ble stor oppstandelse men jeg makte til ro, og ba folket fortsette møtet, mens jeg gikk hjem og så til familien. Det ville man dog ikke høre på. Alle ville følge, og ikke mange minutter etter gikk hele forsamlingen, ordentlig formert, til hjemmet mitt, hvor poster ble utsatt mens resten av festdeltakerne marsjerte til Torvet, hvor møtet ble oppløst. Det var spisestuen som hadde fått steinene, og her inne i stuen lå der 5-6 større steiner innover gulvet. Men steinkasterne var naturligvis borte. (Egede-Nissen: Et liv i strid)

Sosialisten Oscar Ruud

Fram til 1903, var Finmarken organ for det radikale Venstre og avholdsbevegelsen, men det var samtidig sterkt preget av Egede-Nissens sosialistiske samfunnssyn. Da ungsosialisten Oscar Ruud avløste Gundersen i 1903, fikk avisa en enda tydeligere sosialistisk profil.

Typograf Oscar Ruud (1871-1924) ble i 1903 ansatt som styrer av Finmarkens trykkeri og redaktør av avisa. Bergenserens Ruud fikk sitt fagbrev i 1891 og året etter dro han til Amerika for videre utdanning. Under oppholdet der (1892-1897) skrev Ruud reisebrev og politiske artikler til Bergens Tidende. Da han ble ansatt i Finmarken var han formann i Kristiania typografiske forening, og under oppholdet i Vardø organiserte han typografene både i Vardø og Vadsø. Ruud var ikke bare en dyktig typograf, men markerte seg også som sosialistagitator og journalist, da han jobbet som typograf i hovedstaden. Han var utvilsomt den første journalist på Finmarkens redaktørstol.

I "Vardø Grensepost og fiskevær" antyder forfatteren Randi Rønning Balsvik at AP og LO kan ha hatt en finger med i spillet da Ruud kom til Vardø som sjef for trykkeriet og redaktør av avisa. Det mest sannsynlige er vel at det var Egede-Nissen som fikk Ruud til å ta på seg jobben i Vardø, og det er vel ikke helt usannsynlig at Ruud som styrer av trykkeriet (1903-1905) spilte en ikke ubetydelig rolle i den illegale virksomhet som Egede-Nissen og Vinsentz Gaarder ledet.

Finmarkens spalter brukte Ruud til propaganda og opplysning om sosialismens grunnidéer, og en gjennomgang av Finmarken under Ruuds redaktørtid forteller at han hadde bestemt seg for at leserne skulle få en grundig innføring i hva sosialisme var. En føljetong om "Den revolusjonære bevegelse i Russland" skulle blant annet sørge for det. I august 1904 presiserte redaktør Ruud sitt sosialistiske grunnsyn i en artikkel hvor han stiller og besvarer spørsmålet:

Er "Finmarken" sosialistisk?

Nåvel hva er sosialisme? Når vi får dette spørsmål klargjort skal vi svare på om "Finmarken" er sosialistisk, eller ei.

Er det sosialisme at vi forlanger total hvalfredning? - Da er vi sosialistisk.

Er det sosialisme at vi gjennom forhandlinger ønsker en slutt på det unionelle kjevl? - Da er vi sosialistisk.

Er det sosialisme å arbeide for voldgift og nøytralitet? - Da er vi sosialistisk.

Er det sosialisme at vi vil ha større og billigere lån til anskaffelse av fiskebåter? - Da er vi sosialistisk.

Er det sosialisme at vi vil utvikle folkeskolen til en fellesskole for alle samfunnets barn? - Da er vi sosialistisk.

Er det sosialisme at det norske folk, lovmessig forsikres mot erhvervsudyktighet? - Da er vi sosialistisk.

Er det sosialisme at vi vil ha foreningsretten beskyttet ved lov? - Da er vi sosialistisk.

Er det sosialisme at vi som betryggelse for sjømenns liv vil ha lastemerke på skib? - Da er vi sosialistisk.

Er det sosialisme å motarbeide rusdrikken? - Da er vi sosialistisk.

Er det sosialisme at vi vil ha direkte valg i enmannskretser? - Da er vi sosialistisk.

Er det sosialisme at vi vil ha folkevalgte embetsmenn, fylkesmenn, magistrater osv? - Da er vi sosialistisk.

Thi dette er det program vi arbeider for og i rettferdighetens navn krever gjennomført.

Fra 1912 til 1918 var Ruud 1. varamann til Det Norske Arbeiderpartis sentralstyre, men ved partisplittelsen 1918 fulgte han med det sosialdemokratiske mindretall. Etter at Ruud forlot Vardø var han en tid redaksjonssekretær i Ny Tid, Trondheim og Nybrott, Ålesund. I 1909 var han tilbake i Kristiania som typograf. Etter et år som formann i Kristiania Arbeiderparti ble Ruud 1911 formann i Norsk Sentralforbund for boktrykkere, og fra da av og til sin død i 1924 var hele hans arbeidskraft viet fagbevegelsen. I en omtale av fagforeningsmannen Oscar Ruud i Norsk Boktrykk Kalender 1925 heter det at Ruud var en dreven journalist og at hans ukentlige "refleksjoner" i fagbladet ble dypt savnet.

Illegal virksomhet

Samhandel og kontakt mellom nordmenn og russere har lange tradisjoner i Nord-Norge og særlig i Finnmark. Lenge før det i slutten av 1800-tallet ble fast dampskipstrafikk Vardø-Arkhangels kom det russiske fikeriarbeidere til Vardø, og ved inngangen til det forrige århundrede var om lag 10 prosent av Vardøs befolkning på knappe 3.000, russisktalende byborgere. Etter det russiske novemberopprøret 1905 kom det dessuten et betydelig antall tsarflyktninger, noe som skulle få en stor betydning for avisa Finmarken og dets redaktør.

De russiske fiskeriarbeiderne, som ble grovt utnyttet av byens fiskeprodusenter, fikk avisas fulle støtte for sine lønns- og arbeidskrav. Kontakten med russiske arbeidskamrater og seinere med politiske flyktninger og den russiske revolusjonære sosialdemokratiske undergrunnsbevegelse, kom til å spille en viktig rolle både for Finmarken og en av dens stiftere, "den røde postmester" Adam Egede-Nissen. Det førte blant annet til at det i 1904 kom fire russiske trykkere til Vardø, at avisas trykkeri ble utstyrt med russisk trykkerimateriale og at et russisk sosialdemokratisk forlag fikk plass i avisas lokaler. En kort tid trykte Finmarken en russisk avis, *Murman*, for utbredelse i Nord-Russland og for de russisktalende i Vardø.

I 1906 gikk politimesteren i Vardø, etter ordre fra høyere hold, til aksjon mot Finmarkens lokaler og de russiske trykkerne. Store mengder propagandamateriale ble beslaglagt både i trykkeriet og hjemme hos trykkerne. Aksjonen førte til sterke

reaksjoner og en ettårig rettsprosess, kalt Vardøsaken, som endte med at lagmannsretten i Kristiania opphevet beslaglegnelsen.

Hammerfestbasen

Det første forsøk på å etablere en nord-norsk base for distribuering av russisk undergrunslitteratur ble sannsynligvis gjort i 1863. Bak planen, som gikk ut på å formidle revolusjonær litteratur til mennesker på russiske fartøyer som anløp Hammerfest, sto den russiske anarkisten Michail Bakunin. En bokhandler i Hammerfest hadde gjennom en av Bakunins medarbeider sagt seg villig til å være distributør.

I 1881 fikk en nyansatt russisk konsul høre rykter om hva som skulle ha foregått i byen, atten år tidligere, og sendte øyeblikkelig en rapport til den russiske ambassade i Stockholm, ambassaden rapporterte kvikt til den svensk/norske unionsregjering som så ga ordre til undersøkelser i Hammerfest.

Undersøkelsene avslørte at undergrunnsavisa *Kolokal* (Klokken) og annen revolusjonær litteratur kjøpmannen hadde mottatt for distribusjon til russiske sjømenn, i stedet hadde havnet hos kjøpmannens nære venner og kjente, dels til tetting av venneses dobbeltvinduer og dels til innpakning av varer hos andre kjøpmenn. Om den svikefulle distributøren hadde handlet av frykt eller av andre årsaker er ukjent.

For Bakunin og hans medarbeidere må det ha vært et hardt slag at Hammerfest-planen mislyktes. Undergrunnsledelsen ga imidlertid ikke opp tanken om en sentral og viktig smuglerbase i det nordligste Norge.

Vardøbasen

I 1901 ble det både i Stockholm og i København smidd planer om en illegal skandinavisk transportvei til Murmansk/Arkhangelsk. I Stockholm var det russerne Vladimir Smirnov, bolsjevik og spesialist på underjordiske transporter gjennom Finland, lærer ved Helsingfors Universitet og i mange år sovjetisk generalkonsul i Sverige, som var initiativtaker. I København var det den norsk-russiske sosialdemokraten Vinsentz Gaarder, som under den Skandinaviske Arbeiderkongressens møter innviet Egede-Nissen i sine planer om en nordlig rute for smugling av revolusjonær litteratur fra Europa til Russland.

Gaarder, som hadde vært fengslet for sin illegale virksomhet i Russland, men takket være sitt norske statsborgerskap var frigitt og utvist, hadde utarbeidet en plan om Vardø som en viktig base i den nordiske undergrunnsbevegelse. Planen var godkjent av revolusjonære emigranter i Skandinavia og Egede-Nissen hadde ingen problemer med å akseptere den. De to ble da også enige om at Gaarder snarest skulle komme til Vardø for, sammen med Egede-Nissen og andre intereresserte detaljdøfte basens virksomhet.

Ifølge Martin Nag (Slavisk/Baltisk Institutt Meddelelser nr. 31/1983) var Gaarder allerede i 1902 i full virksomhet i Nord-Norge. Andre kilder hevder at det var i 1903 Gaarder kom til Vardø for sammen med Egede-Nissen iverksette transporten av revolusjonær russisk litteratur fra Vardø til Arkhangels. Ifølge Egede-Nissen (Et liv i strid) kom Gaarder, under dekknavnet "Karlund", til Vardø "en sommerdag – antakelig 1903. Jeg møtte fram ved skibets ankomst" skriver postmester Adam Egede-Nissen i sine erindringer.

Etter Gaarders og Egede-Nissens møte i København og Gaarders Vardø-besøk 1902 eller 1903, ble da også Vardø og tildels også Sør-Varanger (Kirkenes) like viktige transportsentraler for Russlands revolusjonære som Stockholm og Helsingfors. I Sør-Varanger ble Ellisif Wessel og hennes mann distriktslege Wessel viktige kontakter.

Før Gaarders og Egedes plan ble satt i verk hadde imidlertid Lenin og hans medarbeidere i eksil begynt å interessere sig for Vardø og Sør-Varanger som smuglerbaser, og som i Hammerfest på 1860-tallet, ble det i Vardø tatt kontakt med en bokhandler. I et brev datert 5. mai 1902 til sine medarbeider i Pskov, skriver Lenin og hans kone Krupskaja:

Vi mottok i går brev fra bokhandler Brodtkorb i Vardø ... Han lovet å ta imot litteratur og overlevere den videre med all forsiktighet, til vår man ... fra Nikolaj. Mannen fra Nikolaj bør selv gå til ham, hente litteraturen og betale for den ... Vi forandrer stikkordet eftersom Brodtkorb formodentlig ikke kan russisk: "Ich bin der Freund von Herrn Anders."

En russisk journalist, Jurij Daskov, har ifølge Egede-Nissen (Et liv i strid) hevdet at Lenin kjente til Gaarders forsøk på å få ordnet litteraturforsendelsen over Vardø.

Ansvarlig for organiseringen av den illegale transporten av Lenins talerør *Iskra* (Gnisten) og annen revolusjonær litteratur fra Europa via Vardø til Nord-Russland var Arkhangels Arbeiderkomite. Etter en måned mottok ledelsen av Iskra melding om at litteraturen var avsendt fra Vardø. "Nikolaj", som Lenin henviser til, er ruteskipet "Imperator Nikolaj II" som i likhet med ruteskipet "Lomonosov" illegalt ble utnyttet som transportør av russisk propaganda.

Brodtkorb var ikke bare bokhandler men også eksportør av saltfisk til Nord-Russland. Saltfisker var pakket i fustasjer (tønner) og Gaarder og Egede-Nissen fikk en avtale med bokhandleren om at trykksaker emballert i oljelerret skulle plasseres mellom saltfisker i fustasjene. Etter vel en måned ble smuglingen avslørt (fordi en fisketønne sprakk under lossing i Arkhangels) og bøker og brosjyrer av Lenin og andre bolsjevikere ble beslaglagt av russiske tollere og politi. Lenins verk "Til fattigfolk på landet", "Oppgaver til det russiske sosialdemokrati" og et komplett opplag av "Iskra" var endel av de beslaglagte trykksakene.

Mens Egede-Nissen og hans medarbeider planla og forberedte gjenopptakelsen av smugling via Vardø, dro Gaarder med båt fra Stockholm til Finland (Åbo) "tur etter tur" med den litteratur som skulle ha gått via Vardø til Arkhangelsk. "Det ble juletid før han var ferdig og da hadde han "okranaen" [tsarens politi] i helene. Det var bare med nød og neppe at min tapre kamerat slapp unna. Jeg vil alltid minnes ham og hans praktfulle hustru med takk for all trofast vennskap," skriver Egede blant annet i sine erindringer.

Etter all sannsynlighet har Gaarder fortsatt med smuglervirksomheten i Sverige/Finland de nærmeste åra etter 1903, samtidig som han spilte en betydelig rolle i organiseringen av den nordlige virksomheten. Hans vitneforklaring i den første Vardø-saken klargjorde i alle fall at Gaarder var hovedansvarlig for den russiske trykkeri- og forlagsvirksomheten som ble etablert i Vardø 1904. Pomor – som forlaget het – var finansiert av Det (russiske) sosialdemokratiske partis eksilstyre i Norge, og forlagets typografer hadde adgang til Finnmarkens trykkeri samt russisk trykkeri-materiell, som var innsmuglet av Vardø-fiskere.

Vardøssaken

Da politiet i Vardø høsten 1906, etter ordre fra høyeste hold, gikk til aksjon mot det russiske trykkeriet og forlaget Pomor, ble det beslaglagt trykksaker både i Finnmarkens trykkeri og i de to russiske trykkernes boliger. Adam Egede-Nissen var på veg til Stortinget da han, ombord i hurtigruta, ble underrettet om aksjonen. Arrestasjonen av de russiske trykkerne og beslagleggelsen av omlag 20.000 trykte brosjyrer i forlaget Pomor, vakte naturlig nok stor oppmerksomhet over hele landet. Ikke bare i Vardø, Kirkenes og Vadsø men også i Hamar og Kristiania vedtok massemøter protestresolusjoner mot aksjonen.

"Skal de norske myndigheter opptræde som den russiske zars medhjelper?" "Russiske sosialisters skrifter beslaglegges i Vardø" – var, dagen etter beslagleggelsen, bladet Finnmarkens enspaltede tittel (på side to) om hva som hadde hendt. I teksten står det blant annet: "Vi har aldri tenkt oss muligheten av at norske myndigheter ville konfiskere disse skrifter." Hovedstadsavisa *Sosial-Demokratens* kommentar noen dager seinere var: "Norsk politi unser seg ikke for å være den russiske reaksjons hjelpere, men vi tviler ikke på at beslagleggelsen vil vise seg å være en dundrende dumhet." For norske myndigheter ble det først klart 10 måneder seinere. I *Norsk Retstidende*, oktober 1907, leser vi at:

"Etter ordre fra Riksadvokaten i Telegram av 27. september 1906 foretok Politimesteren i Vardø den 28. f.m. Beslagleggelse av endel skrifter som var affattede på russisk og bestemt til Utbredelse i Russland, men som var trykket i Bladet "Finmarkens" trykkeri, der tilhører Postmester Adam Egede-Nissen. Beslagleggelsen foretoges først hos tvende russiske undersaatte, som have været med å trykke Skriftene, og hos hvem der fantes endel Skrifter, og derefter i "Finmarkens" Trykkeri, hvor Forretningen fremmedes i Overvær av Bladets Faktor og dets Redaktør (S. M. Gundersen) medens eieren Postmester Nissen ikke var tilstede."

Bak riksadvokatens beslagleggelse sto Justis- og utenriksdepartementene. Det startet med at utenriksminister Jørgen Løvland, etter en henvendelse fra den russiske sendemann i Oslo, ba Justisdepartementet undersøke hva som foregikk i Vardø. Derfra gikk så anmodningen til amtmann Urbye i Vadsø som foretok de undersøkelser som ble grunnlaget for riksadvokatens ordre.

At politiaksjonen faktisk ble satt i verk av landets utenriksminister etter en henvendelse fra russiske myndigheter, vakte naturlig nok stor oppmerksomhet. Med Egede-Nissen som taler ble det, på alle hurtigrutas stoppesteder, arrangert protestmøter og til Stortinget kom det protestresolusjoner fra alle kanter av landet. Hovedstadsavisenes kommentarer til, og stortingsdebatten om beslagleggelsen like etter Tingets åpning, var preget av at dette var en prinsippsak.

Vardøs spesielle samkvem med Russland ble knapt nevnt, men stort sett alle borgerlige aviser og alle borgerlige partier støttet regjeringens handlemåte. Begrunnelsen var frykt for hva som kunne komme ut av den "undergravende" virksomhet de russiske trykkere og forlaget Pomor med støtte av bladet Finmarken hadde satt i gang.

I Sosial-Demokraten, i resolusjoner fra massemøter og i Stortinget av Arbeiderpartiets talere, ble regjeringen anklaget for å kneble ytringsfriheten og for å ha gått tsarregimets ærende. Utenriksminister Løvland måtte da også innrømme at det var kommet henvendelse fra den russiske regjering, men forsvarte seg med at politiaksjonen i Vardø var satt i verk før den russiske henvendelsen kom.

For den norske arbeiderbevegelsen var solidaritet med de fattige og undertrykte i tsarens Russland og den norske grunnlovens tale- og trykkefrihetsbestemmelser dyp og hellig, og politiaksjonen i Vardø ble oppfattet som et direkte angrep på Norges, bare omlag ett år gamle, nasjonale frihet. Det ville man ikke finne seg i, og Egede-Nissen gikk til privat rettssak mot regjering, politi og påtalemyndighet.

I Vardø Forhørsrett ble politiets beslagleggelse godkjent og heller ikke Egede-Nissens anke til neste rettsinstans, meddomsretten, førte fram. Med to mot en stemme ble beslagleggelsen godkjent også der. Høyesteretts kjæremålsutvalg forkastet Egede-Nissens anke, men da saken i 1907 kom opp til fornyet behandling i Kristiania Lagmannsrett, og med de to russiske trykkerne som tiltalte, tok saken en vending som regjeringen og påtalemyndighetene nok ikke hadde regnet med. Lagretten svarte nemlig nei på spørsmålet om: "de skrifter som ble beslaglagt i Vardø inneholdt forhåndende eller opphissende uttalelser som kunne skade det fredelige forhold til Russland."

Utenriksminister Jørgen Løvland, som var hovedvitne i saken, hadde utvilsomt hatt mer enn en finger med i spillet som førte til politiaksjonen mot Finnmarken og de to russiske trykkerne 28. september 1906. De tiltaltes forsvarer, overretts sakfører Puntervold, hadde innkalt en rekke vitner, blant dem også Vinsentz Gaarder, som i sin forklaring opplyste at han kom til Vardø i 1906 med fullmakt fra russiske sosialdemokrater for å forhandle om opprettelsen av et trykkeri.

Den russiske avisa *Ruskoe Slovos* (Russiske ord) korrespondent i Kristiania, Abraham Kaaren, dekket rettssaken. Kaaren bekreftet forøvrig at Gaarder faktisk hadde offisiell status som representant for RSDRP, Russlands og Lenins sosialdemokratiske utenlandske forbund, ved å rapportere at "en herværende representant for det russiske sosialdemokrati, eksstudent ved Universitetet i Kharkov, Vinsents Gaarder møtte opp i rettssaken som vitne."

Hensikten med opprettelsen av forlaget Pomor var, forklarte Gaarder, å utgi russisk sosialdemokratisk litteratur. På spørsmål fra Puntervold om ikke denne litteraturen kunne trykkes i Russland, svarte Gaarder at noe kunne trykkes der og noe ikke, og da "vi gikk ut fra at det var trykkefrihet i Norge, passet det best å gjøre det i Vardø."

Finmarken skriver 5. februar 1907 at formålet med opprettelsen av et russisk trykkeri og forlaget Pomor var å forberede utgivelsen av en sosialdemokratisk avis for det nordlige Russland. Da det trakk ut med avisas start, kunne jo ikke de russiske typografer som var på plass i Vardø gå ledige. Løsningen viste seg å være setting og trykking av etterspurte og kjente revolusjonære skrifter, som kom til Vardø fra Sveits, Finland og Tyskland.

Smuglerruta Vardø-Arkhangelsk ble da også en viktig del i et verdensomspennende illegalt transsportnett. Fra trykkerier i hele Europa støttet propagandalitteraturen inn i Russland. Vardø var det viktigste illegale, direkte ledd mellom Skandinavia og Russland. Fordelene med Vardø var åpenbar: direkte regulær dampskipsforbindelse i sommerhalvåret, anløp av den russiske pomorflåten, og en radikal arbeiderbevegelse med tyngdepunkt i fiske og fiskematproduksjon og gruveindustri (Vardø, Hammerfest, Kirkenes).

I Kristiania Lagmannsrett forklarte den tiltalte russiske typografen Gratschoff at han i 1906 kom til Norge for å utgi en avis for de russiske fiskere og fiskeriarbeidere i

Vardø, etter oppdrag fra Russlands sosialdemokratiske parti. Da avisutgivelsen ble utsatt ble det vedtatt å gi ut brosjyrer på russisk. Forsvareren, overrettssakfører Puntervold, opplyste at de samme brosjyrer ble trykt og utgitt både i Frankrike, Sveits og Tyskland. Han presiserte også at oppropene fra Maxim Gorki, trykt i brosjyren "Der russische Wegweiser" og utgitt i Berlin, inneholdt langt kraftigere kost enn noen av brosjyrene trykt og utgitt i Vardø.

Et av de russiske vitner, medisinstudent Rebekka Rosenthal, sa blant annet at praktiseringen av russisk sensur var svært vilkårlig, avhengig av hvor en oppholdt seg i tsarens rike. I prosedyren presiserte overrettssakfører Puntervold at de to tiltalte, trykkerne Gratschoff og Gudkoff, aldri hadde lagt skjul på sin virksomhet. Den russiske avisa som de var kommet til Vardø for å utgi, var nå kommet ut med sitt første nummer under navnet Murman (politisk næringsavis for Murmansk og Kvitsjøområdet). Når myndighetene hadde gått til aksjon mot forlaget Pomor og de russiske trykkerne, skyldtes det borgerlige avisers, ikke minst Adresseavisas, tåpelige skrivelser om et "hemmelig trykkeri". Det fredelige forholdet til Russland er ikke satt i fare, hevdet Puntervold, og viste til den såkalte Königsberg-prosessen, som hadde ført til at alle revolusjonære russiske skrifter som var blitt beslaglagt der, ved dom ble frigitt.

Frifinnelsen av de russiske trykkerne og frigivelsen av de beslaglagte trykksakene ble av Finnmarken kommentert som en seier for trykkefriheten. Arbeiderpartiets hovedorgan Sosial- Demokraten kalte frifinnelsen, som ifølge avisa kom på tross av lagmannens rettsbelæring, en seier for sosialdemokratisk kamp for trykkefrihet og selvstendighet.

"Politiaksjonen i Vardø var et angrep på grunnlovens bestemmelse om trykkefrihet, som sosialdemokratiet fralegger seg ethvert ansvar for. Ansvar har den mickelsenske regjering som ved hver anledning går den russiske tsars reaksjonære ærend og frivillig forringer verdien av den nyvundne norske selvstendighet," konstaterte Sosial-Demokraten. Dagbladet jublet over seieren, mens Aftenposten og Verdens Gang krevde utvisning av de russiske trykkere.

Til de frikjente trykkerne og deres forsvarer kom det inn lykkeønskningstelegrammer fra ulike hold, også fra avisredaktører i Høyres aviser. For utenriksminister Løvland, hans vitneforklaring ble avgitt for lukkede dører, var frifinnelsen en dom som ikke kunne appelleres fordi skyldspørsmålet nå var endelig avgjort.

Adam Egede-Nissen

Adam Egede-Nissen var en av Finnmarkens stiftere, og redaktør 1905-06 og ansvarlig utgiver 1906-11, var frifinnelsen en klar seier. I vel ett år hadde han kjempet for frigivelse av de beslaglagte trykksaker i Finnmarken og i det russiske forlaget Pomor, og for han var frifinnelsen en klar seier. Nå kunne Vardøs "røde postmester" igjen bruke en del av sin arbeidskraft til å videreutvikle avisa og til fortsatt illegalt arbeid.

Adam Egede-Nissen (1868-1953) kom til Vardø 1897 og når han ikke satt på Stortinget var han byens postmester, fram til han i 1911 overtok samme embete i sin fødeby Stavanger. I 1900 ble han av Finnmark Venstre nominert og valgt til stortingsmann for byene i fylket. Da han 1903 igjen ble finnmarkbyenes representant, skjedd det under sterk Venstre-motstand. En motstand som nok hadde sin årsak i at

mange mente Egede-Nissen var sosialist, ikke Venstre-mann, men valgt ble han fordi fiskerne og arbeiderne sluttet opp om ham.

Fra sitt første år på Stortinget (1901) ble Egede-Nissen, som det sterkt engasjerte samfunnsmenneske han i bunn og grunn var, omtalt som talsmann for arbeiderbevegelsen. APs tidsskrift *Det tyvende århundrede* skriver i en av sine utgaver 1902, at han ved enhver anledning har slått til lyd for arbeidernes interesser og "på en så fin og likefrem maate, som det aldrig tidligere er blitt gjort i Norges Storting". Tidsskriftet presiserer at han ganske snart ble anerkjent som arbeiderbevegelsens representant og avslutter med at "Norges arbeidere vil huske Egede-Nissen fra den dag han sto alene og forsvarede arbeidsløses sak. Vi hilser ham som en av vaare uten hensyn til hvad navn hans parti bærer."

I sin andre stortingsperiode innledet Egede-Nissen et tett samarbeid med APs representanter fra Troms og Nordland, og da spørsmålet om kongedømme eller republikk ble aktuelt sto han på barrikadene for republikk. At det ble klart flertall for republikk i Vardø (222 mot 166) skyldes utvilsomt Egede-Nissens sterke engasjement mot kongedømme.

I 1906 ble Egede-Nissen Arbeiderpartiets stortingsrepresentant for byene i Finmark. Når det ikke skjedde tidligere, skyldes det ifølge ham selv "at han ikke ønsket å forlate Venstre før unionen med Sverige var oppløst."

Som redaktør og ansvarlig utgiver av *Finmarken* ble Egede-Nissen en sentral person i den illegale virksomhet som avisa ble en del av i 1903 og utover. Men hovedårsaken til at den "røde postmester" ble en av ildsjelene bak stiftelsen av "Finmarken" var sannsynligvis hans brennende ønske om å komme på Stortinget, ikke drømmen om revolusjonær virksomhet.

Hans egen opplysning ("Ett liv i strid") om at han, året før planene om Vardø som illegalt senter skulle realiseres, gjorde et mislykket forsøk på å bli forflyttet til et særligere embete, kan tyde på det. Egede-Nissens begrunnelse for at han ville bort fra Vardø i 1902 var "En svinaktig kald og sen vår og en riktig dårlig sommer" og at hans datter Gerd var plaget av øreverk. Akseptable grunner for å bli forflyttet til varmere strøk.

Av ukjente årsaker fikk han ikke det ledige postmesterembete, men hans planer om å forlate Vardø året før Vinsentz Gaarder, etter avtalen i København 1901, skulle komme nordover, reiser spørsmålet: Hvem skulle da ha møtt Gaarder sommeren 1903 for sammen med ham realisere planen om Vardø som illegalt smuglersenter for Russlands sosialdemokratiske undergrunnsbevegelse?

Egede-Nissen var en stor beundrer av Sovjetunionen, av Lenin og Stalin. På Arbeiderpartiets landsmøte 1918 hevdet han, i polemikk med de som hevdet av Sovjet-Russland var en diktaturstat, at det "Nye Russland fra øverst til nederst bygger på folkestyret." Maktskiftet 1924 kommenterte han med at Lenins død "fylte en hel verden med sorg" men "da sto Stalin ferdig til å fylle hans plass." (Ett liv i strid)

I 1937 da Egede-Nissen var formann i NKP ble et utvalg av hans brev, under tittelen "Hos Lenin for tyve år siden" utgitt av det kommunistiske Internasjonalt Arbeiderforlag, med begrunnelsen at kamerat Egede-Nissen er den nordmann som har hatt den beste kontakt med den revolusjonære bevegelse i Russland allerede fra begynnelsen av dette århundrede, og Egede-Nissen presiserer i et forord til heftet at han brente etter å komme til Russland da jeg hørte om den revolusjonære bevegelses

vekst og dens endelige gjennombrudd. I Efterordet skriver Egede-Nissen at han var lykkelig over at han kunne si til de fortvilede og vaklende og ikke minst til forbitrede motstandere:

"Jeg har vært i Petrograd, jeg har talt med Lenin og jeg kan forsikre dere at revolusjonens storverk faller aldri. Det vokser bare og blir sterkere og sterkere.

Oktoberevolusjonen har gitt det russiske folk det høyeste demokrati og den største lykke som den seirende sosialismen kan gi menneskene. Disse nye menneskerettigheter som det russiske folk har tilkjempet seg under ledelse av bolsjevikene, av Lenins og Stalins parti, er blitt det lysende fyrtårn for alle jordens folk. Disse nye menneskerettigheter som sosialismen gir er fast forankret i den Stalinske grunnlov."

Mens hans kampfelle i den illegale virksomheten, Vincentz Gaarder, etter fem slitsomme år som småbruker under bolsjevistisk styre, karakteriserte Sovjet som "nødens og dødens land."

Som Arbeiderpartiets eneste medlem av Stortingets militærkomité (1906-12) var det Egede-Nissens oppgave, i tale og skrift, å forsvare Arbeiderpartiets antimilitære synspunkt, og det gjorde han ifølge datidens vurderinger på en fremragende måte. Med sitt skarpe vidd, sine sjeldne talegaver og ikke minst de kunnskaper i militære spørsmål han hadde skaffet seg, var han både fryktet og dels hatet av tingets forsvarsvenner.

Vincentz Gaarder

Ifølge Martin Nag (1983) er Vincentz Gaarder (1874 – 1945) en av de mest fantastiske skjebner i moderne norsk arbeiderbevegelses historie. Sannsynligvis er han den eneste nordmann som i et sovjetisk leksikon omtales som deltaker i den russiske revolusjonære bevegelse før 1905. Ifølge leksikonet ble han arrestert og fengslet i mai 1899, men friggitt i 1900.

I "Fem år i nødens og dødens land", et lite skrift på 40 sider, har Gaarder gitt leseren et interessant og verdifullt bidrag til å forstå bakgrunnen for den russiske revolusjonen og sin deltakelse i den som konspirativ litteratursmugler Norge-Russland. Her forteller han også om årsaken til at han forlot Norge og dro østover 1907. Etter et tiårig opphold i finsk Karelen dro Gaarder 1917 til Svartehavskysten, hvor han forsøkte å livnære seg som småbruker. Etter fem slitsomme år måtte han gi opp den muligheten, og i 1923 var han tilbake i Norge. Om sitt forhold til sovjetregjeringen i disse åra (1917-22) skrev Gaarder i et brev til journalist Oscar Pedersen:

"Jeg var ikke monarkist, jeg var ikke kontrarevolusjonær, men jeg var imot voldshandlinger, drap og alslags røveri. Jeg ville ikke være bolsjevikisk "folkekommissær", jeg var ikke kommunist. Jeg ville se Russland styrt av ett eller flere folkevalgte parlamenter, jeg ville at sosialismen, som i tanke og handling mere og mere vinner verden for sig, skulde gjennomføres paa en rettfærdig maate til hele folkets og ikke de faa kommunisters gavn. Derfor slet jeg i Russland, i mit ansigts sved, i nød og elendighet, men sammen med de 150 millioner stakkars russere, ikke med de 400.000 russiske kommunister."

Gaarder, som i følge Martin Nag var etlet til å bli en norsk Leninskikkelse, endte som småbruker i Ås. Det er noe fascinerende ved denne "anti" utvikling. I stedet for å bli en ledende tillitsmann i Det Norske Arbeiderparti eller statsråd i en arbeiderregjering, valgte Gaarder å selge produkter fra eget bruk, gulrøtter, agurker, egg, på selve Youngstorget.

Det har ikke vært mulig å fastslå med sikkerhet hvor Gaarder oppholdt seg i tidsrommet 1900-1903 da han første gang kom til Vardø for å organisere den illegale transportvei til Russland.

I 1903-04 var Gaarder utenriksmedarbeider i Sosial-Demokraten, og i 1905 startet han sammen med Torgeir Vrå arbeiderpartiavisa Fremtiden i Drammen og ble dens første forretningsfører. Da han i 1907 forlot Norge var årsaken at myndighetene, først i Danmark og deretter i Norge, hadde nektet russiske sosialdemokrater å avvikle sin partikongress i de respektive lands hovedsteder. Søknaden om å avvikle kongressen i Kristiania var formidlet gjennom Gaarder og Egede-Nissen.

"Jeg ble så harm på denne frihetshumbugen at jeg i 1907 dro østover, foreløbig til Finland," var Gaarders begrunnelse for avreisen. I Kellomäki på det karelske neset åpnet Gaarder et bakeri, og her ble han til 1917, da han og familien like før februar-revolusjonen flyttet til en liten russisk by ved Svartehavet.

Vincentzs far, Louis Gaarder, latin og gresklærer ved den høyere skole i Fredrikshald, dro i mai 1875 til Russland, som stipendiat ved universitetet i St. Petersburg for å studere russisk og utdanne seg til lærer. Da Louis Gaarder hadde tatt eksamen i juni 1876 flyttet resten av familien, kona, sjuårige Anna og toårige Vincentz til ham. Etter to år flyttet familien til en mindre by, Urjupinak, og noen år seinere til en større by, Backmutt, hvor Louis Gaarder døde bare 47 år gammel. Vincentz var da nesten 13 år. Opplysningene om familiens situasjon etter farens død er sparsomme. Vi vet imidlertid at enka Mathilde og de to barna flyttet til Kharkov, der Vincentz begynte på gymnaset. I sin selvbiografi opplyser han blant annet at han tok artium ved gymnaset i Kharkov i 1894 og samme år ble immatrikulert som student fil. ved Kharkov universitet, der han fram til 1897 hovedsaklig studerte historie.

I 1895 giftet han seg med Helene, født Tajlgajev og ifølge Vincentzs opplysninger av russisk adelig familie. To år seinere flytter ekteparet til St. Petersburg, hvor Vincentz straks blir med i sosialdemokratisk illegal politisk virksomhet. Tre år seinere, i april 1898, ble han arrestert for trykking og utbredelse av det første trykte russiske 1. mai opprop. Etter ni måneders varetektsfengsling, med 6 måneder i enmannscelle i Peter-Paul festningen, ble dommen, undertegnet av Nicolaj II, tre års forvisning til egner uten "industrivirksomhet" med ukentlig meldeplikt til politiet. Etter et års opphold i Poltava ble han utvist og kom til Norge via Tyskland i 1900.

Gaarders opplysninger stemmer ikke helt med opplysningene i det russiske leksikonet Nag henviser til. Ifølge leksikonet kom ikke Gaarder til Norge før i 1901, høyst sannsynlig like før Arbeiderkongressen i 1901.

Familien Nygaard

Trygve Nygaard ble i 1907, av sin far tollkontrollør Ingebrigt Nygaard, innsatt som delansvarlig utgiver av Finmarken. Tollkontrollør Nygaard, som nå var eneeier av boktrykkeriet som eide og trykket avisa, hadde i samråd med familien besluttet at Trygve, familiens yngste, med tiden skulle overta hele familiebedriften. Som første ledd i familiens framtidsplan ble det inngått en avtale med Adam Egede-Nissen, om at han inntil videre, sammen med Trygve, skulle stå som ansvarlig utgiver av Finmarken. Som diversearbeider i trykkeriet og elev ved byens ettårige tekniske aftensskole, startet så Trygve Nygaard sin utdanning som boktrykkerileder.

Neste ledd i Trygve Nygaards faglige utdanning var "Fagskolen for settere og trykkere" og praksis på det dengang godt kjente Thømtes Kunst- og Boktrykkeri i Kristiania. Da han i 1911 igjen var på plass i Vardø, overførte faren halvparten av bedriftens aksjekapital til Trygve, som foruten sin virksomhet i boktrykkeriet nå også ble avisas utgiver og redaktør.

I den grad hans arbeide tillot det, både det legale og det illegale, søkte Trygve Nygaard etter nye muligheter til videreutdanning som boktrykker, bokbinder, setter og trykker. På reiser i Skandinavia og det øvrige Europa frekventerte han fagskoler o.l. Da første verdenskrig brøt ut i 1914, var han i Berlin men ble umiddelbart utvist og transportert til Danmark. Vel hjemme i Vardø var han igjen aktivt med i familiebedriftens legale og illegale virksomhet. I 1917 måtte så Trygve Nygaard, etter politisk forfølgelse og venners råd, emigrere til Russland.

I en promemoria til en sovjetisk ambassadefunksjonær (Kamerat Arbramov) har Nygaard skildret den strabasiøse reisen til Murmansk og Petrograd, og den nesten like farefulle og strabasiøse hjemfarten til Vardø. En reise han tok fatt på etter anmodning fra Egede-Nissen, som besøkte Petrograd like etter revolusjonen. Vel hjemme i Vardø var Nygaard, etter anmodning av Egede-Nissen, straks i full virksomhet både med sitt offisielle arbeid i boktrykkeriet og i bedriftens illegale virksomhet.

Nygaard legger ikke skjul på at den illegale virksomheten skjedde i kontakt med og ble ledet av Komintern, og at han var dens representant i Vardø. Da han i juli 1920 av venner ble anmodet om å arbeide som konsulent for det handelskontor Sovjetsamveldet hadde til hensikt å opprette i Vardø, fant han det naturlig å akseptere anmodningen.

En av hans første oppgaver i det sovjetrussiske handelskontoret, *Moragenstvo*, var å stå til disposisjon for Maxim Maximovitj Litvinov (utenriksminister 1930-39, Washington-ambassadør 1941-43 og viseutenriksminister 1945-46) som ledet de ekstraordinære handelsforhandlingene med Norge i 1920-åra. Forhandlingene førte ikke til noen avtale, men var likevel var nyttige, konstaterte konsulent Nygaard.

Som konsulent var Nygaard også virksom i arbeidet med transporten av kull fra Amerika og Europa til Nord-Russland, en transitteksport som nok ikke var helt lovlig, men nyttig for Murmansk og Arkhangelsk befolkning. Andre deltakere i kulltransporten var kjøpmann Anton Jensen og Vardø Arbeiderpartis formann, stortingsmann Jon Andrå, som begge tapte penger på den illegale kulleksporten.

Eier og redaktør

Fra oppdagelsessjefen i Kristiania fikk kommandanten på festninga, som lokal sjef for etterretninga i Vardø, engang 1918-19 forespørsel om en tollbetjent som hadde talt med begeistring om at revolusjonens fakkell hadde begynt å brenne over hele verden. For kommandant Holter, som hadde agenter både på posthuset, telegrafene og tollstasjonen, var det ikke noe problem å konstatere at det var Finnmarkens daværende eier og redaktør, Ingebrigt Nygaard, som var den mistenkte tollkontrollør.

Ingebrigt Nygaard (1860-1934) var født i Bogen i Nordland. Ved forrige århundreskifte har han grenseoppsynsman i Sør-Varanger, og på sine ferder i grenseområdet kom han over malmleiene som ble grunnlaget for A/S Sydvaranger. Fortjenesten på salget av rettighetene til malmfeltet investerte Nygaard i Finmarken. Da han kom til Vardø som tollkontrollør i 1907, overtok han etter hvert hele

aksjekapitalen. Fra 1913 til 1919, da han solgte boktrykkeriet og Finmarken til Vardø Arbeiderparti, var Ingebrigt Nygaard både avisas eier og ansvarlige redaktør.

I 1920 ble tolloppsynsmann Nygaard forflyttet til Kristiania fordi myndighetene mente hans begeistring for den russiske revolusjon gjorde ham til en sikkerhetsrisiko.

Nygaard var glødende avholdsmann, sosialist og antimilitarist, men også sterkt religiøs, noe som artikler, dagboknotater og dette brevet til partivennen Ellisif Wessel, skrevet under ett av hans mange fengselsopphold, tydelig viser:

"Det er mitt hjertes inderste overbevisning at krig er mord og at en verden uten soldater er en verden uten krig. I aartier har nu verden kaprustet. Katastrofen maatte komme og den kom i den endnu rasende verdenskrig. Vad har det bragt? Nød og jammer overalt, i de krigsførende som i de nøytrale lande. Verdens mægtige har ved hjælp av kapitalen og militarismen saad krig. De vil høste anarki. Ve den stat som bygger på blod. Hevnen hører herren til. Kan De forundre Dem over at jeg er blitt fredsvenn og antimilitarist? Min eldste søn forlot landet da han lærte den militære humbug at kjende. Min næst eldste søn ble myrdet som fredelig sjømand i Nordsjøen av en djevelsk mine eller torpedo. Min tredje søn måtte forlate landet da han fikk valget mellem enten aa forsværge sin antimilitaristiske tro og fredsvilje eller gå i fængsel på ubestemt tid. Min fjerde søn er dømt antimilitarist." (Vadsø kretsfængsel, 13.3.1918)

Brevet forteller oss at det kristne budskapet var en viktig del av I. Nygaards tankeverden. For ham var kommunisme egentlig å virkeliggjøre Kristi lære.

Vardøsak to

I 1920 opprettet Sovjetunionen handelskontoret Moragenstvo som Trygve Nygaard, etter egne opplysninger, var knyttet til som konsulent. Liknende kontorer, av overvåkinga kalt Etab, ble samtidig opprettet på mange steder i flere land. Ifølge norsk overvåking hadde Vardø Etab og Narvik Etab også en illegal oppgave – å transportere personer og skriftlig propaganda-materiell mellom Vardø og Murmansk. I Norge var Sovjets ambassadør Aleksandra Kollontaj sjef for handelskontorene, eventuelt også for Vardø og Narvik Etab.

Finnmarkens redaktør Richard Bodin skal under sitt første opphold i Petrograd i 1920 ha fått i oppdrag å lede Vardø Etab. Tilbake i Vardø skal han ha innviet sin partifelle, forlags- og trykkerisjef i Finnmarkens Boktrykkeri, Trygve Nygaard, om oppdraget, og sammen skal så de to i lang tid ha ledet Etab illegale virksomhet med smugling av skrifter, dels trykt i Vardø og dels såkalt Leninpost fra Lenins oppholdssted i Vest-Europa. Transporten ble som før revolusjonen (1903-11) utført av norske og russiske fiskefartøyer.

Finske kommunister og sosialdemokrater, som etter borgerkrigen ble forfulgt av de "hvite" seierherrene, brukte flittig denne fluktruta, som sannsynligvis ikke var mer hemmelig enn den Adam Egede-Nissen og Vincentz Gaarder startet 1903, og det endte da også med en ny Vardø-sak og full frifinnelse etter to beslagleggelser av "illegale" trykksaker.

I begynnelsen av 1920 beslagla politiet i Vardø, hos redaktør Bodin, flere kilo aviser og litteratur adressert til DNA i Kristiania, og i slutten av året beslagla tollere, ombord i en russisk fiskebåt som søkte nødhavn i Vardø, store mengder politisk litteratur, adressert dels til Sylvia Pankhurst og dels til Folkets Hus i Kristiania.

Aftenposten hadde 30.12.1920 en melding om at det på en russisk fiskeskøyte var beslaglagt bolsjevik-litteratur adressert til Folkets Hus i Kristiania og til den britiske kommunistleder Sylvia Pankhurst. Avisa forteller også at "mangfoldige ton

litteratur, trykt på engelsk, tysk og fransk er, etter å ha passert Vardø, sendt sydover, og paa tolboden ligger store partier, som er kommet efter importforbudet.” Sosial-Demokraten skriver, 29.12.1920:

”Politiet vet meget godt hvor det kan få alle opplysninger som det ønsker om den russiske litteratur, som er fra Kristiania. Det kan henvende sig til det norske arbeiderpartis kontor, som ikke akter å gjøre noen hemmelighet av sin virksomhet med litteraturutdeling fra Russland. Det norske arbeiderparti akter selvfølgelig å fortsette dette sitt opplysningsarbeid. Det er en av partiets fremste oppgaver at sprede i videst mulig utstrækning sandfærdige oplysninger om Russland. Blir det lagt hindringer iveien, vel, så må disse hindringer overvindes.”

Avisa presiserer at Justisdepartementet vet at det til DNA er ankommet store partier russisk litteratur som er blitt videresendt til norske og svenske partifeller. Endel er også postsendt til utenlandske sosialister og borgerlige politikere som har bedt om å få tilsendt russisk litteratur. Etter at partiets formann, Kyrre Grepp, hadde erklært at det Sosial-Demokraten hadde skrevet om saken var korrekt, ble det reist rettssak mot Grepp, men ikke mot Nygaard og Bodin. Det endte som nevnt ovenfor med full frifinnelse og beskjed fra Justisdepartementet om at beslagleggelsen i Vardø var opphevet:

VAARE MYNDIGHETER ER IDIOTISKE

de beslaglegger bolsjeviklitteratur som blir trykt i Russland. Man kan derfor ikke importere masser av den.

VARDØ ARBEIDERPARTI ER KLOKERE

det importerer kun et eneste eksemplar av hver ny utgave av russisk litteratur, oversetter disse og utgir dem i tusener av eksemplarer.

”HVA ER BOLSJEVISMEN?”

er også forbudt russisk litteratur, men den er nu utkommet på norsk og bør leses av alle. Den faaes i vaart blads ekspedisjon for kun 50 øre.

Forhandlere 20 pct.

Vardø Arbeiderpartis forlag.

(Annonse i Finmarken 11. mai 1921)

Frifinnelsen forhindret imidlertid ikke overvåkinga og andre fra fortsatt å stemple Nygaard og Bodin som revolusjonære Komintern-agenter og potensielle landsforrædere. At de var revolusjonære var ingen hemmelighet. Nygaard hadde til og med deltatt aktivt i Petrograds bolsjevikopprør 1917. I det tidligere nevnte memorandum (21.10.1966) opplyser han blant annet at under ”oktober revolusjonen hadde jeg den store lykke i tre døgn å være med i en gruppe av revolusjonære på Petrograds gater”.

Årsaken til at han 1917, etter venners og familieråd, emigrerte til Russland, var at den politiske kamp mellom arbeiderklassen på den ene side og arbeidsgiverne og rettsapparatet på den andre side, tilspisset seg. ”For meg ble forholdene hver dag mer og mer vanskelig. Det haglet med anklagelser og tiltaler mot min avis [Finmarken] og mitt partis [Vardø Arbeiderparti] ledelse så vel som min familie mente det ville være riktigst av meg å komme meg over grensen til Russland. Der hadde man allerede hatt

det første sammenstøt etter 1905. Om jeg ble hjemme visste vi jo på forhånd hvordan det ble med meg,” skriver Trygve Nygaard. Hans far hevdet, i et av sine mange fengselsbrev, at Trygve av rettsvesenet var truet med at han ville bli fengslet, om han ikke avsluttet sin antimilitære virksomhet.

Avisa Murman

I juni 1909, omkring en måned før dommen i Vardøsak 1 var avsagt, var avisa Murman ute med sitt første nummer, som den første og eneste russiskspråklige avis utgitt i Norge. Den ble trykket i Finmarkens trykkeri og i løpet av tre år kom det ut i alt femten nummer. Ansvarlig utgiver og redaktør var, under tre-fire ulike dekknavn (Gudkov, Michailov og Stephanov) Nicolaj Sjevelkin, polsk emigrant fra Riga, mest kjent under dekknavnet ”Fischer”.

På det russiske sosialdemokratiske arbeiderpartis tredje kongress i London 1905 hadde Sjevelkin, av Lenins kone Krupskaja, fått i oppdrag å skaffe typografer og typografisk utstyr, utgi en avis og å organisere transport av litteratur Vardø-Arkhangels.

Murman, som bare kom ut i sommermånedene, hadde den samme førstesideparole som Finmarken ett år tidligere hadde tatt i bruk: ”Arbeidere i alle land Forenen Eder” og så som sin hovedoppgave å dekke den murmanske og arkhangelske kystbefolkningens behov for nødvendig samfunnsorientering.

Redaksjonelt var Murman først og fremst opptatt av den økonomiske situasjonen i sitt viktigste dekningsområde, Nord-Russland, som i århundreder hadde vært en av de mest tilbakeliggende deler av tsarens Russland. Utviklingen av fiskerinæringen i området spilte i denne sammenheng en stor rolle, og Murman gjorde sine lesere grundig kjent med utviklingen i norsk fiskerinæring. De samfunnspolitiske forhold i Finnmark, norsk kommuneforvaltning og den politiske betydning Sør-Varanger hadde som grenseområde, ble viet stor oppmerksomhet og det manglet ikke på rosende omtale.

”I Norge er ikke folket øvrighetens tjenere, men øvrigheten er folkets tjenere”, opplyser avisa blant annet i en artikkel om de politiske forhold i Norge. Egede-Nissens artikler og taler ble ofte gjengitt i Murman, og da den første Vardø-saken endte med full seier, var Murmans kommentar: ”Dette første skritt av internasjonal hjelp til det russiske sosialdemokrati vil vi aldri glemme.”

Murman så det imidlertid som sin hovedoppgave å beskrive fattigdommen i Nord-Russland og å bekjempe tsarsystemet. Det kom blant annet flere artikler om Dumaens (Russlands parlament) kamp for å hevde de demokratiske rettigheter tsaren hadde gått med på etter oppstanden i 1905, og tsarstyrets undertrykking av presse- og forsamlingsfriheten. Avisa så det også som en viktig oppgave å oppfordre arbeiderne til å danne fagforeninger. Da det 1909 ble stiftet en russisk fagforening i Vardø, skjedde det etter redaksjonell kritikk av de russiske arbeidernes villkår: ”De bor i skitne, overfylte boliger, fulle av parasitter [...] De er dårlig kledd og har lav arbeidslønn [...] Arbeidsdagen er over 12 timer og de er fullstendig uorganiserte, har ingen foreninger eller møter.” Da denne kritiske artikkel også ble trykt i Finmarken, førte det til en voldsom og langvarig avisdebatt og til stiftelse av en norsk-russisk fagforening.

Senhøsten 1909 kom det femtende og siste nummer av Murman, og to år seinere, i 1911, forlot Sjevelkin, og nesten hele forlaget Pomor, redaksjonen i Vardø og bosatte seg som kolonister på Kildinhalvøya utenfor Murmansk. Herfra fortsatte de sin smuglingsvirksomhet. Fram til 1914-15 dro tre av kolonistene, med seilbåt, ofte til Vardø for å hente sosialistisk litteratur for videre transport til Arkhangelsk. I 1911 forlot også Adam Egede-Nissen Vardø for å bli postmester i sin fødeby Stavanger.

Medarbeidere

Nikolaj Sjevelkin, polsk bolsjevik, kom direkte fra London til Vardø i 1905. I London hadde Sjevelkin deltatt på det russiske sosialdemokratiske arbeiderpartis tredje kongress, og i Vardø innledet han straks et nært samarbeid med Finnmarkens redaktør, Adam Egede-Nissen. På kongressen i London hadde han av Lenin fått i oppdrag å organisere trykking og transport av litteratur fra Vardø til Arkhangelsk. I 1906 opprettet Sjevelkin forlaget Pomor og i 1907 den russisk-språklige avisa Murman.

Sjevelkin hadde flere russiske medarbeidere, de fleste med dekknavn; selv opererte han hele tiden under dekknavnet "ingeniør Fischer". Egede-Nissen nevner i sine memoarer to medarbeidere til Sjevelkin, typografen Lisiskin samt korrekturleser V. F. Gratsjev [Gratschoff] som var en av de tiltalte i den første Vardø-saken. Sammen med Egede-Nissen og Aleksander Kutsjin dannet Sjevelkin den hemmelige gruppa Ryba [Fisk] som organiserte og ledet smuglingen av sosialistisk litteratur til Nord-Russland.

Aleksander Kutsjin kom til Vardø i 1906 og ble straks knyttet til Pomor, Sjevelkin, Egede-Nissen og Nygaard-familien. Som student hadde Kutsjin studert norsk, og under sin tid i Vardø produserte han en "Liten russisk-norsk ordbok" på 4000 ord som ble utgitt av Pomor i et opplag på 500. Etter et kort opphold i Arkhangelsk 1907, kom han til Bergen for å studere oseanografi. Som oseanograf deltok Kutsjin, som eneste russer, i Roald Amundsens ekspedisjon med Fram til sydpolen 1910-11. Sommeren 1912 mønstret han på en russisk ekspedisjon til Svalbard og Østisen. Ved årskiftet 1912-13, da Kutsjin bare var 25 år gammel, kom det melding om at ekspedisjonen var sporløst forsvunnet.

Aleksandr Sjljapnikov

Ved utbruddet av den første verdenskrig 1914 ble forbindelsen mellom Russland og undergrunnbevegelsens transportnett brutt. Arkhangelsk var, etter at Svartehavs- og Østersjøhavnene ble stengt, den eneste som var åpen for trafikk, noe som førte til at Norge, og i særlig grad Vardø kom til å spille en viktig rolle i undergrunnbevegelsens strategi.

Lenins nære venn og medarbeider, Aleksandr Sjljapnikov, ble nå Sentralkommiteens spesielle ombud i Skandinavia. Hans samboer, Aleksandra Kollontaj, var allerede plassert i Oslo, og nå kunne Aleksandr flytte etter.

I august 1916 kom Sjljapnikov, etter oppdrag fra Lenin, til Vardø for å sondere situasjonen "på stedet" og for å ordne kontakter på begge sider av grensen. Etter at Sjevelkin og alle hans medarbeidere i forlaget Pomor hadde forlatt Vardø, var det oppstått problemer med transporten, og Sjljapnikovs hovedoppgave var å reorganisere transporten av litteratur og post fra Vardø til Russland. Sjljapnikov rapporterte at han trodde det var mulig å gjenoppta den gamle smuglingen fra Vardø på sommertid.

Vintertransporten kunne muligens løses ved bruk av rein med slede, eller rett og slett passere grensen på ski.

På sensommeren eller høsten 1915 var Sjljapnikov på rekognisering nordover med jernbanen til Narvik og med hurtigruta til Vardø, og i en rapport til Lenin uttaler han seg meget begeistret om Vardø. Aleksandr, som han vanligvis kalles, er meget imponert over Vardøs sterke sosialdemokratiske organisasjon og byens høye materielle standard, og han drar vemodige sammenlikninger mellom Vardø og liknende russiske småbyer i nord. Det overrasker ham at en liten by ved Ishavet har både kino og bibliotek, er elektrisk opplyst og har vannposter i gatene. Hans sammenlikninger mellom Vardø og byer i Nord Russland, på samme størrelse, er helt ut til finnmark-byens fordel. Etter å ha rapportert om et tidsskriftlager hos Trygve Nygaard, får han et vennlig brev, datert 19. september 1916, fra Lenin/Krupskaja: "Kjære Aleksandr – Vi har mottatt ditt brev, der du forteller at transportarrangementene fungerer godt, og vi er ytterst glade for det. Hva angår litteraturen i Vardø, så forsøk å få tak i og ta vare på alt. Send oss årgangene av Proletaren og Fram (Vperjod). Vi kan også gjøre bruk av brosjyrene (de gamle fra 1906). Det er møyen verdt å sende dem til Russland nå da det er mulighet for transport i sin almindelighet," skriver Lenin, og takker Sjljapnikov for at transporten fungerer så godt. (Oversatt til norsk av Pirjo Saariniemi)

Sjljapnikov kalte seg iblant for Belenin, en kombinasjon av Lenin og B for bolsjevik, men vanligvis ble han kalt Aleksandr. Ifølge mange kilder var han en av få bolsjevikere som deltok i februar-revolusjonen og mange mente han var mer syndikalist enn bolsjevik.

Etter oktober-revolusjonen ble Sjljapnikov arbeidsminister i bolsjevikenes første regjering, men det ble snart betydelig uenighet mellom ham og Lenin og seinere også med Stalin. Som formann i det mektige metallarbeiderforbundet, og som leder for arbeideropposisjonen, som også Kollontaj tilhørte, forfektet han i 1920-åra syndikalistiske synspunkter. I slutten av trettiåra ble han fratatt sitt partimedlemskap og arrestert. Han døde i en fangeleir under den annen verdenskrig.

Ellisif Wessel var Sjljanikovs norske kontakt i Sør-Varanger. Ellisif Wessel var også aktivt med i oppbygginga av forlaget Pomor og en meget produktiv skribent i Finmarken. For Pomor oversatte hun blant annet Lenins "Klasse mot klasse" som for øvrig i 1915 ble oversatt fra norsk til samisk av forfatteren Matti Aikios søstersønn, Erik Eriksen Erke fra Polmak.

Kathrine Bugge

"I 1899 kom ei uvanlig samfunnsengasjert kvinne, den da 22 år gamle Kathrine Bugge til Vardø," skriver redaktør Bjørn Hildonen i en av Finnmarkens jubileumsutgaver 1999. Kathrine var ansatt som lærerinne ved byens middelskole, og hennes sosiale interesse førte til at hun ganske raskt kom i kontakt med Vardøs vensterradikale miljø og med liv og lyst gikk inn for å skaffe midler til en radikal avis. Protokoll fra Finmarkens stiftelsemøte 16. april 1899 forteller at hun var en av stifterne.

I 1906 flyttet Kathrine sammen med sin mann Thoralf Bugge til Sør-Varanger, hvor hun ble frontfigur i fagforeningen Nordens Klippe, kjent for den meget omtalte faneinnskriften: "Ned med tronen, alteret og pengevædet."

Kathrine Bugge var også en kort periode redaktør av AP-avisa Folkets Frihet, Kirkenes, og det er ikke usannsynlig at hun redigerte Finnmarken under Adam Egede-Nissens stortingsperiode 1905. Utvilsom er det i alle fall at Kathrine Bugge var den første kvinne på redaktørkrakken i en AP-avis.

Falsk våpenalarm

Sommeren 1920 gikk det rykter i Vardø om at store mengder våpen og ammunisjon var lagret på ulike steder i Øst-Finnmark, og da det på enkelte hold i Finnmark etter den russiske revolusjonen 1917 var blitt agitert, direkte eller indirekte, for en nord-norsk rådsrepublikk, fryktet både sentrale myndigheter i Kristiania og enkelte kretser i Finnmark, at revolusjonen var like om hjørnet.

Det var farlige tider, bolsjevikene hadde bare noen måneder tidligere jaget de vestallierte styrker ut av Murmansk, og byens politimester, som fryktet et norsk-russisk bolsjevik-kupp, bestemte seg for å avsløre de bolsjevikiske våpenlagre i sitt embetsområde.

I politimester Kobros aksjonsplan for avsløring og beslagleggelse av ”innsmuglede” våpen skulle marinens oppsynsskip Farm spille hovedrollen. Skipet som vaktet Norges grense mot nordaust, var innom Vardø for kjelesjau, men på politimesterens initiativ, og til stor sorg for mannskapene som hadde sett fram til en lang landpermisjon, ble kjelesjauen avblåst.

I spissen for mannskapene på Vardøhus Festning og byens politistyrke marsjerte politimesteren ned til kaia og ombord i Farm, og før skipet satte kursen mot Persfjord, hvor politimesteren, ifølge ryktene, hadde oppsnappet at det skulle være våpenlagre, var det hemmelige drøftinger i offisersmessa.

Det ble sein natt før Farm, med slukkøret befal og rasende og trette menige som ikke forsto noe av dette tuller, kom tilbake til Vardø. Til tross for at alle høy- og torvsåter var endevendt, alle høy- og torvsjåer tømt og gulvene revet opp, ble det ikke funnet et eneste våpen i Persfjord. Men politimesteren ga seg ikke. I nye hemmelig planer mellom ham, marinesjefen og festningens kommandant ble videre undersøkelser av øyer og områder rundt Vardø planlagt. Et viktig ledd i aksjonsplanen var at mannskapet og offentligheten ikke skulle få kjennskap til hva som var på gang. To dager seinere kunne imidlertid Finnmarken presentere et utførlig referat fra de hemmelige sjefsmøtene ombord i Farm, levert av en motormann som gjennom et rør fra maskinrommet hadde avlyttet samtalene i offisersmessa. Avisen hevdet samtidig at historien om våpenlagrene enten var en diger skrøne eller en vond politimesterdrøm.

Det var imidlertid ikke bare politimesteren i Vardø som fryktet for et norsk/russisk bolsjevik-kupp. Etter den russiske revolusjonen og borgerkrigen i Finland var norske myndigheter, ikke minst i Øst-Finnmark, sterkt opptatt av revolusjonær smittefare. For å bekjempe denne trussel ble det iverksatt flere tiltak, blant annet stasjonering av et marineskip i Vardø, opprettelse av pålitelige ordensavdelinger og halvoffisielle hvitegarder.

Bolsjevikorgan

Vardø ble i 1920-30-åra fra borgerlige, aviser, partier og enkeltpersoner karakterisert som et bolsjevikisk rede. Høyreavisa Vardø-Posten kalte kollega Finnmarken for bolsjevikorgan, og sokneprest Grasmo skrev i "kallsboka" si i 1921 at "den bolsjevikiske tankegang har i aar funnet en gunstig jordbund her."

Bestyrer Marstrander ved middelskolen søkte avskjed i protest da sosialisten Jon Andrå ble ansatt som bestyrer av folkeskolen. Marstrander hevdet i sin avskjedssøknad at "Vardø er den av vort lands byer som maaske sterkest har git sin tilslutning til den nuværende russiske opfatning."

Utvilsomt en korrekt beskrivelse av den politiske situasjon i tjuårenes Vardø. I den lokale arbeiderbevegelse var det mange som så den russiske revolusjon som et varsel om at verdensrevolusjonen nærmet seg og at "Partiet måtte forberede seg" – som et aktivt medlem av lokalpartiet skrev til Martin Tranmæl. Brevskriveren presiserte at i Finnmark var situasjonen så kritisk at det var fare for opprør fra sultne og fortvilte arbeidere og fiskere. Med henvisning til borgerkrigen i Finland presiserte brevskriveren at "Den endelige avgjørelsen blir utkjempet med våbenmagt."

Finnmarken, redigert av den unge revolusjonære Richard Bodin, tolket Europas krise med økende arbeidsløshet som et varsel om det kapitalistiske samfunns nærstående sammenbrudd. Dannelsen av Vardø Kommunistiske Ungdomslag 1920 og redaktør Bodins klart revolusjonære klassesyn: "Vil arbeiderne ha frihet og rettferdighet må de gå til kamp for kommunismen og proletariats diktatur." (10. mars 1921) var imidlertid også et varsel om en forestående splittelse mellom moderate og revolusjonære, ikke bare i Vardø men i landsmålestokk.

Sentralt hadde AP godkjent Moskvatesene, og godkjent at partiet var en underavdeling av Komintern og dens ledelse i Moskva. Men selv om redaktør Bodin i Vardø og redaktør Tranmæl i Oslo ennå sto på samme linje i partistriden, var den langt fra over, og den ble ytterligere skjerpet da arbeidsgivernes organisasjon (NAF) krevde en lønnsreduksjon på over 50 prosent og LO varslet storstreik. De revolusjonære hadde ifølge Finnmarken en sterk tro på at en storstreik rettet mot "røverkapitalistenes politiske makt og profittbegjær" ville provosere fram revolusjonen. Vardø-Posten påsto (15.4.1921) at "bolsjevikene i Vardø" var kjøpt av "jødekompaniet" i Moskva til å være "forrædere mot eget land". Storstreiken ble imidlertid avblåst da LO og NAF ble enige om en lønnsreduksjon på 17%.

Språkbruken i byens to aviser avslører at klassekampen i det lille lokale samfunn nærmest kunne karakteriseres som en våpenløs borgerkrig. Andre tegn på skjerpet klassekamp var at marineskipet Heimdal lå konstant i havn, klar til å settes inn mot de streikende, og at overvåkinga var i full virksomhet. Blant annet hadde politimesteren og festningskommandanten, som sjefer for den lokale overvåkinga, skaffet seg agenter på postkontor, telegraf og tollstasjon. Hovedårsaken til den lokale borgerkrigen var uenighet om forholdet til det nye Russland. Arbeiderbevegelsen, med Finnmarken som talerør, engasjerte seg like sterkt for opphevelse av den vestlige handelsblokade av Sovjet-Russland som de i revolusjonsåra engasjerte seg i kampen mot vestlig intervensjon. Arbeiderbevegelsen og deler av den borgerlige Venstre var intenst opptatt av å gjenopprette den handelsvirksomhet som i pomortida hadde hatt stor økonomisk betydning, ikke bare for Vardø, men for hele den nordlige landsdelen.

Mens Vardø-Posten på vegne av de borgerlige var meget fornøyd med norske myndigheters forhandlingstaktikk, var arbeiderbevegelsen meget misfornøyd med det Finnmarken kalte forhalingstaktikk. Finnmarkens kommenter at myndighetene ikke forsto hva en gjenoppliving av pomorhandelen, i nye former, ville bety for Finnmark. Dessuten så det ut til at de norske forhandlere tok mer hensyn til "de to hundrede millioner kroner norske kapitalister mener å ha krav på etter nasjonaliseringen av private bedrifter i Russland", enn til fiskeriene i Finnmark.

Sovjetrepublikk?

Den militære etterretning og politiet intensiverte sin overvåkning av sosialistiske miljøer etter den russiske revolusjonen og den finske borgerkrigen. På enkelte hold i Finnmark ble det agitert for en nord-norsk arbeiderrepublikk. Rykter om at russiske bolsjeviker hadde lovet å støtte et eventuelt norsk opprør, spredt blant annet av politimesteren i Sør-Varanger, ble tatt med en klype salt av den militære overvåking, mens politiet ble mer og mer overbevist om at revolusjonen var like om hjørnet. Rykter florerte om at nord-norsk løsrivelse og muligheten av å skaffe våpen fra Vardøhus festning var drøftet på arbeidermøter i Vardø. Da byen i juli 1920 fikk Arbeiderråd, gikk det rykter om overtakelse av private kaier og bedrifter.

Storstreiken i 1921 ble særlig effektiv i Hammerfest. Etter vedtak fra Samorganisasjonen (LOs lokale faglige overbygning) styrte faktisk streikekomiteen byen en fjorten dagers tid. Komiteen førte kontroll med både vare- og persontransport, og passeringsbevis ble ikke utstedt av politiet men av streikekomiteens leder, Sigurd Simensen.

Det er ingen grunn til å tro at streikekomiteen hadde noe annet mål enn å gjennomføre streiken så effektivt som mulig, men streikelederens politiske ståsted skapte frykt i borgerskapet. Simensen var ikke bare redaktør av Vestfinmarkens Sosialdemokrat, men også et sentralt medlem av Arbeider- og soldatrådsbevegelsen.

Da Simensen, etter et sammenstøt mellom streikende og streikebrytere, uttalte at de streikende nå hadde "vist hvem som hadde makten" førte det til rykter om en forestående revolusjon, og to dager seinere ble han avsatt som streikeleder. Samorganisasjonen hadde oppnevnt en ny komité med fullmakt til å forhandle med politiet og den militære ledelse, og ei uke førorstreiken var over, var streikekomiteens kontroll av kommunens transportapparat avviklet.

Når streikekomiteens kontrolltiltak i visse kretser ble oppfattet som forberedelse til revolusjon, hadde det utvilsomt sitt utspring dels i at aktivistgrupper agiterte for opprettelse av en nord-norsk rådsrepublikk, og i at idéen om en nord-skandinavisk arbeiderrepublikk ble drøftet i finske emigrantkretser både i Vardø og Hammerfest våren 1920.

I juni 1920 ble finlenderen Mauno Johannes Heimo av svensk overvåking utpekt som en meget viktig person i finske planer om en nordskandinavisk sovjetrepublikk. Heimo, som ifølge svensk overvåking var ansatt ved Stockholmskontoret til Finlands Kommunistiske Parti (FPK, etabler i Russland). I april samme år ble Heimo, på veg fra Russland til Stockholm via Vardø, avslørt med falskt pass og fengslet i Trondheim.

Under en razzia mot FPKs kontor i Stockholm skal svensk overvåking ha funnet dokumenter som beviste Heimos aktive virksomhet i forberedelsene av en

nordskandinavisk arbeiderrepublikk. Norsk overvåking synes derimot å ha arbeidet ut fra den teori at Heimo, gjennom smugling av litteratur og illegal transport av rødegardister og politiske flyktninger til Sovjetunionen via Vardø, hadde utstrakt kontakt med Bodin og Nygaard i Vardø Etab. Bodin i Finmarken kommenterte arrestasjonen av Heimo den 27.7.1921:

"For ca. tre måneder siden ble finlenderen Heimo arrestert i Trondheim. Han hadde ifølge de opplysninger politiet har gitt pressen – vært i Russland og kom derfra til Norge. Som boddelen Mannerheim, som for tiden er i Norge, reiste Heimo under falskt navn – arkitekt Selman, mens Mannerheim kalte seg baron Marheim. Heimo ble for passfalskneri behandlet som en forbryter og sitter i fengsel, mens Mannerheim reiser rundt i landet under myndighetenes beskyttelse. Men er det i det norske folks interesse at blodhunden fra Finland reiser incognito mens Heimo som sammen med dr. Gylling og andre arbeider for å grunnlegge en fristad i Karelen, arresteres?"

Samme dag kom Mannerheim med hurtigruta til Vardø, og Finmarken kommenterte visitten med "Hvor er passkontrollen?"

Som Finmarkens redaktør hadde Bodin gode kontakter i det finske miljø i Finnmark hvor ideene om en nord-skandinavisk arbeiderrepublikk, som skulle omfatte de nordlige deler av Finland, Sverige og Norge, ble livlig drøftet. Det er derfor høyst sannsynlig at han kjente til planene. Bodin hadde også gode kontakter i Finland. Dr. Edward Gylling, minister i Finlands røde regjering 1918 og Karelske republikkens første regjeringssjef, var hans lærer da Bodin studerte journalistikk og økonomi i Petrograd 1920. Ifølge finske kilder var dr. Gylling, som etter femten år som regjeringssjef, i 1938 ble anklaget for finsk nasjonalisme og avrettet, det eneste røde regjeringssjef som ikke rømte til Sovjet like etter nederlaget i borgerkrigen.

Både kontakten med dr. Gylling, som skal ha utarbeidet den teoretiske modell for en eventuell nord-skandinavisk arbeiderrepublikk, og kontakten med emigrantkretser i Norge, styrker oppfatningen om at Bodin var orientert om planen. At den realistiske og pragmatiske Bodin aksepterte planen er derimot høyst usannsynlig.

"Kaptain" Palludans nordlige rute

Seinhøstes 1919 kunne Finmarken avsløre noe politiets overvåking ikke hadde registrert, eller i alle fall ikke var interessert i å kontrollere: illegal transport av danske "frivillige" via Vardø, til vestmaktenes intervensjonsstyrker i det nordlige Russland. Sjef for vervingen i København og av transporten nordover via Bergen til Vardø, ble oppgitt å være en dansk kaptein ved navn Palludan. Finnmarken, og andre nordnorske aviser, hadde 1919-20 en rekke artikler om kaptein Palludans meritter som skandinavisk verveleder for stormaktenes intervensjonsarmeer, men lite om hvem han var, denne eventyrer eller slavedriver, som avisene kalte ham.

Niels Jensen har skrevet et lite skrift (Odense universitetsforlag 1998) om danske frivillige i Estland og Latvias frihetskamp 1919. Jensen kan fortelle at Kassationskommisjonen i den danske Hær den 2. november 1917 erklærte secondløytnant Palludan "for stedse uskicket til all krigstjeneste". Jensen hevder også at Palludan øyensynlig er en meget tvilsom person, men ikke rådløs. I februar 1919 drar han til Estland der han melder seg til tjeneste for kamp mot bolsjevismen i Det Svenske, seinere Skandinaviske Korps, og Victor Anton Palludan blir estisk kaptain.

Aktiv krigstjeneste synes imidlertid ikke å være Palludans mål. Etter noen korte uker ved fronten blir han stabssadjutant ved korpsets vervekontor i Stockholm, og da

korpsset oppløses, fordi deres offiserer "gjorde et noe forvirret indtrykk" og de danske frivillige blir sendt hjem, kommer også Palludan til København i juni 1919.

Men "kaptain" Palludans kamp mot bolsjevismen var ikke over med det. Seinhøstes 1919 ble han, under et kort besøk i Bergen, ansatt i Den danske Legion i det nordlige Russland som verver av frivillige. Samtidig fikk han høyst sannsynlig en avtale med tranprodusent Martens om lagerplass for russiske uniformer.

Da et av Palludans transportskip på vei nordover passerte Tromsø 1. juledag 1919, hoppet den 21-årige Fredrik Buck overbord. Buck ble berget av folk fra byens havnevesen og sterkt medtatt ble han brakt til sykehus. Etter etter noen dagers hvile fortalte han avisa Nordlys at det var eventyrlyst som fikk ham til å verve seg for sivil tjeneste i Nord-Russland. Buck presiserer at de papirer han og de øvrige "frivillige" hadde undertegnet i Københvn, gikk ut på at de skulle tjenestegjøre som politi eller oppsynsmenn. Ved ankomsten til Bergen ble de omlag 200 vervede møtt av Palludan, som forela dem en kontrakt om krigstjeneste i Nord-Russland. Og selv om samtlige presiserte at de ikke for noen pris ville føre krig mot bolsjevikene, var det nå ikke mulig å unnsnippe.

De danske offiserene var bevæpnet til tennene. Vi var ubevæpnet, sier Buck, som nå beslutter seg for å unnsnippe ved å hoppe i havet ved en passende anledning og i nærheten av land. Da transportskipet 2. juledag anløp Hammerfest for bunkring av vann, var en mengde hammerfestinger samlet på kaia. Kort etter at skipet hadde lagt til kaia gjorde flere av de vervede forsøk på å rømme. Vel kommet i land ble de omringet av væpnede danske offiserer, men ved assistanse fra lokalbefolkningen lyktes det to å unngå. De øvrige havnet i skipets arrest.

Skipets neste anløpssted var Honningsvåg for bunkring av kull. Da 21 av de vervede hoppet i land, ble det nærmest krig mellom den lokale befolkning, som ville hjelpe rømlingene, og de danske offiserer som ville fange dem. Offiserene anvendte sabler og skytevåpen, og den lokale befolkning svarte med tomflasker og tørre never. Kampen endte med at 10 rømlinger ble innhentet og 11 kom unna takket være bybefolkningens hjelp.

Vardø skulle være neste anløpssted men ble passert i all stillhet. Årsaken var en episode som hadde skremt Palludan og fått ham til å avskrive Vardø som mellomstasjon til Murmansk. Det begynte med en oppfordring i Finnmarken "Til alle danske frivillige" om å rømme fra transportskipet ved ankomsten til Vardø. Ansvarlig for oppropet var 2-3 tidligere sivilt vervede som, etter en kort soldatutdannelse, hadde havnet i fremste kamplinje som avløsere av britiske soldater. Etter en strabasjøs flukt kom de fram til Kirkenes. Deres beretning om hva de hadde opplevd, og deres opplysning om når neste sending av vervede kunne ventes til Vardø, ble stort oppslått i Finnmarken. Det førte blant annet til at sosialdemokratisk ungdom i Vardø planla en aksjon mot Palludans neste transport.

Fra småbåter under kaia fikk de sosialdemokratiske ungdommene kontakt med de danske "frivillige", som ble lovet hjelp til hjemreise når de kom i land. Etter å ha kneblet og bundet vaktsejefen, marsjerte de danske ungdommene i land og til et møterom i Arbeiderforeningen hvor blant andre rømlingene fra krigshelvetet i Russland møtte dem.

Gjensynsgleden var stor, men det var ingen glad, men en kraftig beruset Palludan som dagen etter fant sin nestkommanderende kneblet og bundet, men ingen

”frivillige”. Det tok da heller ikke lang tid før Palludans nordlige rute og de mange vervekontorer Den danske Legion hadde i København ble avviklet.

Men hvem finansierte Palludans ekspedisjoner? Støttet tranprodusenten Martens Palludan finansielt ved å skaffe lagerplass til russiske uniformer? I det tidligere nevnte danske skrift antydes det at pengesterke folk på Fyn, en baron, en plogfabrikant og en frøgrosserer, finansierte de danske frivilliges leder, Victor Anton Palludans, innsatser mot bolsjevismen i Estland. Bergensbedriftens rolle finnes det få opplysninger om, bortsett fra at mange av de ”frivillige” dansker har forklart at de fra Martens lager i Bergen fikk utlevert russiske uniformer.

Det er også all grunn til å stille spørsmål til norske myndigheters rolle i Palludans virksomhet som bolsjevikkjemper. I Hammerfest og Honningsvåg fikk Palludans offiserer herje som de ville med skytevåpen og sabler, uten at politiet fant grunn til å gripe inn.

Da Palludan kom til Vardø med de 30 ungdommene, som ble befridd ved egen innsats og lokal støtte, var det dobbel politivakt på kaia. Etter ordre fra kaptein Palludan og Vardøs politimester fikk ingen komme ombord og ingen gå i land. De ”frivillige” fikk ikke vise seg på dekk. Selv gikk Palludan i land på sin vanlige fyllerunde.

Mange av de vervede var i attenårsalderen, og Finmarken fikk mange takkebrev fra ungdommene og deres foreldre som var glade for at eventyret tross alt sluttet bra. Da de alliertes invasjonstyrker måtte gi opp Murmansk-området og bolsjevikene erobret både byen og hele Kola, kom det telegram til redaktør Richard Bolin med takk for at Finmarken, gjennom å torpedere Palludans vervingskampanje, sterkt hadde bidratt til seieren.

Richard Bodin

Det er høyst tvilsomt om noen norsk redaktør har vært så sterkt i overvåkingspolitiets søkelys som Richard Bodin (1901-1958) var det gjennom et par tiår. Ikke bare norsk, men også finsk og svensk overvåking hadde Bodin i sine arkiver i 1920-30 åra, og i det sovjetiske KGBs søkelys kom han i 1930-40 åra.

Richard Bodins foreldre var innflyttede finlendere. Faren omkom på sjøen i 1905, og ett par år seinere giftet mora seg med urmaker Bodin, og den knapt seks år gamle Richard fikk adoptivfarens etternavn. Femten år gammel ble han 1916 aktivt medlem av Vardø sosialdemokratiske fisker- og arbeiderforening, og tre år seinere ble han journalist i Finmarken og redaktør Jon Andrås stedfortreder. I 1921 ble Richard Bodin, etter et sosialdemokratisk mellomspill, ansvarlig redaktør, og i hans redaktørtid får Finmarken også en finsk spalte:

Suomen-Palsta, med undertittel Leipää-Vapautta-Rauhaa (Brød-Frihet-Fred), skulle holde den finskspråklige befolkning i Nord-Norge og de mange rødegardister, som etter den finske borgerkrigen hadde flyktet til Vardø, orientert om situasjonen i den internasjonale arbeiderbevegelse med vekt på utviklingen i Sovjet.

Suomen Palsta fulgte nøye med i utviklingen i de nære grenseområder, og det var denne spalte som først brakte nyheten om danske legionærer som deserterte fra sin ”frivillige” tjeneste (i vestmaktenes intervensjonsarmé) i Murmansk og Arkhangelsk. Av ukjente årsaker fikk imidlertid den finske spalte en kort levetid.

Avisas trykkeri annonserer i 1920 at den hadde finske revolusjonære brosjyrer, sannsynligvis innført fra Finland og Sverige, til salgs. Høyst sannsynlig var det Bodin som på en av sine reiser skaffet manuskriptene til brosjyrene. Etter Arbeiderpartiets andre splittelse (1923) forlater Bodin, noe motvillig, Finnmarkens redaksjon, og i 1934 er han redaktør i den nystartede kommunistavisa Finnmark Fremtid.

Bodin og NKP

Den politiske debatt i trettiåra var nasjonalt/lokalt preget av krisa i fiskerinæringa. Internasjonalt av fascismens og nazismens frammarsj. Tysklands utmarsj av og Sovjetunionens innmarsj i Nasjonenes Forbund. Richard Bodin som, gjennom et økonomi- og journalistkurs i Leningrad 1920 og et opphold på Lenin-Instituttet i samme by 1923-24, hadde fått en grundig innføring i marxistisk teori. Dessuten behersket Bodin flere språk, og var naturlig nok den dominerende personen når disse spørsmålene ble drøftet i vennekretsen, eller med politiske motstandere. Hans pragmatiske innstilling til internasjonale og nasjonale problemer, som ofte gikk på tvers av den vedtatte og offisielle kommunistiske trosoppfatning, irriterte i høy grad både hans lokale og sentrale partifeller.

I 1934 flyttet fylkets NKP-ledere Knivens utgiversted fra Vardø til Kirkenes. Bodin ble fjernet som ansvarlig- men fortsatte en tid som lokalredaktør i Vardø. Da Sovjet vinteren 1939 gikk til angrep på Finland, hadde Bodin fått nok. Fra da av og fram til 1949, da han meldte seg inn i sitt gamle parti DNA, var han partiløs.

Det er forståelig at Bodin ikke kunne forlate det parti han i omlag femten år hadde viet det meste av sin arbeidskraft, uten alvorlige politiske overveielser. Før han tok beslutningen om innmelding i AP gjorde han iherdige, men mislykkede forsøk på å få kommunistledelsen til å akseptere en sammenslutning av DNA og NKP. Men hvorfor ble det ingen samling?

I et intervju i Finnmarken 16.9.1949 presiserer Bodin at NKPs ledelse, til tross for at den etter frigjøringa erklærte at den var beredt til, med grunnlag i det bestående demokrati og med sosialismen som mål, å arbeide for arbeiderklassens organisatoriske samling, med alle midler motarbeidet en sammenslutning av de to partiene. I 1923 hadde pragmatikeren Bodin gjort et forsøk på å hindre partisplittelse; nå ønsket han en samling av partiene, og når dette ikke var mulig var det helt naturlig for ham å søke medlemskap i sitt opprinnelige parti. Men var dette valget også en anerkjennelse av at Arbeiderpartiets økonomiske politikk var i overensstemmelse med hans egen? Hans svar var klart og tydelig:

"Særlig i Finnmark og innen fiskerinæringen skaper den økonomiske nyreising en fullstendig forandring i folkets livsforhold. Ett av de mest karakteristiske trekk er kanskje dette: den arme, forsakte fiskeren som sto med lua i handa og bukket og skrapte for væreieren, er forsvunnet. Det lyser tro og optimisme av menneskene og bare en politisk kverulant kan stille seg utenfor dette positive fellesskap."

Bodin presiserer i intervjuet forøvrig at det etter partisplittelsen i 1923 har skjedd en voldsom forskyvning i klassekreftenes indre forhold:

"Den arbeiderklasse som hadde gått fra nederlag til nederlag i første delen av mellomkrigsårene hadde tatt det politiske førerskap, og gjennomfører nå med bred tilslutning fra andre demokratiske krefter en omdanning av samfunnet på demokratisk grunnlag. Og vi kan, med et sosialistisk grunnsyn, være stolt av den sosiale utjamning vi allerede nå har oppnådd i Norge, og som overflødiggjør et parti som det kommunistiske."

Trygve Bratteli ble kjent med Bodin under sin redaktørtid (Folkets Frihet) i Kirkenes i 1934. Bratteli hevdet at Bodin var den første kommunist han hadde møtt som skjønte at NKP ikke kunne bekjempe Arbeiderpartiets kriseprogram av 1934, og at Bodin da var i full gang med å lirke finnmark-kommunistene over på en mer positiv holdning til DNA. Dette sa Bratteli i en samtale med forfatteren sommeren 1977.

Journalisten Bodin

Når kommunistavisa Finnmark Fremtid, populært kalt Kniven (fordi dens første nummer presiserte at den "som en skarp kniv ville skjære gjennom borgerskapets og sosialdemokratiets humbug") i løpet av kort tid ble fylkets største avis, skyldtes det nok ikke bare Bodins politiske budskap men også hans journalistiske ferdigheter. I hans redaktørtid var Kniven ikke bare en politisk avis men også en nyhetsavis. Journalisten Bodins evne til å finne fram nyhetene og til å presentere dem, ofte med illustrasjoner av tegneren Bodin, skaffet ham fort ry som Nord-Norges fremste journalist. En av avisas første illustrasjoner "Lagretten studerer saksdokumentene" (beslaglagte nakenbilder) vakte stor oppmerksomhet hos leserne. Men hvordan kunne Kniven sommeren 1931 servere leserne en illustrasjon til gårsdagens hending? Svaret er at Bodins tegning av rettsmedlemmene (ikke juryen) risset ut i linoleum var Knivens klisjémateriale.

Samvirkemannen

Som fiskernes og arbeidernes talsmann gjennom hele sitt liv var Bodin også aktiv innenfor samvirkebevegelsen, både i forbrukernes NKL og i fiskernes Råfiskelag. Like før krigen var han aktuell som styreformann i Norges Kooperative Landsforbund, men hans politiske tilhørighet stengte for den karrieren. Mot AP-formannen Oscar Torp, som også var aktuell, og Torps partifelle Olav Meisdalshagen som ble valgt, hadde Bodin små sjanser. Formann i Finnmarks Kooperative fylkeslag ble han i allefall, og han var en tid styrer av "Kooopen" – Vardøs Kooperative Forenings forretning. Sin yrkesaktive karriere avsluttet Bodin som kontorsjef ved Norges Råfiskelags avdelingskontor i Vardø.

"Kooperativ"-tomta i Vardø, eller retttere sagt de bygningene som nå står på det som engang var kooperativ eiendom, kan skjule brev og dagboksnotater som Bodin ville bevare for etterslekta, men som han ikke ville at okkupasjonsmakta og norske nasjonalsosialister skulle få tak i. Brev fra fortrolige venner, notater og annet materiale som kunne fortelle om hans virksomhet 1918-39, ble da krigen kom puttet i en blikkboks og gravd ned på kooperativtomta. Etter krigsavslutningen i Finnmark har flere forsøk på å finne blikkboksen. Kanskje ligger den under en av forretningsbyggene som ble reist på tomta etter krigen? Cæsar Nicodemussen, som var en nær venn av Richard Bodin før, under og etter krigen, er ikke sikker på hva som eventuelt finnes i boksen. Men han tror den, foruten en rekke brev fra Bodins fortrolige venn Nordahl Grieg, også inneholder egne notater og "farlig" korrespondanse.

Fiskerinæringens talerør

Finmarken tok helt fra starten av sikte på å være talerør for fiskere, håndverkere og arbeidere, ikke bare i Vardø, men i hele østfylket. Da flere hundre rasende fiskere natta mellom 3. og 4. juni 1903 gikk til angrep på hvalstasjonen i Mehamn og ødela den totalt, fikk de avisas fulle støtte. Finmarkens nyansatte redaktør, Oscar Ruud, presiserer ved årsskiftet 1903-04 at årsaken til angrepet på hvalstasjonen var at fiskerne ”i hvalfangsten har set aarsaken til fiskets avtagelse – og det har vært tunge slag for befolkningen heroppe gang paa gang at faa sit krav om fredning avvist af Norges Storting.”

Lederen konkluderer imidlertid med at fiskerne, som tror hvalen jager fisken inn til kysten, ved inngangen til 1904 har fått ny tro på at rovfangsten på hval innen et begrenset tidsrom vil kunne bli forbudt. Ved årsskiftet 1904-05 konstaterer Finmarken at ”vor landsdel fortfarande lider under trykket av de miserable tider” men regner med at totalfredning av hvalen, som trer i kraft i løpet av 1905, vil føre til bedre tider: ”For folket her i nord som mer enn noe annet sted lever i håpet, vil hvalfangstens opphør være som en overgang i en ny æra, en tid med rikere fiske og dermed følgende mer livsværdige kår.”

I pomorhandelens tid sto avisa på fiskernes side når de lokale fiskekjøperne krevde innskrenkning av de russiske pomorenes fiskekjøp, og da pomortida uigjenkallelig var over, ønsket Finmarken, med støtte fra fiskerne og storparten av kjøpmennene, en avtale, mest mulig lik pomorhandelen, med det nye Russland.

Foran vårfisket i Finnmark og etter bruddet i handelsforhandlingene med Sovjet-Russland 1920, konstaterte Finmarken at det er en ubestridelig kjennsgjærning at fiskerne i Finnmark må innstille seg på fortvilte avsetningsforhold: ”Etter den vending forhandlingene med Russland har tatt, er det antakelig små muligheter for at dette land vil bli noen betydningsfull avtaker under vårfisket, et problem en med en smule klarsynt politikk fra den norske stats side kunne ha unngått,” hevder avisa på lederplass. Lederskribenten minnes gamle dager da pomorene kom seilende fra Murmansk og Arkhangelsk for å kjøpe fisk direkte fra fiskerne og avslutter med at: ”Hele vår landsdel står og faller med fiskeeksporten østover.”

Vin istedet for korn

Finmarkens kommentar da Norge i 1921 inngikk avtale med Portugal om bytte av fisk med vin og brennevin var: ”En provokasjon mot landsdelen. Istedet for å gjeninnføre det gamle prøvede system med byttehandel – fisk med korn – fant man ut at det var bedre å innføre et par millioner liter vin og brennevin enn tyve tusen tonn korn, for å sikre et marked for fisk.”

Etter et elendig vårfiske konstaterer Finmarken 27. juli 1921 at Vardø er i nød. ”Den beste tid av året, den tid da det i Vardø som regel var full beskjeftigelse på sjø og land, er over. Hittil i år har fortjenesten vært elendig og med små muligheter, om noen, til å spare noe for å holde sulten fra døren. Mann og mann i mellom spør de seg nå forferdet: Hvordan skal vinteren bli?”

I september presiserer Finmarken at handelsforbindelser med Nord-Russland er en livsbetingelse for Finnmark i alminnelighet og Vardø by i særdeleshet:

”Med fiskeeksporten østover vil vår fremtid stå eller falle. Den menige mann krever tilslutning til Russland i økonomisk henseende og at alt må gjøres for å styrke samhandelen med den østre nabo. De

nærmeste distrikter av Russland er Vardøs og for så vidt hele Finnmarks naturlige oppland. Vi har nå fått føle hvordan det er å unnvære det naturlige oppland Nord-Russland har vært. Men ethvert forsøk på tilnærmelser østfra er møtt med skjeldsord fra de borgelige og deres talerør Vardø Avis.”

Dagens leder (13. september 1921) er imidlertid optimistisk med tanke på framtidig ferskfiskeksport til Russland:

”Bare ti timer fra Vardø ligger byen Murmansk og et døgn jernbanereise derfra kommer man til ganske store byer som Kemi, Kandalaks og Soroka. Etter et døgn når man Petrosavodsk som er på Trondhjems størrelse. Etter ennå et døgn – eller tre og et halvt fra Vardø – er man i Petrograd med sitt veldige fiskebehov. Dermed er man midt i hjertet av Russland på langt kortere tid enn man kunne nå småbyen Trondhem.”

Den 29. november 1922 går Finmarken til angrep på byens fiskeprodusenter som, under valgspørket ”det er godt nok for russen” forsøkte å lure slett behandlet saltfisk på det russiske marked som da var under utbygging. Norske saltfisk-vrakere var imidlertid fagfolk som satte sin ære inn på ikke å være med på lureriet. Alle innrømmer at handelsforbindelsene med Nord-Russland er en livsbetingelse og handelen har tross alt tatt seg opp i år, men: ”Byens udugelige forretningsstand er seg selv lik på dette som på alle områder. Undermålsmenn og skadedyr omtrent alle tilhope,” skriver Finmarken som frykter saltfisk-svindelen kan skade den viktige samhandelen.

Finmarken blir partiavis

Året 1919 ble et begivenhetsrikt år for arbeiderbevegelsen i Vardø. På skolestyrer Jon Andrås initiativ ble det dannet en lokal avdeling av DNA, Vardø Arbeiderparti, som allerede fra starten av skaffet seg et eget ”Hus”. Ved kjøpet av Finmarken ble avisa lokalpartiets talerør. Betydelige politiske landevinninger selv om det ennå skulle gå noen år før landspartiet godkjente avisa som sitt offisielle talerør. Landevinninger som i aller høyeste grad var resultat av Andrås initiativ, og han ble da også den helt selvsagte første formann i det lokale partiet som, på hans råd, bygde på en sammenslutning av fire underavdelinger: Losse- og lastearbeidernes faglige organisasjon, den sosialdemokratiske kvinneforening, sosialdemokratisk ungdomslag, samt Vardø Fisker- og arbeiderforening som uten formelt medlemskap i DNA hittil hadde fungert som lokalt partilag. Spørsmålet om medlemskap hadde vært luftet flere ganger, men først etter at ”moderate sosialister” som S. M. Gundersen og andre var borte, ble det mulig å få flertall for medlemskap.

Samtidig som Andrås arbeidet med organiseringen av Vardø Arbeiderparti, la han opp strategien for ”tilbakeerobring” av den borgerlige Arbeiderforeningens forsamlingsbygg til dens ”rettmessige eiere”. Strategien for gjenerobring, masseinnmelding i foreningen, lyktes over all forventning. På årsmøtet høsten 1919 ble det med stort flertall vedtatt å melde Arbeiderforeningen inn i Vardø Arbeiderparti. Og ”Huset” som inneholdt et relativt stort fest- og teaterlokale med scene og tre møterom og på folkemunne het ”Arbeideren” ble arbeiderbevegelsens eiendom.

Det møterom byboerne og tilreisende satte mest pris på var sannsynligvis ”avisrommet” hvor aviser fra nesten hele landet, etter å ha passert Finnmarkens redaksjon, ble lagt ut til disposisjon for interesserte.

Da Vardø Kooperative forening ble stiftet 1919 og ”Kooopen” ble fiskernes og arbeidernes butikk, var Andrås en drivende kraft, og da partiet overtok Finmarken var

det nærmest en selvfølge at Andrå ble redaktør. Som redaktør, partiformann og ordfører erobret han snart samme dominerende politiske posisjon som S. M. Gundersen i sin tid hadde hatt. Men Andrå var ingen "moderat sosialist" men i likhet med sin stedfortreder i redaksjonen, Richard Bodin, både radikal og revolusjonær.

Andrå var, som Bodin og Trygve Nygaard, høyst sannsynlig knyttet til den illegale organisasjonen Etab og i hans redaktørtid var Finnmarken en aktiv forsvarer av Sovjetunionen. Da Lenin fylte 50 år var hele avisens førsteside (29.4.1920) viet omtale av den mann som etter Karl Marx er blitt proletariatets største leder og lærer.

I Petrogradbrev (fra Bodin 10.5.1920) tar avisa klart avstand fra de finske "hvitgardistenes" krav på landområder i Karelen og støtter sovjetregjeringens krav om at Finlands grense skal være den samme som i 1914. "Sovjet er kamppropet som i det siste har samlet menneskene rundt omkring i verden til kampen," heter det i Petrogradbrev, 27.5. 1920, som forøvrig er en inngående beskrivelse av hvordan det sovjetiske valgsystem er oppbygd.

Helt fram til han i 1930 ble partiets stortingsmann, var Andrå partiets ubestridte leder, på folkemunne kalt "sjefen". Som Egede-Nissen var Andrå republikaner og i hans ordførertid (1926-30) var det stående ordre at det, på rådhuset, ikke skulle flagges på kongelige fødselsdager. Det skjedde likevel engang i Andrås ordførertid at flagget ble heist på Kong Håkons fødselsdag. Hvem som heiste flagget er ukjent, men den som firte det var, ifølge en lokal revy, sjefen selv. Ifølge revyen ble Andrå vekket av en opprørt partifelle som hadde oppdaget den "ulovlige" flagginga, og det som da skjedde beskrives i revyen slik:

E sjæfen hjemme / det skal ikke flagges her for f...

Og Andrå fluksen(s) / fikk på seg buksen

Og firte flagget klokken ti

Som stortingsmann for Arbeiderpartiet ble nok Andrå mest kjent for sin antimilitaristiske innstilling. I "Det norske storting gjennom 150 år" står det at den antimilitaristiske fløyen i partiets stortingsgruppe, der Jon Andrå var en av de mest aktive, var en effektiv bremse mot partiflertallets syn på nødvendigheten av økte forsvarsbevilgninger. Haugesunderen Ingvald Førre gikk, i protest mot partiets syn på forsvarsbevilgninger, ut av stortingsgruppa i 1938. Det gjorde ikke Andrå, som ble gjenvalgt 1945 og satt på Stortinget til han i 1949 ble skoledirektør i Nordland.

Det kom ikke som noen overraskelse at den 25 år gamle losse- og lastearbeideren Peder Holt i 1924 ble valgt til redaktør etter Richard Bodin, som i 1923 hadde valgt NKP som sitt politiske ståsted. Finnmarken som i 1919 ble lokal arbeiderpartiavis ble nå anerkjent som landspartiets organ.

Den politiske debatt om partiets politiske linje, som dels ble ført i Finnmarken og dels mellom NKP-avisa Finnmark Fremtid (redaktør Bodin) og Finnmarken, kom i lang tid hovedsaklig å dreie seg om hvilken part som var mest kommunistisk. I Finnmarken var det imidlertid ikke redaktør Holt, men avisas politiske medarbeider Arne Kvernvik som trakk opp linjene.

Linjene klarer

Det var Internasjonalsens store feil at den stadig fabrikerte nye teorier om alt mellom himmel og jord, var Kvernviks svar (23.2.1924) da den nystartede NKP-avisa Finnmark Fremtid, mente den hadde funnet beviset for DNAs "ukommunisme". Beviset var en løsrevet setning – "Opphevelsen av den private eiendomsretten er et sekundært spørsmål" – i en artikkel i Mot Dag: "Jeg kan ikke skjønne at dette er så gruelig ukommunistisk," skriver Kvernvik, som øyensynlig er enig med Mot Dag i at arbeiderbevegelsen i Norge snart kommer til å overta samfunnsmakten, men presiserer at "vi kan ikke gaa like over fra et kapitalistisk til det kommunistiske samfunn":

"Den dag vi sitter med makten må vi rette oss etter forholdene, være realister, og ikke etter hva som er teoretisk og prinsipielt riktig. Vi må vurdere hva som akkurat nu er gjennomførlig. Etterhvert som vi (etter revolusjonen) bygger ut det kommunistiske samfunn vil vi, som man har gjort i Russland, erfare hvilke midler vi skal bruke. Med andre ord: Linjene klarer etter hvert."

Det gjorde de også, og i 1927, da sammenslutningen med sosialdemokratene var en kjensgjerning, var Finnmarkens kommunistiske tilværelse over for godt.

Okkupasjon og gjenreising

I okkupasjonsåra ble arbeideravisene i Finnmark dels overtatt av de lokale NS-avdelingene eller rett og slett nedlagt, men høsten 1944, etter frigjøringa av Finnmark, ble gjenreisingsspørsmålet aktuelt, og den 17. mai 1945 gjenoppsto Finnmarken (nå skrevet med dobbelt-n), nå med Vadsø som utgiversted og Ivar Viken som redaktør.

Det var Viken, som før krigen hadde vært redaktør av Folkets Frihet i Kirkenes, som staket ut linjene for Arbeiderpartiets pressepolitikk i Øst-Finnmark. Finnmarken redigerte han i sin tid (1945 – 1950) etter samme lest som sin forgjenger Peder Holt, samtidig som han innledet et fruktbart pressesamarbeid med Holts forgjenger, Richard Bodin.

Overvåkingsorgan?

I den kalde krigens dager, med Sverre Nilssen og Erling Arvola som sjefredaktører, ble den sterkt sosialdemokratisk rotfestede Finnmarken et interessant objekt for overvåkingspolitiet. Da Sverre Nilssen ble redaktør høsten 1950, var avisas faktor løytnant i hæren, disponenten fenrik i luftforsvaret, og flere av kontorpersonalet aktivt med i forsvars- og beredskapsarbeid, opplyser Nilssen i sin bok "Redaktør i grenseland". Nilssen selv er på dette tidspunkt fenrik i Heimevernet og blir noen år seinere HVs områdesjef.

I Finnmarkens lokaler har Hans Ingebretsen, politisk overvåker kamuflert som AOF-sekretær, hybel og kontor, og etterretningsmajor Arne Ekland bolig og et rom i kjelleren "slik at en viss virksomhet kunne komme i gang." Av Ekland ble redaktør Nilssen orientert om at virksomheten dreide seg om opprettelse av en militær lyttestasjon i Vadsø, som både forsvaret og etterretningen ønsket minst mulig publisitet om.

"Som aktiv forsvarsvenn tok jeg imot meldingen med glede. Endelig så vi et håndfast resultat av medlemskapet i NATO og at vi ikke var helt overlatt til oss selv i grenselandet", skriver Nilssen som ikke legger skjul på at han, sammen med Ekland, utarbeidet den lille notisen som ble tatt inn i Finnmarken: "Forsvaret skal opprette en stasjon i Vadsø for hovedsaklig å prøve nytt utstyr for arktiske forhold."

Samarbeidet med den politiske overvåker dreide seg sannsynligvis stort sett om at redaktøren ble orientert om hva overvåkeren drev med. Det første redaktør Nilssen fikk vite, var at overvåkeren hadde full adgang til politiets overvåkingsarkiver, og Nilssen fikk på overvåkerens hybel adgang til å gjennomgå Vardø-politiets arkiv. Etter gjennomgangen ble de to enige om at politiets vurderinger av flere personer var det rene tøv og at deres kartotek derfor burde forsvinne i Finnmarkens sentralfyr.

Major Ekeland hadde ofte besøk av høye militære sjefer, blant dem sjefen for den militære overvåking oberst Evang, men slike besøk skrev ikke Finnmarken om; det var en selvfølge å vise diskresjon og ikke å stille spørsmål, sier Sverre Nilssen.

At Sverre Nilssen hadde kontakt med norsk etterretning er hevet over enhver tvil, men hans egne bekjennelser i "Redaktør i grenseland" forteller også at han ofte var i tvil om sin posisjon. Det var episoder som skapte en sterk personlig konflikt, og som fikk Nilssen til å spørre seg selv: "var han norsk offiser eller pressemann" og han besvarer selv spørsmålet med at i de fleste tilfellene "seiret offiseren".

Det var blant annet tilfelle da han under et gjestebesøk i Sovjet på en flyplass i Murmansk hadde sett tre ulike militærhelikoptre tildekket av et plastliknende stoff. Straks han var tilbake i Vadsø ga han norske militære eksperter detaljerte opplysninger om hva han hadde sett og registrert. "Jeg følte meg på dette tidspunkt ikke som pressemann, men som norsk offiser," - skriver Nilssen i boka "Redaktør i grenseland" (1990)

Overvåkingspolitiet tok det nærmest for gitt at pressefolk samarbeidet. Da journalist Per Lars Tonstad ved Finnmarkens Kirkeneskontor kom hjem fra en reportasjetur på Kola, opplevde han nærgående og ubehagelig pågang fra Overvåkinga. Øyvind Hirsti, lokalredaktør på Kirkenes 1959-62 har til "Skjult dagsorden" (Bjørn Nilssen og Finn Sjøe) fortalt at han som ung og uerfaren journalist leverte både bilder og muntlige opplysninger om russiske idrettsfolk som deltok på arrangementer i Sør-Varanger og fra anleggsvirksomhet under utbygginga av kraftverket i Pasvik. Da han av overvåkingspolitiet ble vist skuff på skuff med registreringskort, med både bilde og navn av arbeidskamerater, hadde Hirsti fått nok og fraba seg nye forespørsler.

Sverre Nilssen var nok ikke så sterkt politisk engasjert som partiledelsen på Youngstorget ønsket, for i 1963 ble partiets distriktssekretær i Finnmark, Erling Arvola, etter initiativ fra landspartiets sekretær Haakon Lie, ansatt som politisk journalist. Arvola delte fullt og helt partisekretær Haakon Lies vurderinger om Sovjetunionen og som politisk journalist var han nærmest kompromissløs i kampen mot kommunismen. De to ble da også personlige venner og våpendragere.

Da Nilssen i 1980 gikk av som sjefredaktør i Finnmarken, var det helt naturlig at Arvola ble hans etterfølger. Som det politiske menneske han var, hadde han gitt avisa en sterkere politisk profil, og gjennom hele sin 30-årige virksomhet som politisk kommentator var det Arvola som bestemte den politiske dagsorden i fylket, hevdet hans etterfølger.

Da Arvola ble AP-sekretær i Finnmark 1953, hadde han bak seg ett år ved den norske LO-skolen og ett år ved det finske Arbetarakademiet, men også en militær bakgrunn. Høsten 1944, etter at Finnmark var befridd av sovjetarméen, deltok den da knapt 17 år gamle Arvola i rekognoseringsvirksomhet langt inne på sovjetisk område (Kola). I en kort periode etter krigen var Arvola skogsarbeider i Pasvik, nær den

sovjetiske grense. Det nære forhold til etterretningstjenesten kom til å prege Arvola både som politiker og journalist. Selv snakket han aldri om denne del av sitt liv, men den han slapp tett inn på seg var aldri i tvil om at han følte det både som en plikt og et kall å hjelpe de hemmelige tjenestene.

”I den grad jeg ble oppfattet som en person med nært forhold til tjenestene i min tid i Finnmark var nok Erling enda sterkere knyttet til dem. Han kunne Finnmark, menneskene og knepene og var en av Youngstorgets (og Haakon Lies) mest lojale sersjanter”, skriver Ronald Bye som var LO-sekretær i Finnmark 1953-66.

Født i den flerkulturelle bygda Neiden i Sør-Varanger, vokste Arvola opp med to språk, norsk og finsk. I det arvolanske hjem sto politiske og religiøse meningsutvekslinger på dagsordenen. Både hans foreldre og eldre søsken var sterkt samfunnsengasjerte og politikk var en viktig del av dagliglivet, og den unge Erling sugde til seg kunnskaper om samfunnet som skulle komme til å prege ham resten av livet.

På 1950- og 60-tallet var kommunistene sterke i Finnmark, ikke minst i den østligste delen av fylket. Arvola brukte mye tid og spalteplass på å fortelle leserne at kommunismen ikke hadde noen framtid, og at den måtte bekjempes. På sett og vis klarte han også det. Oppsto det politiske uoverensstemmelser i partilaga, var Arvola raskt på plass som mekler, og det hendte sjelden at uoverensstemmelsene ikke ble løst slik Arvola ønsket.

Bjørn Hildonen, som overtok redaktøransvaret etter Arvola, var aktiv medlem av DNA men meldte seg ut da fylkespartiet etter siste kommunevalg inngikk avtale med Fremskrittspartiet om fordeling av tillitsverv. Finnmarken er nå [2001] en del av aviskonsernet Ansa, og framstår under Hildonens redaksjon som uavhengig sosialdemokratisk.

Nuorttanaste – kristelig månedsblad og samisk nyhetsavis.

Av førstelektor Arne Johansen Ijäs.

Rundt 1900 kunne folk i bygdene i Troms og Finnmark ofte se en mann på vandring med en kjelke etter seg. Han oppsøkte menigheter og bedehus, og holdt sine oppbyggelige møter, helst for samer ved fjordene og på fjellet. Mannen var Gustav F. Lund, "kjelkepresten" som i 1898 startet bladet *Nuorttanaste*, som i dag er det samiske tidsskriftet som har lengst sammenhengende levetid. Det er fortsatt høyst levende, og utkommer månedlig i Karasjok.

Den samiske mediehistorien blir vanligvis beskrevet som kort, og det er riktig hvis vi bare ser på hvor lenge dagens samiske nyhetsmedier har eksistert. *NRK Sami Radio* startet beskjedne sendinger i 1946, men først fra slutten av 1900-tallet ble den en mediebedrift av større omfang. *Avisa Ságat* sin historie begynte i Vadsø i 1956, *Min Áigi* oppstod i 1993 i ruinene etter konkursen i *Sámi Aigi*, som startet sin virksomhet i Karasjok i 1979. *Assu* ble etablert som den andre rent samiskspråklige nyhetsavis med utgivelsessted Kautokeino i 1993. Det som mange imidlertid glemmer, er at det samiske samfunnet har en nyhetsavis med en over 100-årig historie, nemlig det kristelige bladet *Nuorttanaste*.

Bladets første redaktør, "kjelkepresten" Gustav F. Lund, var sørsame og født i 1862. Han ble tidlig foreldreløs, og etter en omflakkende barndom og ungdom, ble han predikant i frikirken med spesielt ansvar for å bringe frelsens ord til de samiske områdene, som det stod i omtalen av han da *Nuorttanaste* feiret 40-års jubileum i 1938. Lund reiste omkring som predikant og besøkte svært mange steder der det bodde samer. Kjelken han alltid dro på, gav han navnet "kjelkepresten", og ved siden av å være reisende predikant, hadde han et brennende ønske om å starte et samisk blad. Han klarte å overbevise sin arbeidsgiver, Den evangeliske lutherske frikirken, om at dette var en svært god ide. Etter at menighetsvenner i Oslo samlet inn penger til trykkeri, ble det første nummeret av bladet trykket i august 1898.

Som naturlig var når et nytt blad så dagens lys, skrev redaktøren i det første nummeret hva leserne kunne forvente seg under tittelen "Rakis lokkit" eller "Kjære lesere" (*Nuorttanaste nr. 1 1898*). Lund ville lage et kristent blad på samisk, noe han hadde fundert på i mange år under sine reiser som predikant. Bladets innhold skulle derfor være om "synd og nåde", og det skulle bringe forkynnelse på samisk til samene. Men redaktøren lovet noe mer til sine lesere. *Nuorttanaste* skulle også fortelle samene nyheter av verdslig karakter og være en slags samisk nyhetsavis, noe som på den tiden ikke fantes. Et stoffområde som spesielt ble nevnt, var kampen mot alkoholmisbruk, som redaktøren karakteriserte som "vårt århundredets største fiende". Dette tema burde få plass i hvert nummer, mente Lund. I ettertid viste det seg imidlertid at andre verdslige saksområder opptok mye større spalteplass.

Temaet for denne artikkelen er det ikke-religiøse nyhetsstoffet i bladet. Jeg har gjort en sjangerundersøkelse fra 1898 til 1950 med hensyn til innholdet for minst ett nummer av bladet hvert år fra 1898 til 1950. Ut fra dette materialet har jeg foretatt en opptelling og sortering av stoffmengde og stofftyper. Den kvantitative målingen av sjangertyper er foretatt gjennom centimetermålinger av spaltene.

Thore Roksvold har i tidlige norske aviser identifisert sjangertyper i de nye meningsavisene fra midten av 1800-tallet. Han nevner inserat, anmeldelse, utenriks nyhetsnotis, innenriks nyhetsnotis, stortingsreferat, redaksjonelle kommentarer, skildring og dialog (Roksvold 1997:51). Svennik Høyer har i sin gjennomgang av tidlige aviser konkludert med at det var store variasjoner fra avis til avis når det gjaldt stofftyper (Høyer 1995:1985-1987). Og nyhetsjournalistikken endret seg mye fra begynnelsen på 1900-tallet fram til midten av hundreåret. Partipressen ble etablert, journalistikken ble profesjonalisert og genrene utviklet og utvidet med blant annet sport og kriminalstoff. (Ottosen/Røssland/Østbye 2002: 52-78). Jeg bruker de tidlige sjangrene så langt disse er dekkende i min undersøkelse av *Nuorttanaste*.

Noen fakta om bladet.

Det første nummer kom ut i august 1898 med 8 sider og fortsatte månedlig fram til januar 1902 da det begynte å komme ut med to nummer hver måned, hver på fire sider. Den samme utgivelseshyppigheten fortsatte fram til 1950. Bladet går i 2005 inn i sitt 107. årgang, og er i dag den eldste, eksisterende samiskspråklige publikasjon. Utgiver fra 1898 til 1992 var Den evangelisk-lutherske frikirke, fra 1992 til 2001 i samarbeid med Norges Samemisjon. I 2001 ble bladet en stiftelse med Norges Samemisjon, Indre Finnmark Prosti og Samisk Kirkeråd som ansvarlige. Antall abonnenter har naturlig nok variert gjennom de årene bladet har eksistert. I 1905 var antallet 300, i 1916 om lag 700, og 15.02.1921 opplyste redaktøren at opplagstallet nå var på 725 og at det aldri tidligere hadde vært så høyt. I 1948 nådde bladet en opplagstopp med hele 1.500 abonnenter. Det var høyt også sammenliknet med opplagstallet for de to samiskspråklige avisene i dag, *Assu* og *Min Áigi*. De har nå et samlet opplag på om lag 2.200, og kommer ut to ganger i uka. I dag ligger opplagstallet for *Nuorttanaste* på rundt 700. Bortsett fra i noen nummer tidlig på 1930-tallet, da en del av stoffet var på norsk, har bladet hele tida vært skrevet utelukkende på nordsamisk. Gustav F. Lund var redaktør til 1912, og deretter overtok Ole Andersen fra Polmak redaktørkrakken fram til 1916, da Henrik Olsen Heika ble redaktør helt fram til 1948. I dag heter redaktøren Ann Solveig Nystad, og redaksjonen holder til i Karasjok. Utgivelsesstedene har variert, og har vært Sigerfjord i Vesterålen, Kåfjord i Alta, Oslo, og Nesseby.

Innholdet i bladet fulgte i min undersøkelsesperiode et fast disposisjonsmønster med en klar todeling. Det religiøse stoffet kom alltid først, altså stoff som var knyttet til kristen forkynnelse og kristent liv. Som regel var den første artikkelen en tale eller utlegging over et skriftsted i bibelen. Deretter fulgte annet kristent stoff som salmer, reiseberetninger fra predikanter, hilsener fra menigheter og enkeltpersoner, utdrag fra taler av kjente predikanter og prester, redaksjonelle kommentarer med kristent innhold og såkalte *Gordne-calmek*, det vil si små sitater eller utsagn som kunne fungere som leveregler eller oppbyggelse for leserne. I siste del av bladet fant leserne det verdslige nyhetsstoffet, som etter hvert viste seg å utgjøre en stor del av bladets totale stoffmengde.

Omfanget av det verdslige nyhetsstoffet.

En måte å synliggjøre det nokså omfattende nyhetsstoffet i *Nuorttanaste* på, er å foreta en prosentfordeling av det religiøse og det verdslige stoffet. De eldste numrene av bladet finnes i dag bare på mikrofilm i Nasjonalbiblioteket. Jeg har målt spaltelengdene ut fra kopier fra mikrofilm og så skilt det verdslige og religiøse stoffet. Dette har jeg gjort for et tilfeldig nummer hvert år fra 1898 til 1950, men i tabell 1 presenterer jeg bare halvparten av dette materialet av plasshensyn. Innholdet i det verdslige og religiøse stoffet er rimelig lett å skille. Nyhetsstoffet er knyttet til hendelser og begivenheter i samfunnet, som pressen daglig formidler til sine konsumenter, mens det religiøse innholdet er direkte relatert til bibel og kristenliv uten nyhetenes sterke forhold til tid, aktualitet, nærhet og betydning for folk flest.

Tabell 1. Det verdslige og religiøse stoffet i noen nummer i prosent.

Utkom måned/år	Religiøst stoff i %	Verdslig stoff i %
Januar 1898	96	4
Januar 1900	40	60
Januar 1903	40	60
Januar 1905	60	40
Mars 1907	50	50
April 1910	80	20
Mai 1912	45	55
April 1914	55	45
September 1916	70	30
Desember 1918	75	25
April 1920	75	25
Oktober 1922	75	25
Juni 1924	50	50
Januar 1926	40	60
September 1928	50	50
August 1930	55	45
Juni 1932	70	30
Mai 1934	75	25
Mars 1936	75	25
Mars 1938	98	2
April 1940	75	25
Oktober 1942	90	10
Mai 1949	30	70

I gjennomsnitt i alle de undersøkte numrene var om lag en tredel stoff av ikke-religiøs karakter. Etter en beskjeden start de to første årene økte det verdslige nyhetsstoffet kraftig etter 1900. I enkelte nummer, som 15. januar 1903, 15. mai 1912 og 15. januar 1926 var denne stofftypen klart større enn de religiøse tekstene. I et januarnummer i 1903 var det 10 utenriksnotiser og 11 innenriksnotiser, av dem to lange om ulykker,

15. juni 1905 var det mye stoff om unionsoppløsningen med en lang redaksjonell artikkel om styrkeforholdet mellom Norge og Sverige. Også utenriksstoff fikk stor plass i dette nummeret, blant annet om krigen mellom Japan og Russland og en lang artikkel om Østerrike-Ungarn. Men la oss gå mer systematisk til verks når det gjelder sjanger og stoffmengde.

Nyhetsnotiser.

Den nyhetssjangeren som var den dominerende i *Nuorttanaste* gjennom bladets første 50 år, var nyhetsnotiser, vanligvis definert som korte nyhetstekster på mindre enn 100 ord. De var en mye brukt sjanger i avisene rundt 1900, men utover på 1900-tallet gikk de etter hvert over til å bli lengre artikler i vanlige nyhetsaviser (Roksvold i Bastiansen & Meland 2001:63). I *Nuorttanaste* var denne sjangeren mest brukt i nyhetsformidlingen fram til andre verdenskrig.

Nyhetsnotisene ble helt fra begynnelsen av bladets historie etablert under en fast tittel. Først fantes disse nyhetene under tittelen *Væhas mastge* som kan oversettes med Litt av hvert. I 1905 hadde man skiftet overskrift til *Gukken ja lakka*, fjernt og nær, og i 1910 het spalten *Dam vides mailmes*, "Fra den store verden", en tittel som ble beholdt utover hundreåret. Notisene omfattet både innenriks- og utenriksstoff.

Innenriksnotiser.

For å få en viss oversikt over hvor stor denne gruppen var, kan det være på sin plass med en optelling for noen tilfeldige nummer.

Tabell 2. Antall innenriksnotiser i noen tilfeldige nummer.

År/måned for utgivelse	Antall nyhetsnotiser innenriks
Januar 1903	9
Juni 1905	11
April 1910	4
Juli 1915	9
April 1920	5
Mai 1925	4
August 1930	25
April 1935	11
Mars 1941	14
Mars 1946	5

Tematisk spente disse notisene over store felt. Som i nyheter i dag, var ulykker faste innslag. Den store rasulykka i Nordfjord i januar 1905 fikk bred omtale (*Nuorttanaste 15. januar 1905*), likeså Tafjordulykka i 1934 (*Nuorttanaste 15. april 1934*), en storbrann i Alta i juli 1915 ville ha ført til at hele Bossekop brant ned hvis ikke soldater hadde hjulpet til, meldte bladet (*Nuorttanaste 30. juli 1915*). Den 17. juni 1924 kolliderte de to hurtigruteskipene Håkon Jarl og Kong Harald i Vestfjorden utenfor Bodø, og 20 mennesker mistet livet. I tillegg til en lengre artikkel om ulykka

ble begivenheten også omtalt i en nyhetsnotis (*Nuorttanaste* 30.07.1924). Ellers ble druknings- og arbeidsulykker, lokalt også mindre ulykker, omtalt.

Smittsomme sykdommer og epidemier var en del av hverdagen for folk i Nord-Norge på begynnelsen av 1900-tallet, og dette avspeilet seg i nyhetsnotisene. Særlig de sjøsamiske områdene i Finnmark ble hardere rammet enn områdene lenger sør. Kolera- og koppeepidemier i Russland ble oppfattet som reelle trusler i Finnmark helt fram til første verdenskrig (Nordnorsk kulturhistorie, bind 1, 1994:125-133). Spanskesyken skapte frykt, og 15. august 1918 fortalte bladet at spanskesyken nå var kommet til Kirkenes, og halvparten av gruvearbeiderne ved A/S Sydvaranger hadde blitt syke. Også i Alta var det konstatert tilfeller. Man var naturligvis opptatt av å bringe nyheter om mulige botemidler mot den fryktede sykdommen, og et middel var en blanding av rom og konjakk, som ble anbefalt i en nyhetsnotis. Sykdommen tyfus var heller ikke fremmed for folk i nord på den tida, og i juli 1915 fortalte en notis om tyfustilfeller i Mehamn.

En annen kategori som også var en gjenganger i nyhetsnotisene, var meldinger om fisket. Her er noen eksempler. I november 1900 fortalte bladet om sildefisket både i Ofoten og i Troms, antall båter som deltok, hvor mye som var fanget og prisen til fiskerne. I et marsnummer i 1907 ble det konstatert svært dårlig Lofotfiske på grunn av mye uvær, og 30. januar 1926 var storsildfisket i gang på Mørkekysten. Ellers ble det fortalt om selen som plaget fiskerne, korte notiser om hvordan torskefiskeriene på de ulike stedene utviklet seg og nyheter om at fisken fra Nord-Norge mer og mer ble fraktet sørover med dampskip. Også det innlandske laksefisket i elvene ble ofte omtalt, og særlig laksefisket i Tanaelva fikk plass i mange nyhetsnotiser.

Nyhetsnotisene fortalte også leserne hva som var på den nasjonale dagsorden enten det var politiske hendelser eller begivenheter som opptok hele landets befolkning. De norske polarheltene Fridtjof Nansen, Roald Amundsen og Otto Sverdrup var kjendiser tidlig i forrige hundreår, og deres bragder ble ofte omtalt også i *Nuorttanaste*. Den andre Fram-ekspedisjonen fra 1898 - 1902 ble nevnt blant annet i september i 1902, og senere var Nansen ofte omtalt som humanitær hjelpearbeider. Roald Amundsens bravader ble behørig notert, blant annet hans planer om en ferd med et luftskip over Nordpolen (*Nuorttanaste* 30. januar, 1926). Også ekspedisjonen for å lete etter Nobile, hans forsvinning og begivenheter etter hans død, fikk stor plass i nyhetsnotisene. Livet til en annen kjendis, Bjørnstjerne Bjørnsson, ble også registrert, blant annet hans sykdom og død i Paris i 1910 (*Nuorttanaste* 30. mai 1910).

Viktige politiske begivenheter både lokalt og nasjonalt ble viet plass i notisene, selv om de største sakene kunne bli grundigere omtalt i større artikler. I 1903 rev rasende fiskere ned hvalstasjonen i Mehamn etter en langvarig konflikt om hvalfangst, det såkalte Mehamnslaget. 15. mai i 1903 ble de dramatiske begivenhetene nevnt. Konsulatsaka og oppløsningen av unionen mellom Norge og Sverige ble naturligvis meldt. Første verdenskrig gav stoff til svært mange nyhetsnotiser, og disse ble samlet under en felles tittel, Verdenskrig eller Mailme-soatte. Her var det naturligvis mest stoff fra utlandet, hvor krigen raste, men også mange forhold som angikk Norge, fikk omtale, bl.a. senking av norske skip og torpedering av skip utenfor Finnmarkskysten (*Nuorttanaste* 15. september 1916). Den tyske invasjonen i Norge i april 1940 fikk stor plass i notisene, og den ble kalt "Den forferdelige krigshendelse i vårt land" eller på samisk "Dak hirmos soattedapatusak min rikas" (*Nuorttanaste* 30. april 1940). Når det

gjaldt okkupasjonsårene under andre verdenskrig, var det tydelig at redaktøren holdt en lav profil for ikke å provosere. Vi kan avlese dette ved å se at antall verdslige saker gikk ned i forhold til det religiøse stoffet. Gestapo beslagla likevel trykkeriet i 1943, og redaktør Henrik Olsen Heika ble sendt til Grini.

Ellers er det vanskeligere å sortere de andre nyhetene tematisk, men her var det mest forskjellige med, slik at tittelen "Litt av hvert", "Vehas Mastage", fullt ut var dekkende. Stadig stod det å lese hvordan prisutviklingen var på nødvendige varer. Vi har tidligere nevnt fiskeprisene, men i tillegg fikk leserne høre om melprisene var gått opp eller ned, og hvordan utviklinga var når det gjaldt prisen på margarin. Den var snart like dyr som smørprisen, stod det i en notis 15. mars 1907. Prisutviklingen på kaffe ble omtalt i et av marsnumrene i 1910. Været opptok folk da som nå, og notiser om hvordan været hadde vært, særlig hvis det hadde vært dårlig, stod ofte å lese. Notiser om gras- og potetavlingene var godt stoff. Rovdyrjakt og rovdyrskader er svært aktuelt nyhetsstoff i avisene i dag, og var det også i *Nuorttanaste* på begynnelsen av 1900-tallet, blant annet 30. mai 1923 da bladet kunne fortelle om ulvens stygge herjinger i reinflokkene i Kautokeino. Streiker og arbeidskonflikter var nyheter, og kriminalstoff hørte med. Blant annet stod det å lese i juni 1924 under tittelen "Issoras", "Voldsomt", om ei kvinne i Drammen, som hadde slått ektemannen i hodet med ei øks slik at han nesten døde (*Nuorttanaste*, 30. juni 1924). Bladet registrerte også at flere og flere fikk elektrisk lys, at domkirka i Trondheim skulle restaureres, hvordan 17. mai ble feiret rundt omkring i landet og når vårflyttingen med reinsdyr hadde startet. De såkalte eksotismene, mer pussige historier, var det også en del av, men de fleste i denne kategorien var utenriksnotiser. Men man unnlot ikke å melde i en notis 15. august 1910 at Norges eldste mann var 114 år og het Abel Lind Eliassen.

Utenriksnotiser.

Stoff fra utlandet ble viet forholdsvis stor oppmerksomhet i tidlige norske aviser, og nyhetsnotisene i *Nuorttanaste* var ingen unntak i så måte. En oppsummering tilsvarende innenriksnotisene i et tilfeldig nummer av bladet hvert 5. år gav følgende tall:

Tabell 3. Antall utenriksnotiser i noen tilfeldige nummer.

År/måned for utgivelse	Antall nyhetsnotiser utenriks
Januar 1903	10
Juni 1905	5
April 1910	2
Juli 1915	7
April 1920	6
Mai 1925	2
August 1930	14
April 1935	12
Mars 1941	7
Mars 1946	2

I denne stikkprøven utgjorde utenriksnotisene 40 % av alle notisene og innenriksnotisene 60 %. Ved summarisk gjennomgang av flere nummer synes dette forholdet mellom de to notistypene å være det gjennomgående.

Som tilfelle var for innenriksnotisene ble de store begivenhetene registrert, og hendelsesnyheter fikk stor plass. Krigsstoff utgjorde en stor andel. På begynnelsen av 1900 var Russland og Japan involvert i en krig, og dette fikk plass i notisene. 15. januar 1903 fortalte bladet at Boerkrigen gikk mot slutten, og at engelskmenn begynte å bli krigstrøtte. I juni 1905 kunne en nyhetsnotis fortelle at Russland og Japan forhandlet om en fredsavtale. De to verdenskrigene var kilder til svært mange meldinger, Hitlers frammarsj i Tyskland på 1930-tallet likeså, og kommunistenes framgang og maktovertakelse i Russland ble ofte registrert. Stoff om første verdenskrig fant man under en egen tittel, "Mailme-soatte", "Verdenskrigen", som vi tidligere nevnte, og 30. juli 1915 handlet det blant annet om at Tyskland var uslåelig, hadde tatt Polen, og vunnet stort mot russerne. Ellers fortalte nyhetene om erobringer og tap av landområder, store slag og hvor mange soldater som mistet livet i de forskjellige kampene. Under andre verdenskrig ble notisene ikke rubrisert under en egen tittel, og de var ikke så detaljerte som under første verdenskrig.

Nyheter om jordskjelv og ulykker ble registrert, likeså nye oppfinnelser rundt omkring i verden. Utenriksnotisene inneholdt mange såkalte eksotismer fra hele verden, det vil si meldinger av det mer kuriøse slaget. I januar 1902 kunne bladet fortelle om hvem som var verdens høyeste kvinne, nemlig Ella Eving fra Missouri. Hun var 4 alen og 4 tommer lang. En annen notis i samme nummer fortalte at den amerikanske presidenten hadde latt sin gutt begynne på folkeskolen, og at Kadix i Spania var Europas eldste by. Litt sladder om de kongelige hørte også med, slik som 30. april 1914 da bladet kunne rapportere om to kongelige skilsmisser. I Sverige hadde prins Wilhelm og prinsesse Maria skilt lag, og i Montenegro hadde prinsesse Natholia gått fra sin prins.

Artikler.

Selv om artikler på ingen måte dominerte som sjanger i *Nuorttanaste*, var de til stede allerede tidlig i bladets historie. Forskjellen på en notis og en artikkel er først og fremst lengden, og artikkelbetegnelse brukes når teksten overstiger om lag 100 ord (Roksvold i Bastiansen & Meland 2001:63). Artiklene var som regel ikke signerte, og var mest sannsynlig skrevet av bladets redaktør. De var ofte forfattet i forbindelse med viktige begivenheter ute og hjemme. Allerede i et av bladets tidlige nummer fra januar 1899 stod det en lengre artikkel om den såkalte Dreyfus-saken i Frankrike. Og i et enda tidligere nummer fra august 1898 var overskrifta, "Allet omid nælggot!" "Ikke sultefor dyr!". En nokså omfattende artikkel fortalte bladet om den "ugudelige og stygge" skikken med å sultefore buskapen om vinteren, noe som ofte skjedde i Finnmark når vinterforet tok slutt. Oppfordringen var at folk ikke måtte ha flere dyr over vinteren i fjøset enn hva man hadde mat til. Sulteforing var tydeligvis et stort problem fordi dette tema ble fulgt opp i en serie på fem artikler høsten 1908, og igjen ble hovedvekten lagt på hvor mange argumenter som talte mot sulteforing av buskapen.

Spebarndødeligheten var tidlig på 1900-tallet fortsatt høy i Finnmark. En større artikkel fra april 1900 med tittelen "Litt om hvordan man skal stille små barn" satte

fokus på dette store problemet. Artikkelen gav gode råd om hva foreldrene kunne gjøre for å hindre at deres barn døde allerede i det første leveåret. At kosthold også på den tiden opptok folk flest er en artikkel fra 30. januar 1909 et bevis på. Bladet tok for seg kaffedrikkingen som et helse spørsmål og konstaterte at verdens befolkning drakk altfor mye av denne drikk. I Norge ble det drukket kaffe for 9,5 millioner kroner hvert år, og artikkelforfatteren stilte spørsmål om ikke dette var skadelig. Kaffe var ingen helsebringende drikk, og penger som man kjøpte kaffe for, kunne brukes på en mye bedre måte. 15.02. 1909 fulgte fortsettelsen som anbefalte å drikke melk, kakao, sjokoladedrikk og te istedenfor kaffe.

Politiske hendelser gav også stoff til lengre artikler. I januarnummeret i 1900 gav bladet en oversikt over alle krigene England hadde vært involvert i det siste hundreåret. Unionsoppløsningen i 1905 engasjerte tydeligvis samene fordi bladet skrev flere lengre artikler om begivenhetene. Eksempelvis stod det den 30. juni en lang og grundig artikkel som analyserte situasjonen i Norge og Sverige etter 7. juni - vedtaket om unionsoppløsning. Artikkelen hadde en oversikt over det militære styrkeforholdet mellom de to land, og hva de kunne mobilisere i en eventuell krig. Den var grundig, analytisk og preget av at forfatteren hadde kunnskaper på dette feltet.

Da NRK begynte sine sendinger på samisk i 1946, var dette noe som opptok bladet fra første stund. Flere artikler tok for seg sendingene og hvilke framtidsplaner som eksisterte for sameradioen (*Nuorttanaste* 15.05.1949). Populærvitenskaplige artikler ble også trykt i bladet. Et eksempel er fra mai 1949 da lektor Ørnulf Vorren, seinere professor ved Tromsø Museum, grundig gjorde greie for reindriftas historie i Norge.

Inserter.

Brev og innlegg fra leserne var tidlig et viktig innslag i *Nuorttanaste*. Det var rapporter fra forskjellige bygder, politiske innlegg, om fornorskings- og språkpolitikk og brev fra samer som hadde utvandret til Amerika. Tematisk kan de inndeles på følgende måte:

Samepolitiske innlegg.

Nuorttanaste har blitt trukket fram som et viktig organ i den første samepolitiske mobiliseringen tidlig på 1900-tallet. John Trygve Solbakk beskriver bladet som "et samisk åndehull da assimilasjonspolitikken rådde grunnen, og samene ikke hadde andre samiskspråklige publikasjoner. Det er mange eksempler på at samebevegelsens talsmenn i nord ofte sendte inn leserinnlegg med manende appeller, og disse ble trykt i bladet" (Solbakk i Mørk & Magga, 2002:54). Og selv om bladet i politiske spørsmål var konservativ, åpnet det sine spalter for sterke innlegg mot undertrykking av samisk språk og kultur og for en samepolitisk mobilisering (Hætta, 2002:161).

I begynnelsen av 1900-tallet gikk fornorskingspolitikken inn i sin mest aktive fase. Det samiske språket skulle bort, og språkets stilling i skolen ble gjenstand for sterke angrep. I 1902 ansatte departementet en egen skoledirektør i Finnmark, som hadde som sin hovedoppgave å arbeide med fornorskingspolitikk. Lærerinstruksen for såkalte overgangsdistrikter fra 1880, dvs. områder som hadde en samisk og norsk og ofte også kvensk befolkning og som i praksis var de sjøsamiske områdene i Troms og Finnmark, slo fast at samisk bare kunne brukes i skolen når dette var helt nødvendig. I

skolehverdagen ble resultatet at samisk og finsk nærmest ble totalforbudt (Bråstad Jensen, 1996:31-32).

Mange av leserbrevene til *Nuorttataste* tidlig på 1900-tallet fortalte tydelig at fornorskingspolitikken opprørte mange, og at den samiske befolkningen var opptatt av det som skjedde. Særlig var det tungt å svelge for mange at samisk språk skulle helt ut av skolen. 30. november 1902 hadde en av de aktive leverandører av leserinnlegg til bladet, Henrik A. Henriksen i Tana, et innlegg om situasjonen i grunnskolen i Finnmark under tittelen *Væhas skuvlaid birra Finnmarkost*. Henriksen konstaterte at skolen tvang samiske barn til å bruke norsk både i religionsundervisning og i annen undervisning. Han var svært opprørt over at samisk ikke lenger var godt nok som undervisningsspråk i kristendomsundervisningen. Dette ville føre til at barna ikke fikk med seg opplæringen i kristendom med den følge at de "levde i mørket". Henriksen oppfordret på det sterkeste at samiske barn måtte få religionsundervisning på samisk, og han mente at han hadde sterk faglig støtte i sitt syn. Han avviste på ingen måte behovet for å kunne norsk, noe han klargjorde i et tidligere leserinnlegg i september 1901, men helt å se bort fra at samisk eksisterte, var han sterkt imot.

15. november 1903 trykket bladet et anonymt innlegg hvor situasjonen for samisk språk ble tatt opp og meget sterkt tatt i forsvar. Riktignok startet inseratet med å understreke behovet for å lære norsk for å kunne lese litteratur, men det meste av leserbrevet var en sterk hyllest til samisk språk og kultur. Samene hadde ingen ting å skamme seg over, og ble oppfordret til å elske og verdsette sitt språk, sin slekt og sin rase. De hadde bodd i Norge like lenge som nordmenn og hadde rett til å kalle landet for sitt fedreland. Og samene hadde alltid vært et fredelig folk som hadde unngått krig med sine naboer.

30.01. 1909 var språkforholdene igjen tema i et leserinnlegg av Nils Pavelsen fra Bonakas i Tana. Også Pavelsen beklaget at samisk ikke lenger ble brukt på skolen i kristendomsundervisningen. Dette førte til at samene ble mer og mer hedensk, og var en lite heldig utvikling. Pavelsen understreket at det slettes ikke var galt å lære norsk, og at myndighetene ikke tok feil når de mente at samene måtte få norskundervisning, men de hadde ikke sett konsekvensene av sine vedtak om å kutte ut samisk i all undervisning. Han fant støtte for sitt syn fra biskop Skaar og professor Friis. Den sistnevnte hadde hevdet at fravær av samisk i kristendomsundervisningen ville føre til at samene igjen ble hedenske. Nils Pavelsen foreslo å sende en delegasjon til kong Haakon og regjeringen i Oslo for å forklare situasjonen i håp om at loven kunne endres. Han bad også redaktøren av *Nuorttanaste* oversette dette innlegget til norsk og sende det til avisa *Verdens Gang*.

Flere inserater med samme tema fulgte i tida etterpå. 15. februar gav Sivert Andersen full støtte til Pavelsens kritikk og forslaget om å sende en delegasjon sørover. I samme nummer blandet Henrik A. Henriksen fra Tana seg inn i debatten. Han støttet tanken om å sende representanter til Oslo for å ta opp saken selv om han hadde liten tro på at myndighetene ville endre på noe som helst. Henriksen mente at også samene i Vest-Finnmark burde være med. Han hevdet imidlertid at man burde gå varsomt fram, og at nordmenn hadde gjort mye godt for samene. Hovedoppgaven måtte være å få samisk språk inn i kristendomsundervisningen igjen. 28.02. 1909 fulgte nok et innlegg som støttet Pavelsen, og som syntes det var samenenes plikt å støtte han. Innsenderen ønsket yngre folk i delegasjonen og foreslo Anders Larsen som

representant for samene i vest. Anders Larsen var en av de mest aktive sjøsamene i den første samepolitiske mobiliseringen. Han støttet aktivt den første samiske stortingsrepresentanten Isak Saba og gav fra 1904 til 1911 ut en samisk nyhetsavis, *Sagai Muittalæge*. Larsen sendte også selv et leserinnlegg i april 1920 til *Nuorttanaste* der han leverte et sterkt forsvar for samisk språk og kultur. Han viste til at mange utenlandske språkforskere kalte samisk for et pent språk, og hans forklaring på at nordmenn syntes samisk var stygt og ville ha det bort, var at de hørte altfor sjelden andre språk enn norsk.

Isak Saba ble i valgt inn på Stortinget i 1906 som den første same og gjenvalgt i 1909. Dette resulterte i noen leserinnlegg for eller imot Saba og det han stod for som politiker. I juni 1906 skrev en leser fra Polmak at Saba var en utmerket representant for samene på Stortinget både fordi han var kunnskapsrik og ikke var oversett av de norske myndighetene. 30. november samme år kom det et kritisk innlegg mot Saba som hevdet at dersom innsenderen hadde visst at Saba var sosialist, hadde han ikke stemt på Saba. Han hevdet også at Saba fra Stortingets talerstol hadde fortalt at samene var sosialister. Et krast innlegg 30. januar 1907 forsvarte Isak Saba og understreket at det var viktig at han som same var stortingsrepresentant. Hans motkandidat ved valget, lensmann Opdahl, var norsk ” med vikingblod i årene”, mens Saba altså var same. Den aktive debattanten Henrik A. Henriksen fra Tana hadde også synspunkter å komme med og mente at Isak Saba var mot kristendommen. Han hevdet også at Anders Larsens avis, *Sagai Muittalægje*, ikke trykte innlegg som kritiserte Isak Saba (*Nuorttanaste* 15.07.1907). Han fikk raskt svar fra en anonym leser i Tana den 15. august som forsvarte Saba fordi han gjorde mye godt for samene på Stortinget. Han hadde tatt opp reindriftssamenes vanskelige situasjon, krevd at samisk språk ble brukt i kirker og skoler, og han skammet seg ikke over å si fra Stortingets talerstol at han var same.

Også Isak Saba selv brukte spaltene i *Nuorttanaste* til å fortelle om sin politikk og kapre velgere. 30.09. 1907 ba han ordførere og andre støtte loven om frihandel som han mente var til fordel for samene og motarbeidet storkjøpmenn. 15.02. 1908 orienterte Saba i et leserbrev om vedtatte saker på Stortinget. Han nevnte blant annet utbygging av telefonlinjer, nye dampskipsruter og penger til samiske områder som gav folk muligheter til å reise sørover for å få behandling for sykdom.

Organiseringen av samene startet helt på begynnelsen av 1900-tallet blant sørsamene i Sverige, og bredte seg raskt til de sørsamiske områdene i Norge. Det første samiske landsmøtet i Trondheim i februar 1917 inspirerte organisasjonstenkingen blant samene både i nord og sør, og innledet et samarbeid mellom samene. I perioden 1917 til 1921 ble det holdt flere møter for å få til en felles organisasjon. Dette gjenspeilet seg også i leserinnleggene i *Nuorttanaste*. 15.03. 1920 trykket bladet, sannsynligvis som et inserat, en tale som Nils Pavelsen holdt 9. juni 1919 på et samepolitisk møte i Tana. Talen var et sterkt forsvar for samisk språk og kultur, og krevde at samisk måtte inn i skolen de tre første årene. 30.04. 1920 sendte Anders Larsen et leserinnlegg der han sterkt forsvarte samisk språk og kultur. Larsen fortalte at han var flyttet bort fra sameland til Trondenes ved Harstad. 30.05. 1920 skrev Klemet Pedersen hvor fint det var at samene nå tok opp kampen for å bevare sin kultur. Flere innlegg, blant annet fra Lars A. Nelson i Alaska, understreket hvor viktig det var at det ble skrevet på samisk og at *Nuorttanaste* gav et meget godt bidrag ved å

bruke samisk språk. 15.05. 1921 meldte J. A. Pedersen fra Vadsø at det nå skulle komme ut et nytt blad på samisk, *Same Almug*. Avisen skulle mobilisere samiske velgere for å få inn en samisk stortingsmann. Bladet måtte gi opp allerede året etter på grunn av dårlig økonomi. 30.10. 1925 hadde den kjente samepolitikeren Henrik Kvandahl et innlegg om reindrifta. Han oppfordret samene i nord til å arbeide for å bedre forholdene for reindrifta. Sørsamene skulle sende en delegasjon til myndighetene i Oslo, og han bad nordsamene være med. To seinere innlegg, 30.12. 1925 og 15.01. 1926, støttet Kvandahl.

Alaskabrevene.

Rundt 1890 søkte amerikanske myndigheter hjelp til å utvikle reindrifta i Alaska. De mente tamreindrift kunne sikre framtida for eskimoene, som hadde fått det vanskelig etter at fangstmenn fra Europa hadde forrykket viltbalansen i området med intens jakt. I 1893-94 bevilget Kongressen penger til å kjøpe rein og eksperthjelp fra samene i Finnmark. Samene reiste over i to puljer, den første i 1893, den andre i 1897. Et lasteskip hentet samene og reinsdyra i Alta. På reisen i 1897 var det 78 samer, de fleste fra Finnmark, og 539 reinsdyr om bord.

Samene i Alaska begynte etter hvert å sende åpne brev tilbake til hjemlandet, som ble trykket i *Nuorttanaste*. 15. juli 1906 trykket bladet et brev fra I.J. Panee, som tydeligvis hadde tatt et engelsk navn. Han fortalte løst og fast om livet i Alaska, om gullgraving og om to fra Karasjok, som hadde omkommet i ulykker i forbindelse med gruvearbeid. Det var mange samer der, noen drev reindrift, andre var gullgravere, kunne Panee fortelle. I samme nummer trykte bladet et brev fra A. A. Bahr, som også berettet fra dagliglivet i det nye hjemlandet og 15.11. 1906 et brev fra Klemet K. Sistnevnte startet sitt leserinnlegg med å berolige leserne. Eskimoene var gode mennesker, slo han fast. 15.02. 1907 offentliggjorde *Nuorttanaste* et brev fra W.N. Balto. Han startet med å understreke hvor viktig det var å ha et blad på samisk. Han hadde hørt at mange nordmenn ikke ønsket et samisk blad, men det kunne han ikke forstå. Han mente at det samiske språket ville overleve ved at bladet skrev på samisk. .

Leserinnlegg fra bygdene.

En relativt stor gruppe leserinnlegg var brev om dagliglivets gang i forskjellige bygder i nord. Den aktive skribenten Henrik A. Henriksen fra Tana interesserte seg ikke bare for politikk og språkspørsmål, men sendte også mange innlegg der han skrev om forskjellige hendelser i Tana. Allerede 30.01. 1901 fortalte han om en konflikt i forbindelse med ansettelse av ny lensmann. Kommunestyret hadde satt opp tre kandidater med en Amble som nummer 1, Berteussen som nummer 2 og Schvendsen som nummer 3. Amtmannen godtok ikke noen av disse og sendte saken tilbake til kommunestyret. Det vedtok på nytt å foreslå de samme kandidatene i samme rekkefølge, slik at amtmannen kunne plukke ut den han mente ville være best skikket. Amtmannen ansatte Berteussen, og innsenderen lurte på hvorfor ikke Amble ble tilsatt. Han hadde vært vikar i stillingen i over ett år. I julinummeret samme år rapporterte John Hellander fra Polmak om dårlig laksefiske, små inntekter for folk, dårlig grasvekst og at engelskmenn var kommet til Tana for å fiske laks. En H. O. hadde et innlegg 30. april 1910 fra Vesterålen der han kunne fortelle om en svært tidlig vår. Ulykker var ofte tema slik som i leserbrevet fra Aslak Samuelson Guttorm 15.

november 1904. Han kunne berette om ei drukningsulykke i Tana, der to brødre mistet livet, mens faren klarte seg, etter at båten veltet. Noe så selebert som et kongebesøk kunne man naturligvis ikke la være å fortelle om. 15.08. 1907 kunne en stolt innsender skrive at kong Haakon hadde besøkt Tana på sin reise i Nord-Norge.

Noen av inseratene hadde et nokså spesielt innhold. 15. februar 1921 trykte bladet et innlegg fra predikant F. Lund. Han ønsket å få tak i to geiter til Hans Nilsen i Laksefjord. Lynet hadde slått ned i fjøset hans og drept hele buskapen bortsett fra to sauer. Nilsen var i ferd med å bygge opp fjøset igjen, men trengte hjelp.

Bladets redaksjonelle linje var streng med hensyn til alkohol, og noen leserinnlegg støttet dette synet. 15.07. 1926 kom en sterk oppfordring fra en leser om å stemme mot salg av alkohol i den nasjonale avstemmingen. Aslak Samuelsen Guttorm gav i sitt leserinnlegg 30. juli 1904 en personlig beretning om hvor skadelig alkoholen var. Han hadde selv drukket mye, men valgt å slutte. Til skrekk og advarsel fortalte han om en alkoholpåvirket mann som var blitt påkjørt.

Redaksjonelle kommentarer.

Noe som skilte *Nuorttanaste* fra en vanlig avis, var de relativt få redaksjonelle kommentarene til samtidas politiske begivenheter. I flere artikler skinte imidlertid det redaksjonelle synet klart igjennom ved at det ble gitt klare anbefalinger til leserne. Dette gjaldt som vi har sett i artikler om alkoholpolitikk, husdyrhold og spebarnstell. I noen saker tonet imidlertid bladet flagg, og tilkjennegav klare meninger. Unionsoppløsningen med Sverige i 1905 fikk bladets fulle støtte, og datoen 7. juni 1905 omtaltes som historisk (*Nuorttanaste* 30.07. 1905). I en lengre artikkel med tydelig kommentarpreg gjennomgikk redaktøren unionsoppløsningene, og de videre utsiktene. Han skrev ironisk at "de store svenskene" ble sinte da Norge erklærte seg for et fritt land, og at de truet med krig dersom ikke Norge bøyde av.

I forbindelse med den samepolitiske mobiliseringen tidlig på 1900-tallet og spørsmålet om en samisk organisering, viste bladet noen ganger klart sitt redaksjonelle ståsted. 15.02. 1909 tok et leserinnlegg opp spørsmålet om å danne en egen samisk organisasjon. Redaktøren tillot seg å gi et svar på innlegget. Han forklarte at det hele ennå var på planstadiet, men han manet til forsiktighet i den videre prosess. En politisk radikal linje var ikke å anbefale, og det ble understreket at lederne i en slik samisk organisasjon måtte hentes blant samiske lærere eller andre "kloke" samer, "jiermalas Samek". Bladets konservative og forsiktige linje i samepolitikken skinte tydelig igjennom mellom linjene.

En mye mer radikal innstilling viste redaktør Henrik Olsen Heika i noen redaksjonelle ytringer tidlig på 1920-tallet. I et redaksjonelt innlegg 30. mai 1923 gikk han kraftig ut mot avisa *Østfinmarkens Folkeblad* som han hevdet støttet fornorskingspolitikken og gjorde narr av den samepolitiske mobiliseringen. Ingen samer måtte kjøpe et slikt blad. 15. februar 1924 skrev han hvor viktig det var for samene å arbeide for å fremme samisk kultur. De måtte gå sammen og løfte i flokk og på den måten få kontroll over sin egen kultur.

I språkpolitikken frontet redaktørene hele tiden verdien av å bevare det samiske språket. Under tittelen "Min bladde ja ædnegiella", "Vårt blad og morsmålet" skrev redaktør Henrik Olsen Heika 15. februar 1921 at det gledet han at så mange støttet samisk språk ved å tegne abonnement på *Nuorttanaste*. Han måtte imidlertid kritisere

sjøsamene som så lett syntes å gi etter presset fra nordmenn. Fjellsamene derimot snakket og brukte samisk aktivt, noe han takket dem for. Og i det redaksjonelle innlegget fra 15. februar 1924 ble språk framhevet som den viktigste samiske kulturfaktoren. For samene var det bare det samiske språket som passet, hevdet redaktøren.

Annonser og kunngjøringer.

Annonser av forskjellige slag var tidlig synlig i bladet. Reklame for forskjellige kristne bøker ble trykket, og redaktøren brukte stadig små annonser for å fremme salg av bladet. Her ble det opplyst hva bladet kostet, at man kunne abonnere på bladet hos enkeltpersoner og poståpnere, og adressen til redaksjonen. Som et blikkfang for å få nye kjøpere brukte redaktøren overskrifta "Fuobma dam", "Husk dette".

De mer vanlige salgsannonsene begynte å komme inn i bladet fram mot 1910. 15. september 1909 hadde symaskinbutikken Singer og Co. i Tromsø en annonse over to spalter med oppfordring om å kjøpe Singer Original symaskin. 15.02. 1911 stod det en stillingsannonse som skredder A. Aslaksen i Hammerfest hadde rykket inn. Han ønsket en samegutt som hadde gode karakterer og interesserte seg for skredderarbeid til sin butikk. I et av oktobernumrene i 1917 tilbød handelsmann Th. Holm arbeid til to ryddige og flinke samejenter, den ene som hjelp i fjøset, den andre som kjøkkenhjelp. 30.05. 1912 stod det en salgsannonse for Anders Larsens samiske roman "Bæivve Algo" som kostet kroner 1,10 pluss 5 øre i porto. Denne boka ble det for øvrig reklamert for flere ganger.

Annonsemengden økte fram mot 1920, og ble stadig mer variert. Det var salgsannonser for elektriske apparater, fiskebåter med redskaper og utstyr, nye bøker, ulveskinn, karding av ull, garving av skinn og redskaper av forskjellige slag. Forlovelses- og ekteskapskunngjøringer hørte også med, som i januarnummeret i 1913 da "sykepleierske Petra Iversen Østerdalen og garversvend Nils Gundersen Langfjord" kunngjorde sin forlovelse, riktignok på norsk, noe som var sjelden i bladet.

Også bursdagshilsener forekom. I april 1914 fikk en søster hilsen fra sine søsken og far og mor på sin 16 års dag. Til og med "Overretssaksfører Sverre Moe" i Alta tilbød leserne sin tjeneste i en annonse som stod i bladet 30. august 1930. Det er vel sannsynlig at den vanskelige økonomiske situasjonen som mange sjøsamere opplevde i mellomkrigstida med tvangsauksjoner, gjorde at Moe ville selge sin kompetanse.

Nuorttanastes sider ble også brukt til mer offentlige kunngjøringer. Skoleruta for Kautokeino ble trykket i septemhernummeret i 1915. 30. juni 1905 kunngjorde skole- styret i Kautokeino et vedtak om at skolebarn som ikke møtte tidsnok til skolestart, ville bli holdt tilbake etter at skolen var slutt for året, slik at de oppfylte kravene til skolegang. Kunngjøringer om menighetsmøter rundt omkring hørte naturligvis også med i et kristent blad.

Bruk av bilder og illustrasjoner.

Sammenliknet med dagens aviser og blader var *Nuorttanaste* et "kjedelig" produkt med hensyn til lay-out, men helt i pakt med datidas avisstil. Bruk av foto og illustrasjoner kom ikke inn før etter 1910, og i hele den undersøkte perioden bare i svært beskjeden grad. I et marsnummer i 1911 var det et reklameinnslag for et spesielt

belte av "lysstråler", som gjorde folk friske. Dette innslaget ble illustrert med en tegning av en mann som brukte beltet. 30. juli 1915 var fotografiet kommet, og bladet hadde et bilde av samer fra Kautokeino som deltok på et møte som en predikant holdt på vidda. Det ble også understreket at kautokeinosamene var de mest ivrige til å abonnere på *Nuorttanaste*. Ellers var det noen få bilder av personer som hadde fødselsdag, eller hadde tatt høyere eksamen. Etter andre verdenskrig ble fotografier oftere brukt.

Konklusjon.

Det er ingen tvil om at *Nuorttanaste* ved siden av å være et religiøst blad, også fungerte som en verdslig nyhetsavis i bladets første 50 år. Om lag 30 % av stoffmengden var nyheter, og mange av datidas avisersjangere ble benyttet. Kortere nyhetsnotiser dominerte, men også leserinnlegg av forskjellige slag var godt representert. En spesiell type inserater var Alaskabrevene, som utvandrede samer sendte til bladet. Nyhetsartikler fantes også, selv om de var i klart mindretall i forhold til notisene.

Bladet har vært trukket fram som viktig i den første samepolitiske mobiliseringen på 1900-tallet. Selv om den redaksjonelle linja var forsiktig når det gjaldt å utfordre de norske myndighetene, var bladet meget klar med hensyn til verdien av å bevare samisk språk og kultur. Flere redaksjonelle kommentarer understreket hvor viktig det var for samene å få bruke sitt eget språk, ikke minst i skolen. Samisk språk hadde like stor rett til å eksistere som norsk. Samtidig åpnet bladet sine spalter for leserinnlegg fra samiske politikere og motstandere av fornorskingspolitikken. Mange av disse innleggene inneholdt kraftig skyts mot fornorskingspolitikk og undertrykking av samene.

Litteratur

Bråstad Jensen, Eivind (1991) *Fra fornorskingspolitikk mot kulturell mangfold*. Stongelandseidet.

Drivenes, Einar-Arne, Hauan, Marit Anne, Wold, Helge A. (red.) (1994), *Nordnorsk kulturhistorie. Det gjenstridige landet b.l.* Oslo.

Hætta, Odd Mathis (2002) *Samene. Nordkalottens urfolk*, Kristiansand S.

Høyer, Svennik (1995) *Pressen mellom teknologi og samfunn. Norske og internasjonale perspektiver på pressehistorie fra Gutenberg til vår tid*. Oslo.

Ottosen, Rune, Røssland, Lars Arve, Østbye, Helge (2002) *Norsk pressehistorie*, Oslo.

Roksvold, Thore (1997) *Avisssjangerer over tid*, Fredrikstad.

Roksvold, Thore (2001) *Norske avisers innenriksnyheter i et hundreårsperspektiv i Bastiansen, Henrik G og Meland, Øystein (red.) Fra Eidsvoll til Marienlyst. Studier i norske mediers historie fra grunnloven til TV-alderen*. Oslo.

Solbakk, John Trygve (2002) *Massemedier – samiske medier og samisk i mediene*, i **Magga, Tuomas og Mørck, Endre (red.) Samiska i ett nytt årtusende**, Nordiska ministerrådet, København.

Varsi, Magne Ove (1982) *Samisk ytrings- og pressefrihet under den norske støvel*. Hovedoppgave ved Norsk Journalisthøgskole, Oslo.

PRESSE KLIPPET

Heureka – en trykkpresse for norske forhold?

Den 14. oktober 1911 kom Fremtiden i Drammen ut i ny og modernisert utgave. Formatet var blitt noe mindre, og den trykktekniske kvaliteten var hevet betydelig. Endringen var et resultat av at Fremtiden – som den første avisen i landet – hadde gått til anskaffelse av en tysk Heureka-presse. Den nye trykkpressen representerte en nyvinning i Norge på to måter: For det første var den en såkalt flattrykkrotasjon som ble matet med papir fra rull, men uten å ha runde stereotypiplater. For det andre ble trykket overført fra blysatsen til papiret via to gummivalser, slik at pressen i realiteten var en offsetmaskin.

Økende avisopplag – særlig i USA og Storbritannia – hadde i løpet av 1800-tallet fått stor betydning for den trykktekniske utviklingen. Store rotasjonspresser bød på tidligere uante muligheter når det gjaldt masseproduksjon av aviser. For små og mellomstore aviser var kostnadene ved slike presser uoverkommelige. Ikke bare var pressene dyre i seg selv, men de forutsatte også investeringer i stereotypiutstyr for produksjon av runde trykkplater. Følgelig var mindre aviser lenge henvist til tradisjonelle sylindrepreser. I 1889 kunne imidlertid amerikaneren Paul Cox presentere den ideelle løsningen for aviser som hadde for store opplag for sylindrepreser, men som var for små til å ta steget opp i rotasjonsklassen; Duplex-pressen!

Cox' oppfinnelse var en mellomting mellom de dominerende trykkpressetypene. Papirmatingen foregikk direkte fra rull – akkurat som på en avisrotasjon. Men trykkformene var flate og kunne settes rett inn i pressen uten stereotypering – akkurat som på en sylindrepresse. Trykkingen foregikk rykkvis. Papiret ble dratt fram, men stanset idet bevegelige sylindere presset det ned mot trykkformene. Deretter ble det dratt videre slik at neste avtrykk kunne tas. På denne måten kunne den første Duplex-pressen trykke en åttesiders avis i én operasjon. Etter en del forbedringer leverte produsenten noen år senere en presse som trykte 6.000 tolvsidrs aviser per time. Det store fortrinnet var at Duplex-pressen var raskere enn sylindrepresene og samtidig billigere enn rotasjonspressene.

«Heureka» heter vår nye presse. Det er den første presse av dette slags her i landet.

«Heureka», hvis grundtanke er princippet for rotationstryk, gjør det muligt at fremstille det forønskede oplag paa kort tid, uten stereotypering av satsen. Denne sluttet, som ved hurtigpressen i ramme, og efter at klicheér etc. er justeret paa skriftshoide, skyves satsen ut paa pressens bevægelige fundament. Dette kan avgive plads i bredden til 4 ved siden av hinanden liggende sider, og bak hinanden skjøn- og vidertryksformerne, altsaa ialt 8 sider. De føres en kort vei frem og tilbake med ensartet hastighet, som ved to-ture-hurtigpresserne, dets dødpunkter ophæves ogsaa her ved luftcylindre, saa en absolut stødfri gang opnaaes.

To med blødt overtræk beklædte mottager- eller magasin-cylindre, som permanent roterer i en retning, kommer avvekslende ved hjælp av tandhjul i berøring med satsfundamentet, naar bevægelsesretningen er den samme. De optager da svært fra den to-gang indfarvede form, og avgiver den til overførings-cylindren. Fra

denne overføres det paa ny blevene negative skriftbillede til papiret, der løper om slæpne staaivalser.

Papiret løper som ved de andre rotationsmaskiner med ensartet hurtighet, altsaa ikke rykkevis, fra papirrullen, om skjøn- og vidertrykcylindren over en brovalse, hvor det skjæres efter længden, og naar ledet over vendestænger og falsetragten, ind i false- og skjærecylindre, der lægger de færdige eksemplarer ut, uten benyttelse av bændler.

Den ved «Heureka» anvendte trykmetode adskiller sig fra den vanlige typografiske forsaavidt der ved, at papiret ikke kommer i direkte berørelse med typerne, og at saaledes ingen schattringer eller noget præg kan forekomme. De roterende mottager- eller magasin-cylindre kommer først igjen i berøring med typerne, naar 3 aviser er trykket.

Avisen kan trykkes i 4, 6 og 8 sider. Det vil endnu vare en tid før vi hver dag kan utkomme med en 8-sidig avis; men fortsætter fremgangen som hittil, vil det ikke vare længe før dette format blir det ordinære. Hertil maa alle partifæller bidra.

Den 14. oktober 1911 kom Fremtiden i Drammen ut i ny og modernisert utgave. Formatet var blitt noe mindre, og den trykktekniske kvaliteten var hevet betydelig. Endringen var et resultat av at Fremtiden – som den første avisen i landet – hadde gått til anskaffelse av en tysk Heureka-presse.

Både i USA og i Europa ble det utviklet en rekke varianter og etterligninger av Duplex-pressen. Trykkpressefabrikken A.G. Heidelberg i Tyskland kalte sin flattrykksrotasjon for "Heureka", og i 1911 kom altså den første trykkpressen av denne typen til Norge. Før første verdenskrig hadde fem norske aviser tatt i bruk nyvinningen: Fremtiden, Fredrikstad og omegn Tidende, 1ste Mai i Stavanger, Fædrelandsvennen og Kristiania-avisen 17de Mai. Den originale Duplex-pressen – som etter hvert ble produsert i Sveits – fikk imidlertid også innpass på det norske markedet. I 1913 bestilte både Varden og Tønsbergs Blad slike presser.

På litt lengre sikt skulle Duplex-pressene komme til å utkonkurrere Heureka-pressene. Årsaken var at A.G. Heidelberg, med å introdusere et trykkprinsipp som best kan kalles "boktrykksoffset", hadde beveget seg inn på noe som skulle vise seg å være en teknologisk blindvei. Duplex-forhandleren Hansen & Skotvedt i Kristiania understreket i sine annonser at de solgte presser som "trykker direkte fra Satsen og ikke indirekte fra Gummidug". På Heureka-pressene var det annerledes. Først ble satsen farget inn med en fargevalse. Deretter ble trykket overført til en mottakersylinder, så til en overføringssylinder og endelig til papiret. Systemet var tungvint, og teknikken fikk aldri det store gjennombruddet. Ett av problemene var at den speilvendte blysatsen måtte overføres via to sylindre/gummiduker for å komme rettvendt på papiret. Denne prosessen reduserte trykkkvaliteten både sammenlignet med tradisjonell boktrykk og med litografisk offset, der teksten på trykkplaten var rettvendt og kunne overføres til papiret via bare én sylinder. Følgelig valgte trykkpressefabrikkene etter hvert å konsentrere seg om ordinært boktrykk eller litografiske offset. Og de norske små- og mellomstore avisene valgte Duplex framfor Heureka.

Tor Are Johansen

PRESSE MINNER

Prosjektet *Norsk presses historie* har fra starten av vært opptatt av å samle inn yrkeserfaringene fra norske journalister, redaktører, grafiske personale og andre som har arbeidet i norsk presse. Når vi er så heldige å ha mange hundre levende kilder omkring oss i Norge i løpet av de årene prosjektet vil pågå, ønsker vi å gjennomføre en del intervjuer, samtidig som vi oppfordrer disse dyktige skrivende veteranene til selv å skrive sine presseminner.

Ønsket fra prosjektet er at disse presseminnene skrives fra hjertet. Ta med deg det du vil selv, det du husker best, det du selv synes er viktig. Prosjektet setter pris på en god historie eller to, og ellers alt fra beskrivelser av teknologi og utstyr til enkeltopplevelser i redaksjonen eller ute i feltet, til forhold parti-presse og så videre.

De to minnene som trykkes i denne utgaven av Pressehistoriske skrifter viser både i sitt innhold og ved sin tematiske bredde hvor stor verdi slike selvskrevne minner har. Vi håper de vil inspirere andre til å skrive ned sine presseminner.

Spørsmål kan rettes til red.sekr. Idar Flo (tlf. 70 07 52 22 eller 95 76 27 62) eller redaktør Guri Hjeltne (tlf. 46 41 06 83). Presseminner kan sendes til Idar Flo v/Møreforskning, pb. 325, 6101 Volda eller (aller helst) elektronisk til idar.flo@hivolda.no

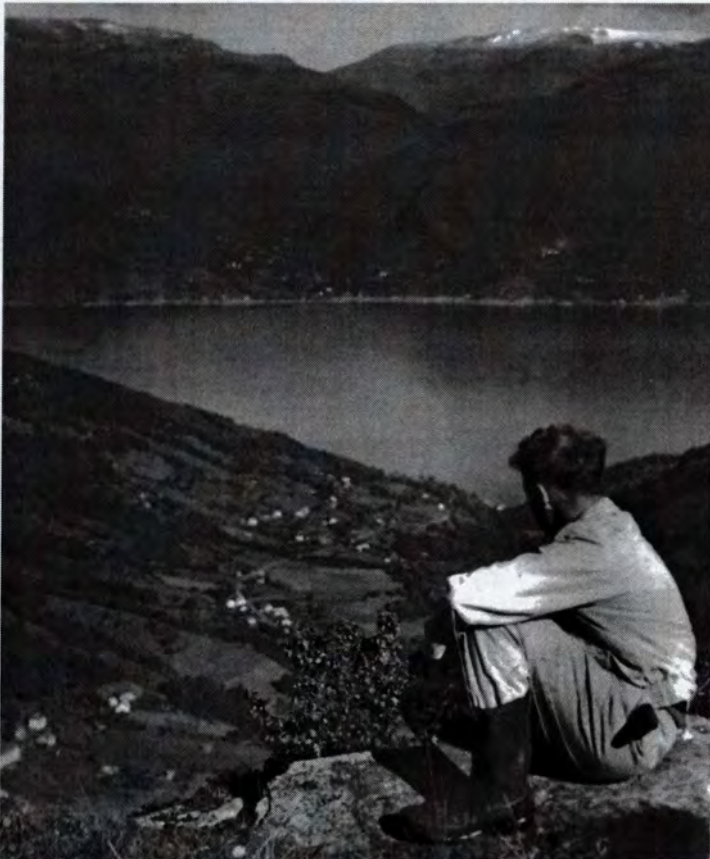
Fra folkedypet, langs mangslungne stier, til 'den fjerde statsmakt'!

Av Eivind Berdal

Da okkupasjonsmakten våren 1945 måtte gi slipp på sitt kvelende formynderskap over norsk presse, satset mange håpefulle og ambisiøse unge kvinner og menn på å skape seg en karriere i den fjerde statsmakt. Jeg ble etter hvert en av dem.

8. mai 1928 så jeg dagens lys i Feios, ei lita avstengt og isolert bygd på sørsida av Sognefjorden ca 100 km inn fra havet. Slektsforskning viste at mine aner hadde holdt til på gården i over 350 år. Næringsgrunnlaget i den lille bygda var utelukkende jordbruk, og hadde nok vært det siden breen trakk seg tilbake etter istiden for nesten 10.000 år siden. Grønn var min barndoms dal i dette lille, egalitære samfunnet, og det var som på Arne Garborgs Jæren: bøndene - de var alle bønder - pinte korn av auren og trøstet seg til Vårherre.

Intellektuelt var oppvekstmiljøet forholdsvis knusktørt: der var riktignok et ungdomslag som satte seg høye mål i folkeopplysning, og vi hadde et par lokalaviser som gjorde sitt beste, men tilgangen på åndelig næring i mine første leveår avspeilte seg vel i at vi i huset hadde en 'boksamling' med et par bøker, Bibelen, Landstads salmebok og en Luthersk huspostille, pluss ei lærebok i Pomologi, (epledyrking!). Men i en nokså mager skoleboksamling fikk vi låne bøker om bl.a. gresk mytologi. Herakles, sønn av Zevs og Alkmene, en av mytologiens største helter, appellerte spesielt til fantasien med sine tallrike, beundringsverdige bedrifter. Det ga mersmak på enda mer spennende kunnskap. Underslås skal det heller ikke at min oppvoksende generasjon i bygda fikk en dyktig og inspirerende folkeskolelærer. Han holdt god disiplin, var en fremragende pedagog, og tente vår nysgjerrighet for den store verden utafor. Ære være han innsats i livet!

En del av Feios-dalen ses under fjellknausen forfatteren sitter på. I bakgrunnen Sognefjorden, og på nordsiden ligger Grinde, en del av Leikanger kommune. Bakenfor blånene troner Jostedalsbreen. (Eget fotografi, ca. 1950).

Slutten på krig og okkupasjon kom på mer enn én måte med en ny giv: Isolasjonen forsvant ved at bygda lyktes i å få flere telefonapparater i tillegg til det ene som i mange år hadde gjort sin tjeneste i en kombinert telegrafstasjon og postkontor; Fylkesbåtane i Sogn og Fjordane, bygdas pustehull etter at selskapet ble opprettet i 1875, måtte snart ta opp konkurransen med en veg langs fjorden via Vangsnes til Vik; og Vik hadde i sin tur vegsamband med Voss og resten av verden; sist, men ikke minst: Feios fikk elektrisk strøm med alt som det innebar. Midtveis i det 20de århundre var bygda endelig kommet inn i dette voksterens og fremgangens decennium. Heretter så det ut til å gå bare en veg: oppover.

Ungdommen hadde, fra midten av 1800-tallet, utvandret til USA og Canada, den ene etter den andre. Nå skaffet ungdommene seg, de som bygda demografisk ikke kunne 'absorbere' i deres yrkesaktive liv, videregående utdanning. De dro nå for det meste i *indre* emigrasjon, særlig til Bergen og Oslo. Min egen drøm var å følge i sporene til en nabogutt som var blitt lektor. Selv om jeg var odelsgutt, var ikke utsiktene for meg til å bli noe annet enn sofabonde, gode. Godt var det derfor å ha et alternativ til en forhåndsbestemt oppgave i primærnæringen å strekke seg etter. Lykkeligvis hadde jeg også en yngre bror som forsto seg på jordbruk og tok over farsarven.

Realskole og gymnas i Sogndal

Midt under krig og okkupasjon dro jeg i 1943 til Sogndal til realskole og gymnas. Mine medelever og jeg var privatister under Voss Landsgymnas, en ypperlig 'studentfabrikk'. Våren 1948 måtte vi opp til eksamen i alle skriftlige og muntlige fag, 14 – 15 i alt. Der var ingen protester mot hardkjøret, og så var vi klar til å slippes ut for å bidra til å bygge etterkrigstidens Norge. Vi var privilegerte og *følte* oss privilegerte.

Først ble det for meg å innlede militærtjenesten ved å rydde etterlatenskaper etter tyskerne på Bømoen på Voss. Deretter bar det videre til Vatneleiren ved Sandnes og Tysklandsbrigaden i Husum i Schleswig-Holstein, forfatteren Theodor Storms hjemby ved de Nord-friesiske øyer. Storms "*Der Schimmelreiter*" ble lest før troppeskipet *Svalbard* løste fortøyningene for å dra til Kiel med 900 mann. Den mentale forberedelsen var for meg, i hvert fall delvis, i orden.

I Brigaden fikk jeg den pretensiøse tittel 'undervisnings-korporal' i samfunnslære og norsk for mine medsoldater. Min sjef, løytnant og undervisningsoffiser Reidar Isaksen – han ble for øvrig seinere kinosjef i Skien – var en flott kar å arbeide for. Jeg ble fast medarbeider i leiravisa og fikk tid til noe skriving; dessuten holdt jeg flere foredrag om utenrikspolitiske emner og for Bataljonens Velferdstjeneste hadde jeg reiselederjobb til Hamburg og Ruhr-byene Essen og Düsseldorf i et Tyskland som ennå ikke hadde reist seg fra aske og ruiner. Siden den norske Brigaden sorterte inn under Den britiske armé ved Rhinen, hadde vi et godt og pålitelig system å holde oss innafor, bl.a. med rimelige overnattinger og mat.

Vel hjemme og ute av uniformen tok jeg forberedende prøver ved Universitetet i Bergen, og fortsatte med statsvitenskap ved UiB og Christian Michelsens Institutt resten av det akademiske året. Fra høsten 1951 fortsatte jeg i Oslo, der jeg sluttet meg til 'statsviterpionerene'. De holdt for det meste til på Halling Skole, Kong Olavs gamle

gymnas. 'Pionerene', de kaller seg fortsatt *det*, hadde tatt mål av seg til å bli magistre i et forholdsvis nytt fag på Universitetet, nemlig statsvitenskap. Nå, som alle er pensjonert, ser det ut til at de ble atskillig mer enn politiske kannestøpere. Noen ble til og med journalister.

I sommerferiene, både i 1951 og 1952, hadde jeg en reiselederjobb i Bennetts Reisebureau i Oslo. Første året ble det rundturer via Gudbrandsdalen og Bøverdalen til Sogn og Hardanger, og tilbake til Oslo via Måbødalen og Hardangervidda. Siste året dro gruppene på 14 dagers rundturer til Nord-Norge. Vi dro med tog gjennom Sverige til Haparanda, buss gjennom Nord-Finland over Karasjok til Hammerfest, nattbåt til Nordkapp og hurtigruta tilbake til Trondheim og tog til Oslo. Deltakerne var for det meste sveitsere, franskmenn, nederlendere, sør-afrikanere, amerikanere og canadiere. Dette var for meg anskuelserundervisning i geografi og en oppgave til å bli patriot av! Vi hadde, og har, mye å vise fram!

Journaliststudium i Amerika

Utpå vårparten 1952 fikk jeg et stipend til et seminar i 'amerikanske studier', som det hette, i Schloss Leopoldskron i Mozarts fødeby Salzburg. Ukene der vakte interessen for å dra til USA for å fortsette å studere statsvitenskap, men også å få med meg journalistikk. Lykken sto meg bi: Jeg fikk et Fulbright-stipend og et såkalt 'tuition scholarship' fra University of Illinois i Champaign-Urbana, sentralt i Midtvestens maisbelte. Dette statsuniversitetet, ett av "The Big Ten", hadde, ble jeg fortalt av Norge-Amerika Foreningen, som formidlet stipendsøknaden, en av de eldste og beste journalistskolene i Amerika. Mange kjente pressefolk hadde hatt U of I som sitt *alma mater*. Ikke mindre enn 18 Pulitzer-pris-vinnere hadde trådt sine journalistiske 'barnesko' der siden skolen ble opprettet.

Med store forventninger tok jeg fatt på både statsvitenskapelige og journalistiske fag i september 1952. Men først måtte jeg gjennom flere eksamener for å vise hva jeg hadde fått med meg av kunnskaper fra Bergen og Oslo. Eksamenshardkjøret foregikk samtidig med akklimatiseringen til både det sosiale og det akademiske miljøet på universitetet. I et jevnt, godt semester kunne studentene skaffe seg 15 'credits' eller studiepoeng. Med stor innsats oppnådde jeg 30 i mitt første semester, noe jeg var mektig stolt av.

Der kom studenter fra mer enn 100 land til U of I, så miljøet var broket, sammensatt og inspirerende. I de to første semestrene bodde jeg i et 'kollektiv' sammen med en koreaner, en tysker og en inder, respektive studenter i statsvitenskap, veterinærmedisin og kjernefysikk. Kjøkkenet drev vi i fellesskap, med ett stort innkjøp av råvarer en gang i uka. Den kulinariske variasjon i middagene var upåklagelig, det gikk fra koreansk ris og fisk, via tysk eisbein og indiske curry-retter til norske kjøttkaker og lapskaus. Bofellesskapet levde i fred og fordragelighet og en forbrødringens ånd.

På en omsorgsfull og rørende måte ble de fremmede studentene tatt hånd om av universitetets Dean Hamilton. Han bar tittelen Foreign Student Adviser og så ut til å betrakte sine betrodde, hardt arbeidende håpefulle som sin egen ungeflokk. Hvis Immigrasjonsmyndighetene eller State Department av en eller annen grunn skapte problemer for en av oss, så fikk de høre fra ham. Han ga seg ikke så lett og tok

vanligvis ikke "no for an answer". Det hendte at telefonlinjen glødet mellom Champaign-Urbana og Washington D.C.

Mange dyktige lærere – professorene Ted Petersen (norsk-avstammet), Quincy Howe, John Trebilcock, Joe Sutton, Royden Dangerfield m.fl., holdt sine studenter i ånde både i statsvitenskap/sosiologi/historie og journalistikk. Men det var ikke verre enn at de som hadde interesse av det kunne drive det vi kalte for en viss 'utenom-pensums-aktivitet': Jeg kåserte i den lokale radiostasjonen WILL om "Impressions of America"; for NRK sendte jeg "Brev fra Amerika" (uten sammenligning forøvrig med BBCs Alistair Cooke(!)); det ble også artikler til Dagbladet og til lokalaviser i Sogn.

Alma Mater-statuen ved Statsuniversitetet i Illinois, Champaign-Urbana. Her ligger en av de eldste journalistiskolene i USA. Ikke mindre enn 18 Pulitzer-prisvinnere har fått sin grunnutdannelse i journalistikk ved U og I.

Blant meksikanske sesongarbeidere

Men det var 'trange tider' økonomisk og sommerferiene måtte utnyttes til inntektsgivende arbeid. I tråd med at 'nøden driver naken kjærring til å spinne' dro jeg sommeren 1953, for det meste på haik, via nordstatene Minnesota, Sør- og Nord Dakota, Montana, Idaho og vestkyst-statene Washington og Oregon. Ved byen Eugene kom jeg i bær- og frukthøsten sammen med sesongarbeidere fra Mexico, og jobbet på akkord i et noe spesielt miljø. Etter at jeg pliktskyldigst hadde meldt meg inn i fagforeningen *The American Federation of Labor (AFL)* ble det også en kortvarig innsats i et bro- og vegprosjekt! Om ikke så svært pengemessig innbringende, var livet i Oregon mangfoldig, lærerikt og horisontutvidende denne sommeren. Det var som det burde være for en 'skårunge', en førstereisgutt, i journalistikken. Den som hadde vært en Mark Twain!

Med et par avsluttende eksamener i januar/februar 1954 hadde jeg mer enn tilstrekkelig 'credits' for graden B.S.J. (Honors), Bachelor of Science i journalistikk, med statsvitenskap og sosiologi som støttefag. Jeg ble votert inn i Kappa Tau Alpha, Honorary Society in Journalism, og meldte meg på arbeidsmarkedet. Fra State Department fikk jeg status som "trainee". Eierne og sjefredaktøren i dagsavisen *The Pontiac Daily Leader*, Jerome Pearre, i den lille byen Pontiac, et par timers kjøring på 'Route 66' sørvestover fra Chicago, engasjerte meg som reporter og "all rounder" i redaksjonen.

Reporter i prærieby

Småby-Amerika åpnet sine dører: Jeg fikk i oppdrag å 'dekke' bystyret, politiet, det laveste trinn i rettsapparatet (Justice of the Peace), vegvesenet, brannvesenet og en betydningsfull institusjon i maisbeltet, The Farm Bureau. Dessuten ble det referater fra foredrag i 'service-klubbene' *Rotary*, *Lions*, *Kiwanis* og til og med *Frimurerne*. Småbyen Pontiac, folketallet var i overkant av 10.000, hadde ikke mindre enn 16 små kirkesamfunn og for alle disse skrev jeg presentasjonsartikler. Byen var oversiktlig, åpen, grei og imøtekommende, så jeg kom snart på fornavn med ordføreren, politisjefen og konstablene hans, dommeren, prestene i byen og bedriftsledere. Det var misnøynelsesverdig for en fersk 'cub reporter'. Her lå det til rette for trivsel!

Disse lokale journalistiske oppgavene drev jeg på med et års tid, og så overtok jeg, i tillegg, rollen som utenriksredaktør det resterende halvåret. I dette lå det nok en oppgave, for folk i Midtvesten er ikke kjent for å være noe særlig opptatt av verken State Department i Washington D.C. med dets oppgaver og problemer eller den oversjøiske del av verden. De har nok med sitt eget og burde kanskje 'strammes opp'(!). Dette, selv om eksempelvis Harry Truman, Adlai Stevenson, Dwight Eisenhower og George Kennan, alle sammen ledere med globale perspektiver, kom fra den midtre del av kontinentet, Bibel-beltet.

For oss nordmenn, som er vant med "Vær varsom-plakaten", kan det virke 'brutaliserende' å jobbe i en amerikansk småby-avis, for avisa gjør, uten blygsel, tjeneste som offentlig gapestokk. I Amerika forventes det at det skal være slik. Du skal ikke ha gjort mye galt for byen, i grelle detaljer, får vite hva du heter, gateadressen der du bor, hva du har gjort, hvor gammel du er og om du har et stort eller lite synderegister fra før. Det er tilstrekkelig med et lite, uskyldig uhell i trafikken før du blir et samtaleemne rundt middagsbordet. Samfunnet er påfallende gjennomskiktig. Jeg

tror dette henger sammen med det historikere har kalt "the frontier tradition", den gang europeiske immigranter vandret vestover på kontinentet, tok landet fra indianerne og praktiserte "røff justis" både seg imellom og i forholdet til indianerne. Det var sosial kontroll med avvikere og rendyrket 'øye-for-øye og tann-for-tann'-justis. Avisene reflekterte holdningen og stemningen blant folk. Den journalistiske pioneren, redaktør Horace Greeley i *The New York Tribune*, med sitt slagord "Go West, young man, Go West!", skremte ikke unge menn med trussel om en 'justis' som kunne føre til at 'hestetyver' med rette eller urette ble hengt opp i nærmeste tre. I sin ytterste konsekvens har vel dette også ført til at det ennå er mange delstater som praktiserer dødsstraff. Den humaniserende tendens er ikke iøynefallende, og der burde i det minste være behov for en "Vær varsom-plakat"!

Ingen emigrasjon

Med et visst vemod forlot jeg sensommers 1955 *The Pontiac Daily Leader*, småbyen inne på prærien og mine mange venner der. En forutsetning for stipendiene (i hvert fall moralsk) var at studentene ikke skulle emigrere. Ideelt sett burde de komme tilbake til sine egne respektive land og gjøre en motytelse for det de hadde fått. Min arbeidsgiver ønsket at jeg, etter at jeg hadde vært hjemme, skulle komme tilbake til avisen. Han tilbød meg et år til på universitetet med full lønn. Det var underforstått at jeg, i tillegg til det redaksjonelle, skulle få et visst ansvar også for den forretningsmessige drift av avisen. Dette var selvsagt både smigrende og fristende. Men når jeg nå ser tilbake på vegvalget den gang, angrer jeg ikke et øyeblikk på at jeg dro hjem for å bli der.

Hva jeg hadde med meg hjem fra studiet ved Universitetet i Illinois og den journalistiske praksis i Pontiac kan kort summeres i disse punktene:

1) Mestringen av det engelske språket, skriftlig og muntlig.

Dette har åpnet mange dører seinere i livet. Noen mener at engelsk truer vårt eget språk, før eller seinere med utslettelse, fordi det tar over som arbeidsredskap i svært mange private og offentlige funksjoner. Sannsynligvis er dette et altfor pessimistisk syn. Det er ikke et "enten-eller", men et "både-og". Engelsk (og en del andre språk, særlig tysk, fransk og spansk) er brobyggere for oss til resten av verden. Og for å si det mildt: vi er avhengige av resten av verden (det var vel ett av statsminister Korvalds 'banale' understatements). Å mestre engelsk godt er en svært verdifull kompetanse, nesten uansett yrke, samtidig som vi selvsagt skal og må hegne om vårt eget språk. (Det gjelder naturligvis *begge* våre målformer!)

2) Det journalistiske "håndverket" i alle dets rike fasetter.

Universitetet utvidet horisonten og ga meg et bredere og mer nyansert perspektiv, både i min amerikanske og min internasjonale orientering. Meget kompetent rettleiing underveis mot krevende eksamener ved U of I forberedte studentene til det fascinerende journalistyrket. At de som har valgt dette yrket har et stort moralsk og samfunnsmessig ansvar ble hamret inn. Det ble lagt vekt på at journalisten tar vare på sin integritet og ikke blander nyhetsformidling og meningsytring. Analytisk journalistikk må utgis for hva det er. Men det er selvfølgelig stort behov for det også.

3) *Selvopplevd og utvidet kjennskap til USA.*

Lærings- og modningsprosessen på universitetet, praksisen som reporter i småby-Amerika og reiser omkring på dette svære og mangslungne kontinentet fjernet en del stereotype oppfatninger av Amerika og amerikanerne. Det er lettere og mer virkningsfullt å komme med meningsytringer om den (nå eneste gjenværende) supermakten dersom man baserer seg på kjensgjerninger som kan verifiseres og som man har en viss kunnskaps- og erfaringsbasis fra, heller enn på stereotyp og ofte fordomsfull synsing. Dessverre er det enkelte som avslører seg ved å si: "Jeg har gjort meg opp min mening. Ikke forvirr meg med det du kaller kjensgjerninger". Imidlertid betyr ikke "selv-opplevd kjennskap" at man aktivt går inn for å svekke sin kritiske sans, snarere tvert om: Denne sansen er en nødvendig åndelig ballast for journalisten. Og det eiendommelige ved Amerika er at få land kan oppvise så mye å beundre og respektere, men også så mye å irritere seg over og kritisere. Det er amerikanerne selv også klar over.

Sommeren 1955 dro jeg hjem til 'gamlelandet', der redaktør og eier Dagfinn Flem tok meg inn i varmen i Sunnmørsposten. Jeg fant svært mange paralleler mellom 'hovedorganene' i småbyene Ålesund og Pontiac. Påfallende var begge avisenes levende engasjement for lokalsamfunnet i byen og distriktet omkring. Ålesund, Sunnmøre og den nordlige del av Sogn og Fjordane har ikke hatt bedre talsmenn og støttespillere enn Anton ('Tonna') Iversen, Finn Kvello, Peter Hesseberg, Bjarne Skarbøvik, Jens Viset, Sverre Barstad og redaktørene Dagfinn og Magne Flem. Redaksjonen var et ansvarsfylt, av og til misjonerende, kollegium. De gikk ikke bare inn for å 'stryke Nord-Vestlandet med hårene': Sunnmørsposten presterter også *gravende og kritisk* journalistikk, som seg hør og bør en stor distriktsavis med respekt for seg selv. Det ville føre for langt i denne sammenheng å utbrodere dette.

Mitt hovedansvar var utenrikspolitisk kommentar og lederskriving i avisen, samt reportasjereiser i inn- og utland og annet nødvendig forefallende journalistisk arbeid. For NRK laget jeg annenhver uke lokalkronikker fra fylkene Møre og Romsdal og Sogn og Fjordane.

Internasjonal politikk i Oxford

Det kan kanskje tilskrives en 'uro i blodet' at jeg i 1957 søkte et British Council Fellowship. Jeg fikk det og dro om høsten til Oxford, der jeg studerte internasjonal politikk og spesielt britiske Samvelde-spørsmål under Dr. Madden i Rhodes House. Både han og British Council tillot meg å velge og vrake fra den store 'undervisningsmenyen' på universitetet. Jeg satt under kateteret til kjente navn i Oxfords akademiske verden, bl.a. Sir Isaiah Berlin og Michael Howard og jeg fikk med meg forelesningsserien til "Mr. X", George Kennan, som den høsten var gjesteprofessor i Oxford.

Seinsommers i 1959 sluttet jeg i Sunnmørsposten og dro på en rundtur i Canada og USA, hvor jeg 'livberget' meg av oppsparte midler og frilans-skriving for både norske og amerikanske aviser og kringkasting. Bl. a. 'hospiterte' jeg et par måneder ved Universitetet i Toronto, også ett av de store læresteder i Nord-Amerika. Jeg gjorde dessuten runden til mange nære og fjerne slektninger både i Midtvesten og på Stillehavskysten og i Washington D.C.

Vel tilbake, denne gang i Oslo, ga jeg etter for et fristende tilbud i public relations i det nystartede PR-firmaet *Nils M. Apeland AS*. Det hette jo en gang at er du journalist og forstår å 'hoppe av i tide', kan du bli hva som helst her i livet. Det kan vel være en sannhet med modifikasjoner, men stygge tanker om å svikte mitt journalistiske kall streift meg ikke. Der var heller ingen 'skyldfølelse' over å ha "prostituert" seg (som enkelte journalistiske 'purister' ville si) ved overgang til det beslektede PR-yrket. Det det kommer an på er vel å holde sin sti ren, så godt man får det til, både i journalistikk og i public relations.

En geskjeft med internasjonalt tilsnitt

Men jeg følte at jeg måtte videre, særlig til en geskjeft med et internasjonalt tilsnitt. Jeg søkte, og fikk, stillingen som generalsekretær i NIU, Nasjonalkomiteen for Internasjonalt Ungdomsarbeid, og sekretær i Den norske Atlanterhavskomite. Fellessekretariatet for disse komiteene ble for meg i fire år en plattform og et forum for et nordisk, europeisk, atlantisk og globalt ungdomsarbeid. Styrene i NIU var sammensatt av de øverste tillitsvalgte i 13 landsomfattende politiske- og andre ungdomsorganisasjoner og hadde støtte og oppmuntring fra Utenriksdepartementet i ungdomsutveksling med mange europeiske land; komiteen administrerte Den europeiske Skoledagen under Kulturkomiteen i Europarådet, sendte pressefolk og lærere til kurser og konferanser i utlandet, og drev en utstrakt informasjonsvirksomhet om internasjonale forhold. NIU var også norsk nasjonalkomite for The World Assembly of Youth (WAY) og var representert i WAYs større konferanser og ungdomssamlinger flere steder i verden, bl. a. i Tokyo. Jeg hadde dessuten gleden av å bli valgt til 1. visepresident i Council of European National Youth Committees, CENYC, som NIU sto tilsluttet.

Atlanterhavskomiteen (DNAK), som ble støttet av Utenriksdepartementet og de store næringsorganisasjonene og LO, drev opplysningsarbeid om det atlantiske samarbeidet og NATO. Mange kjente navn i 'the Establishment' i etterkrigs-Norge engasjerte seg i DNAK. Komiteens formann i mange år var Stortingspresident Nils Langhelle, og blant styremedlemmer var dr. philos. Øyvind Skard, redaktør Birger Kildahl, sekretær Haakon Lie, stortingsrepresentant Finn Moe, redaktør Toralf Øksnevad, stortingsrepresentant Gunnar Garbo, høyesterettsdommer Einar Løchen, redaktørene Tim Greve og Per Monsen. DNAK var ingen 'massebevegelse', men en forholdsvis innflytelsesrik samling av "Tordenskiolds soldater". Den så det som sin oppgave å fremme forståelse for og aksept av norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk, og fant det formålstjenlig å nå frem til viktige 'multiplikatorer' som pressefolk, lærere i den høyere skolen og aktive unge politikere. Dette var et krevende, kontaktskapende og givende arbeid, nasjonalt som internasjonalt.

En dag i 1966 fikk jeg telefon fra ekspedisjonssjef Arvid Sveum i UD. Han kunne fortelle at det var ledig en stilling i NATOs Informasjonsdirektorat i Paris. Hvis jeg var interessert i å konkurrere om den, så var det bare å melde seg på som frilanser. Det gjorde jeg, fikk stillingen, og dro til Paris med familien i romjula 1967. At jeg hadde hellet med meg i konkurransen om denne internasjonale jobben, tilskriver jeg i høy grad min journalistiske bakgrunn: 1) den erfaring jeg hadde fått i å formulere meg skriftlig og muntlig, 2) fagområdet statsvitenskap/utenrikspolitikk/sikkerhetspolitikk og historie, og, sist men ikke minst, 3) mestringen av det engelske språket.

Eivind Berdal i "modne år" med både journalistikk, public relations og internasjonal byråkratisk tjenestetid bak seg.

Paris-oppholdet varte i knapt et år. Da var tiden kommet til at President de Gaulle ville ha NATOs politisk-diplomatiske og militære hovedkvarterer bort fra fransk jord. Operasjon flytting til Brussel gikk greit i 1967, og vi ble i 'Europas hovedstad' i fem år. Fra Brussel bar det hjemover i 1973, der jeg fortsatte mitt arbeid i NATO som informasjonssjef på Nordkommandoen på Kolsås.

Både fra Paris, Brussel og Kolsås fikk jeg bl.a. anledning til å reise på en rekke foredrags-opppdrag i samtlige (den gang 15) medlemsland, og spesielt i Nord-Amerika. For det meste var vi tre kolleger på disse turene, en engelskmann, en franskmann og meg. Vi foreleste på universiteter i Canada og de fleste av USAs delstater og opptredte i radio og fjernsyn, sponset av State Department og The Foreign Policy Association. Kontakten med pressen var livlig, men denne gangen 'satt vi på andre siden av bordet', ikke bak, men foran kameraet. Her kom også den journalistiske erfaring til nytte.

Etter 20 år på Kolsås var jeg pensjonabel, og pensjoneringen falt sammen med at kommandoen ble nedlagt og flyttet til High Wycombe utenfor London. Ringen var imidlertid ikke helt sluttet for meg: jeg fikk et tilbud om å bli gjesteforeleser ved St. Olaf College i Northfield i Minnesota. Der var jeg i 'mellom-semesteret' vinteren 1994 og foreleste om Norge og det nordiske, europeiske og atlantiske samarbeidet.

I all beskjedenhet: det hele startet i en fin, men obskur avkrok ved Sognefjorden, gjennom variable stier i journalistikk, public relations og talsmanns-innsats for en internasjonal organisasjon, NATO, som til tider kan ha vært kontroversiell, men som "alle" nå synes har vært – og fortsatt er – nødvendig. På bakteppet står imidlertid skrevet: "En gang journalist, alltid journalist"!

Lang vei

Av Eva Fosse

For meg tok det lang tid å bli journalist. Først som 40-åring fikk jeg mitt pressekort. Men så lenge jeg kan huske, var lysten på journalistyrket stor. Kanskje var jeg arvelig belastet? Min far, Odd Medbøe, startet sin yrkeskarriere som journalist i Nationen. Fra 1947 var han pressesjef i SAS.

Det var med ærefrykt jeg så på det å skrive i avisen. Mitt første forsøk gjorde jeg en gang i 60-årene, i Aftenpostens spalte "Dagens Ekko". Tenk, min hverdagslige betraktning ble antatt! En stor lykke for meg at andre ville lese det jeg hadde skrevet. Fikk til og med betalt for det, honoraret var visst 25 kroner! Det ble mange Dagens Ekko fra min hånd.

Touch

For journalistyrket har jeg en fordel: Flytende touch for maskinskriving! Det lærte jeg da jeg gikk på Oslo Handelsgym 1955-1958. På linjen økonomisk gymnas hadde vi blant annet bedriftsøkonomi og sosialøkonomi, tysk og fransk forretningskorrespondanse samt mange andre fag. Norskfaget var tilsvarende det på engelsklinjen. Jeg frydet meg når jeg skrev stil. Valgte ofte de litterære. Maskinskrivning var frivillig, men alle tok det faget. Læreren sa at det å lære touch-systemet var lurt, for det ville vi få mest bruk for i det praktiske yrkesliv. Han fikk rett når det gjelder meg. I alle de jobber jeg har hatt, har maskinskriving vært viktig. Jeg skriver raskt, uten å se på tastene. Leser i stedet notater og korrektur mens jeg skriver!

Jeg hadde mange forskjellige sekretærjobber i årene etter handelsgym. De har alle kommet til nytte for meg som journalist, for jeg fikk innblikk i noen sider av samfunnslivet. Blant stedene jeg jobbet var et vikarbyrå, forskjellige agenturer og et revisorkontor. Som nygift i 1960, var jeg kontorassistent på sorenskriverkontoret i Brevik, hvor min mann var dommerfullmektig. Kontorsjefen syntes min maskinskriving av grunnbøkene gikk for fort og for feilfritt! Tinglysing skulle ta tid – han la inn ekstra rutiner for å bremse på farten!

Da vår førstefødte var seks måneder gammel høsten 1962, ønsket jeg å jobbe et sted med barnehage. Dette tilbudet fantes på Rikshospitalet. Jeg fikk jobb som kontorsøster på Kirurgisk avdeling B. Anette ble levert i barnehagen om morgenen, og ble ammet i lunsjpausene. For å komme til henne, tok jeg den spennende paternosterheisen.

Det ble jobbskifte etter at vår sønn var født et par år senere. Fysiologisk institutt på Universitetet i Oslo trengte hjelp til maskinskriving av manuskripter. Instituttet holdt til i den ærverdige universitetsbygningen nærmest slottet. Min touch-teknikk kom til nytte i denne deltidsjobben! Som såkalt "timebetalt manuskriptskriver" (mest på engelsk) fikk jeg innsikt i hva fysiologene forsket på. Manuskriptene ble til doktorgrader. På Fysiologen var jeg til 1987.

NKS med Carl Just

Samtidig fortsatte jeg med lyst-prosjektet: Det å bli journalist. Hjemme tok jeg NKS-kurset i journalistikk med Carl Just som lærer. Herlig. Til hver oppgave jeg hadde løst, fikk jeg hans kommentarer i et personlig brev til meg. Jeg lærte mye av ham.

Jeg fortsatte å skrive litt i Aftenposten, fikk noen frilansoppdrag av politisk redaktør Egil Sundar, og hadde flere leserinnlegg i morgennummeret. Lykkelig ble jeg da jeg fikk antatt en kronikk. Temaet var Et Dukkehjem og Hedda Gabler. Jeg hadde sett de to forestillingene på Nationaltheatret, og fikk ideen om at Hedda Gabler var vrangsidene av Et Dukkehjem! Fra Aftenpostens Theo Findal, som da var i Roma, fikk jeg et oppmuntrende brev om at kronikken var interessant. Angrer meget på at jeg aldri svarte ham. Jeg var for ydmyk og beskjeden den gang! I Morgenbladet hadde jeg noen frilansreportasjer. Der fikk jeg også en kronikk på trykk, om kvinnesak.

Med NKS-kurset i boks, spurte jeg Egil Sundar til råds. Hvordan skulle jeg komme videre? Skriv og skriv! Og hvis du vil ha mer utdanning, kan du studere, sa han. Høsten 1972 tok jeg forberedende. Og tenkte som så: Tar du den så tar du den! Studiene fortsatte. I 1978 var jeg ferdig cand.mag. med mellomfag i allmenn litteratur (litteraturvitenskap), mellomfag i engelsk og grunnfag i offentlig rett.

Ammehjelp og nyfeminisme

Også andre saker engasjerte meg. Jeg var med på å starte Ammehjelpen i 1968. Ammehjelpens mor, Elisabeth Helsing, huket meg inn fordi jeg hadde hatt et leserinnlegg i Aftenposten. Det handlet om mitt frustrerende møte med legen på spebarnkontrollen da vår førstefødt var en måned gammel. "Du har så små bryst at du ikke har nok morsmelk. Begynn med tillegg!" var hennes melding. Tenk, jeg trosset legen og fortsatte å amme mitt frodige barn i ni måneder. Ikke en tåteflaske hjemme hos oss! Dette var i 1960-årene da bare 10 prosent av mødrene ammet sine barn. Nå er det 98 prosent! Jeg var den første redaktør i Ammenytt, som fremdeles kommer, ut fire ganger i året. Nå som en fin, ryddig trykksak sammenlignet med den stensilblekka vi produserte!

Med Ammehjelpen startet også nyfeminismen her i landet. I våre ammeslabberas ble det mye kvinnesak-diskusjoner. De fleste ammehjelpere ble nyfeminister. Husker med fryd vår kumuleringsaksjon ved kommunevalget i 1971, de mannlige listetoppene måtte vike for kvinner! Det var nesten en revolusjon!

Til Høyres pressebyrå

Som cand.mag., 40 år gammel, var jeg moden for journalistyrket. Jeg fikk jobb i Oslo Høyres A/S Oslo-Avisene, som ga ut tre bydelsaviser. I desember 1980 fikk jeg spørsmål fra redaktør Kjell Hanssen i Høyres pressebyrå om jeg ville begynne der. For en fryd og glede for meg! Etter tre måneders prøvetid var jeg fast ansatt.

En utrolig interessant arbeidsplass, med store omveltninger og forandringer i de 18 årene jeg fikk være der. I 1983 forandret Høyres Pressebyrå navn til Norpress. Det ble slutt på parti-tilhørigheten og vi journalister kunne være tilstede på Høyres gruppemøter i Stortinget. En riktig utvikling. Vi skulle først og fremst betjene våre kunder, omtrent 50 store og små aviser, fra nord til sør, ikke være høytaler for partiet.

Det var med ærefrykt jeg kom innenfor Stortingets vegger første gang. Etter hvert ble det min daglige arbeidsplass. Jeg ble riktig så hjemmევant i presselosjen,

restauranten, vandrehallen, korridorene, partienes møterom og sekretariater, kjellerstuen, tunnelen over til Alliancegården hvor vi hadde vårt kontor osv. I journalistenes garderobe i 1. etasje hadde jeg innesko stående.

Mine første oppdrag utførte jeg med ydmykhet og ærefrykt. Men det tok ikke lang tid før jeg ble varm i tøyet og fikk nyttige rutiner i mitt arbeid. Den forrige sjefredaktøren i Høyres Pressebyrå, Ranik Halle, venn av mine foreldre, fulgte øyensynlig med på hva jeg gjorde. Når jeg møtte ham i Stortingsrestauranten, ga han meg oppmuntrende bemerkninger. "Dette går stadig bedre". Godt å høre for en uerfaren journalist.

Som cand.mag., 40 år gammel, var jeg moden for journalistyrket, skriver Eva Fosse. Jeg fikk jobb i Oslo Høyres A/S Oslo-Avisene, som ga ut tre bydelsaviser. I desember 1980 fikk jeg spørsmål fra redaktør Kjell Hanssen i Høyres pressebyrå om jeg ville begynne der. For en fryd og glede for meg!

Oppdragene var spennende: Intervjue og få kommentarer fra regjeringsmedlemmer og stortingsrepresentanter (gjennom fem stortingsperioder), ledere i Landsorganisasjonen og Arbeidsgiverforeningen, bankforeningene, Skattedirektoratet og andre offentlige etater og kontorer samt mange andre viktige personer i vårt samfunnsliv. Jeg dekket pressekonferanser i Regjeringskvartalet, skrev reportasjer om sakers gang i regjering og storting, hadde portrettintervjuer med bl.a. Trygve Bratteli, Jo Benkow, Lucy Smith og mange andre samfunnstopper. Etter en tid ble det en del av mitt arbeidsområde å skrive ledere, kommentarer og innsynsartikler. I sannhet en meget variert journalistjobb!

Det ble også en del reiser. I farten husker jeg tre reiser med motor-journalister: Til Italia med Fiat, til Tyskland og Sverige med Volvo. Jeg var i Finland på reportasjereise om spa-anlegg, i København på elektronikk-messe og i Brussel med Folk og Forsvar. Blant reisene i Norge var en tur til Nordkapp hvor Rica åpnet hotell, til Senja med Fiskeridepartementet, til Kristiansand med Forbrukerrådet, til Ålesund og flere andre norske byer på partiers landsmøter, til Tromsø hvor ungdomspolitik og et nytt ungdomshus ble presentert og til Hardangerfjorden om turisme. I 1985 gikk ferden til Svalbard hvor statsminister Kåre Willoch markerte 60-års jubileet for Norges offisielle overtagelse av Svalbard 14. august 1925.

Fra private utenlandsreiser hadde jeg også reportasjer. Sjømannskirkene i London, Miami og Hamburg var godt stoff i 1980-årene. Dessuten intervju med Knut Eidem i Provence og Bjørn Braathen (Braathens SAFE) i Tunisia da vi var på reise dit med min manns rotaryklubb.

To ganger var jeg "utplassert": 1988 en måned i Nordlandsposten i Bodø, hvor jeg bodde hos vår datter som avtjente turnus på Sentralsykehuset. Meget lærerikt og interessant for meg å arbeide i en lokal avisredaksjon, få oppdrag i lokalmiljøet og oppleve at det bare kom to-tre journalister på pressekonferansene (NRK og lokalavisene).

I 1995 fikk jeg, sammen med to andre journalister og to medisinske forskere, et stipendium fra Norges forskningsråd. Formålet var å øke kunnskapsnivået og interessen for medisinsk og helsefaglig journalistikk og forskningsformidling hos journalister og forskere. I en måned hospiterte jeg ved to avdelinger på Det Norske Radiumhospital, Patologisk avdeling og Avdeling for biofysikk. Meget interessant. Det ble noen reportasjer derfra.

Norpress

Omleggingen av det gamle Høyres Pressebyrå til Norpress - Norsk pressebyrå pågikk i 1984. Den nyansatte sjefredaktør Gunnar Stavseth, som overtok jobben etter Sven B. Riis, var pådriver i prosessen. Redaktør Kjell Hanssen hadde gått over til Aftenposten. Til Norpress kom redaksjonssjef Ottar Julsrud fra Aftenposten.

Norpress var det første pressebyrå som sluttet med "gammelteknikken" og gikk over til databehandling av stoffet. Med det nye teletex-systemet kunne vi sende stoffet rett inn i avisenes settemaskiner. Det var en formidabel forbedring fra gammelmåten: Det vi skrev på vanlig skrivemaskin, ble ofte rettet og skrevet flere ganger. Deretter ble det mangfoldiggjort i Xerox-maskin, puttet i A-4 konvolutter og brakt til posthuset. En dag eller to senere kom konvoluttene frem til avisene. Ofte var papirkurven siste stopp for HP-stoffet.

Men i 1985 var det en treg prosess å få avisene til å anskaffe nødvendig teletex-mottakerutstyr. Ved utgangen av året var bare 10 av omtrent 50 aviser online. I en overgangsfase måtte Norpress bruke fem forskjellige typer distribusjon: Teletex-forsendelse, sending pr. telex, pr. telefax, pr. post og ved henting med egne bud.

For Norpress var det viktig å følge avisenes ønsker om stoff. Avisene ville ha mer ikke-politisk stoff og feature, velegnet for avisenes lørdagssider. I tillegg til ledere, politiske kommentarer og debattstoff, produserte vi generelle reportasjer knyttet til forbruker, miljøspørsmål, kringkasting- og media, reiseliv, sosial- helse og populærmedisin, samt portrettintervjuer og ukeportretter. Vi hadde også Oslokontor-tjeneste: Et tilbud om å utføre oppdrag for den enkelte avis mot betaling.

I redaksjonen, som hadde pluss/minus syv journalister, var jeg den eldste, født i 1938. For mine yngre kolleger var jeg kanskje litt spesiell. Privat hadde jeg et veletablert familieliv, med voksne barn og mange gjøremål som var annerledes enn det de yngre stelte med. Men jeg trivdes godt med kolleger som var på alder med våre barn og følte at de respekterte meg og mitt.

Som i alle redaksjoner var dagene travle. Morgenmøter med fordeling av oppdrag. Deretter full fart for å samle inn stoff og skrive ut saker som skulle være ferdige innen deadline. Det gikk med fynd og klem, men stemningen var munter. Sjelden amper.

Tillitsverv

Et par perioder var jeg klubbleder med krevende lønnsforhandlinger og noen diskusjoner med redaktørene. Men arbeidsmiljøet var stort sett trivelig, med samlende arrangementer før jul og sommer.

Fra 1986 til 1992 var jeg de ansattes representant i Norpress-styret. Det ga meg anledning til å bli nærmere kjent med redaktørene i en del av våre aviser. Jeg nevner noen av dem: Johan A. Iversen, Harstad Tidende, Erik Skogstrøm, Fredriksstad Blad, Fritjof M. Åldstedt, Adresseavisen, Fredrik T. Bolin, Moss Avis, Bjørn Jacobsen, Varden, Kjell-Einar Amdahl, Adresseavisen, Odd-Richard Olsen, Sør-Varanger Avis, Bjarne Berg, Grimstad Adressetidende, Andreas Gjølme, Asker og Bærums Budstikke.

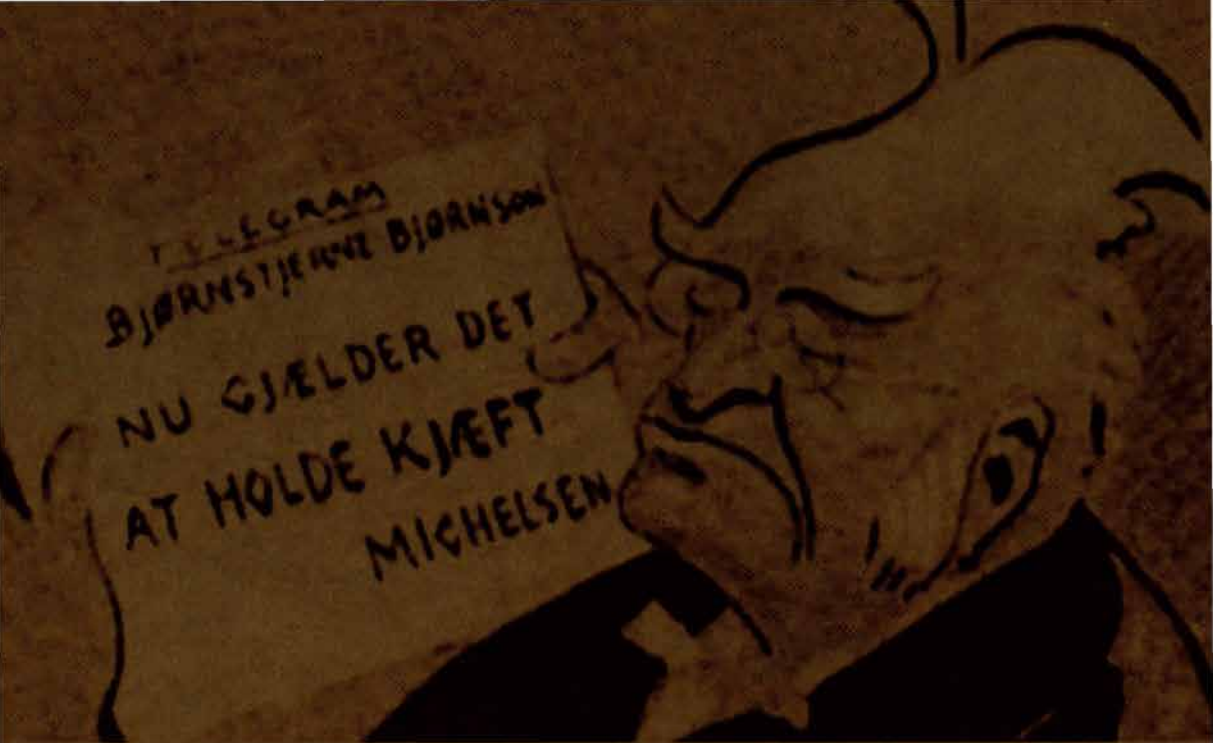
Fra 1986 til 1998 var jeg styremedlem i Den Konservative Presses Forening, som arrangerte faglige seminarer og julemøter. De årlige møtene i DKPF var nyttige og lærerike. Redaktører og journalister jeg ble nærmere kjent med her var blant andre Johan E. Holand, Varden, Einar Aaraas, Drammens Tidende, Rolf Kluge og Ivar Alver, Asker og Bærums Budstikke, Gunvald Justnæs, Farsunds Avis, Bjørn Hoelseth, Sandefjords Blad, Andreas Norland, Aftenposten, Sønnvold, Nordlandsposten, Svein Døvre Larssen, Tønsbergs Blad.

Flytting og nedleggelse

Norpress hadde sine kontorlokaler i Høyres Hus. Men etter omleggingen og utvidelsen av redaksjonen, ble det knapt med plass. I slutten av 1980-årene flyttet to av oss over til det kontoret Norpress hadde i Stortinget. Vi delte kontor, først i Alliancegården og deretter i Grand Hotell hvor Stortinget leiet lokaler til Presselosjen. I 1991 ble redaksjonen atter samlet. Norpress flyttet til Grensen 18 hvor vi fikk et godt arbeidsmiljø i moderne, tilpassede lokaler.

Til tross for at Norpress strakk seg til det ytterste for å oppfylle avisenes ønsker om stoff, gikk byrået inn i en frustrerende og vanskelig situasjon i slutten av 1990-årene. Her er min kortversjon: Flere av de større avisene var kjøpt opp av Orkla, som fant at Norpress ble for kostbart. Orkla ville heller etablere et eget pressebyrå for sine aviser. Det ble bestemt at Norpress, mot lavere kontingent fra avisene, skulle levere ledere, politiske kommentarer og reportasjer. Staben måtte reduseres. De som sluttet fikk tilbud om ett års lønn, samt PC og skriver for hjemmebruk. Sjefredaktør Gunnar Stavseth forlot Norpress på en vond og beklagelig måte. Inn kom Gunnar Bodahl Johansen. Nyordningen startet i januar 1998. Men økonomien holdt ikke. 30. juni ble Norpress nedlagt.

Mine yngre kolleger fikk heldigvis nye jobber. Selv valgte jeg å gå over til frilansvirksomhet. Jeg var nesten 60 år da Norpress ble nedlagt, og visste at det å få jobb i Oslo-pressen ville være omtrent umulig. Dessuten ville jeg ta livet mer med ro sammen med min pensjonist-mann. Nå får jeg oppdrag fra Helsenytt som utgis av Nasjonalforeningen for folkehelsen. Det holder meg akkurat så mye i ønsket aktivitet med det som alltid har vært min glede: Journalistikken!

NORSK PRESSEHISTORISK FORENING

Unionsoppløsningen i 1905 var ikke et politisk spørsmål som bare angikk Norge og Sverige. Den skandinaviske halvøy spilte også en rolle i den skjøre maktbalansen mellom de europeiske stormaktene. Dette påvirket norske og svenske forhandlingsposisjoner i unionsspørsmålet.

1905 var da også et urolig år internasjonalt. Tsarens regime i Russland sto svekket tilbake etter nederlaget i krigen mot Japan. De europeiske stormaktenes rivalisering kom igjen på den politiske dagsorden etter at Tysklands keiser Wilhelm II utløste den første Marokko-krisen gjennom sitt besøk i Tanger våren 1905. Nyhetene fra disse fjerntliggende strøk ble mediebegivenheter, og ble hurtigere enn noen gang tidligere formidlet gjennom telegrafnett og telefonlinjer til hjemlige aviser og politiske aktører. På denne måten påvirket nyhetene fra den store verden den politiske dagsorden i Sverige og Norge. Det er med dette større mediebildet vi innleder dette nummeret av Pressehistoriske skrifter; hvordan nyhetene om og fra verden spilte inn i vårt eget 1905.

Ved siden av en oversikt over året 1905 i det store, mediehistoriske bildet, vil leseren finne artikler om britiske aviser og Fridtjof Nansens lobbying i London, og om holdningen til Norge i 1905 i svenske aviser. Det øvrige stoffet i heftet er gruppert rundt nord-norsk pressehistorie med aviser som hadde sitt opphav i tiden rundt 1905. Leif Wold-Karlsens gir en beretning om Vardø-avisen Finmarkens skiftende politiske tilhørighet i spenningsfeltet mellom øst og vest. Arne Johansen Ijäs skriver om den første samiske avis i Norge, Nuorttanaste, som ble startet av Gustav F. Lund i 1898. Heftets to presseminner er skrevet av Eivind Berdal og Eva Fosse.